

Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Sektörel Analizler

Editör: Prof. Dr. İbrahim Örnek

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Sektörel Analizler

Editör:

Prof. Dr. İbrahim Örnek

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Sektörel Analizler

Editör: Prof. Dr. İbrahim Örnek

Language: Turkish-English

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-827-3

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub380>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Örnek, İ. (2023). *Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Sektörel Analizler*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub380>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Bu çalışmada KKTC'nin ekonomik yapısı ve stratejik konumunun sağlayacağı avantajlar incelenerek ülkenin potansiyelleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda sekiz konu işlenmiştir. Özellikle KKTC'nin dünya transit ticaretinin merkezinde yer alması ve son zamanlarda sıkça bahsedilen Doğu Akdeniz enerji havzasında bulunması ülkeyi çok daha stratejik bir konuma getirmektedir. Sahip olunan bu avantajlardan en üst düzeyde faydalanabilmek için güçlü bir ekonomik yapıya sahip olunması ve uluslararası hukuktan elde edilen hakların kuvvetli bir şekilde savunulması ve bu hakların korunması ile mümkün olacaktır.

Türkiye ve KKTC arasında tarımda, sanayide, teknolojiye, enerjide ve eğitimde yapılan ve yapılacak iş birlikleri sayesinde her iki ülke açısından önemli kazanımlar ortaya çıkacaktır. Örneğin KKTC'nin en önemli sorunlarının biri olan su sorunu Türkiye'den bağlanan deniz altından geçirilen borularla giderilmiştir. Bu yatırım ile tarımda su yetersizliği nedeniyle kullanılmayan tarımsal arazilerin kullanılması ve bu sayede tarımda üretim ve istihdam artışları sağlanacaktır. Diğer tüm alanlarda da bu tür iş birliklerinin yapılması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Yine KKTC'nin bir ada ülkesi olması nedeniyle ulaştırmada, taşımacılık vb alanlarda yaşanan temel sorunlar ile, uluslararası alanda karşılaşılan izolasyonlar sebebiyle, dış ticarete yaşanan olumsuzluklar bu iş birliklerin geliştirilmesi ile daha güçlü bir şekilde çözüme kavuşacaktır. Ayrıca KKTC'nin Doğu Akdeniz'de sahip olduğu haklar, uluslararası platformlarda, Türkiye ile birlikte daha güçlü bir şekilde seslendirilecek ve elde edilecektir. Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde Türkiye ve KKTC arasında iş birliklerinin artırılması ve bu iş birliklerinin sürdürülebilir olması önem arz etmektedir. Bu konuda toplumun her kesiminin üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmesi gerekmektedir.

Türkiye ve KKTC arasında iş birliklerinin geliştirilmesi için karşılıklı sahip olunan potansiyellerin bilinmesi ve ortaya konulabilmesi şarttır. Yapılacak bu iş birlikleri ile birlikte bu iş birliklerinin sürdürülebilirlik olması da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu da her iki ülkenin pratikte ve akademiye yapacakları çalışmalarla mümkün olabilecektir. Bu amaçla gerçekleştirdiğimiz çalışmamıza katkı sağlayan tüm arkadaşlarıma teşekkür eder, kitabın her iki ülke açısından yararlı ve yeni çalışmalara vesile olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK

Editör

Aralık 2023

İçindekiler

Ön Söz iii

Bölüm 1

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Yapısı 1
İbrahim Örnek

Bölüm 2

Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları Ve Kuzey Kıbrıs
Türk Cumhuriyeti 15
Hüseyin Işıksal

Bölüm 3

Doğu Akdeniz'in Enerji Potansiyeli 25
İbrahim Örnek
Gülşen Koz

Bölüm 4

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Kobilerin Karşılaştığı Sorunlar ve
Çözüm Önerileri 39
Nilay Onbaşı

Bölüm 5

Doğu Akdeniz Ülkelerinde Sürdürülebilir Çevre Kapsamında Karbon Ayak
İzi 57
Sena Türkmen
Hüseyin Ağır

Bölüm 6

- Kadın Kooperatifçiliği: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Kadın
Kooperatiflerinin Rolü 71
Hasret Yardımıcı

Bölüm 7

- Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkelerde Karbon Salınımı ve Ekonomik
Büyüme İlişkisi 79
Dilek Atılgan
Enver Günay

Bölüm 8

- İpard Kapsamında Türk Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi 95
Seyhan Taş
Esra Gündüşli

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Yapısı

İbrahim Örnek¹

1.1. GİRİŞ

Doğu Akdeniz, üç kıtanın kesiştiği önemli su yollarıyla bağlantılı olması nedeniyle, Ortadoğu ve Avrupa'nın güvenliği ve ticareti için önemli bir denizdir. Bu konum Doğu Akdeniz'in stratejik ve jeopolitik ortamının sürekli gelişmesine neden olurken, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kavşak noktasında yer alan KKTC'yi de küresel ve bölgesel güçler için bir odak noktası haline getirmektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz'in hidrokarbon enerji açısından zengin bir potansiyele sahip olması, KKTC'ye Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da jeopolitik önemine ilişkin ciddi bir perspektif sunmaktadır. Diğer bir ifade ile, KKTC küresel enerji merkezinde yer alan stratejik konuma sahip bir ülkedir.

Akdeniz'in üçüncü büyük adası Doğu Akdeniz'in de en büyük adası olan Kıbrıs'ın kuzey bölümünde yer alan KKTC adanın yüzde 36'sını oluşturmaktadır. Türkiye'nin müdahalesi ile 1974 yılında Rum işgalinden kurtulan KKTC 15 Kasım 1983 yılında tam bağımsızlığına kavuşmuştur. KKTC nüfusu, bu tarihten itibaren dışarıdan da aldığı göçlerle beraber 390 bin sayısına ulaşmıştır. Başkent Lefkoşa KKTC'nin en büyük kentidir. Deniz kıyısında yer alan Gazimağusa ve Girne de diğer önemli kentlerdir. Diğer büyük şehirleri Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ve Lefke'dir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin en önemli deniz ulaşım kapıları Gazimağusa ve Girne Limanlarıdır. KKTC ekonomisi tarım, ticaret, turizm ve imalat sanayi sektörlerinden oluşmaktadır. Ülke topraklarının % 55'i tarıma elverişlidir. Dünyada ilk kez kullanılan askılı boru sistemiyle 2015 yılında tamamlanan Türkiye'den KKTC'ye toplam 107 km uzunluğunda boru hattı döşenerek adaya yıllık 75 milyon m³ su temin edilmektedir. Bu sayede KKTC'nin 50 yıllık

1 Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, iornek@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6802-6341

su sorunu çözülerek hem içme suyu hem de sulama ihtiyacı karşılanmıştır. Bu yatırımla, tarım sektörünün daha ileri koşullara kavuşmasının altyapısı sağlanmıştır. Ayrıca adanın etrafında keşfedilen hidrokarbon kaynakları KKTC'ye enerji sektöründe yeni fırsatlar getirmiştir.

1.2. KKTC'nin Demografik Yapısı

KKTC'nin demografik yapısı incelendiğinde, yıllar itibarıyla, nüfus artış hızının yüksek seyrettiği, beş yılda ortalama %3'ün üzerinde bir nüfus artış hızı ile 2021 yılında nüfusun 386.790'a yükseldiği görülmektedir. KKTC'de cinsiyet dağılımına bakıldığında 1996 yılında %52,8 erkek, %47,2 kadın iken, 2006 yılında yapılan nüfus sayımında erkek oranı %54,0, kadın oranı ise %46 olarak değişmiş, 2021 yılında ise bu oran erkeklerde %54,4, kadınlarda ise %45,6 olarak gerçekleşmiştir (KKTC İstatistik Yıllığı, 2021). Rakamlar yıllar itibarıyla erkek nüfusun kadın nüfusuna göre daha hızlı arttığını göstermektedir.

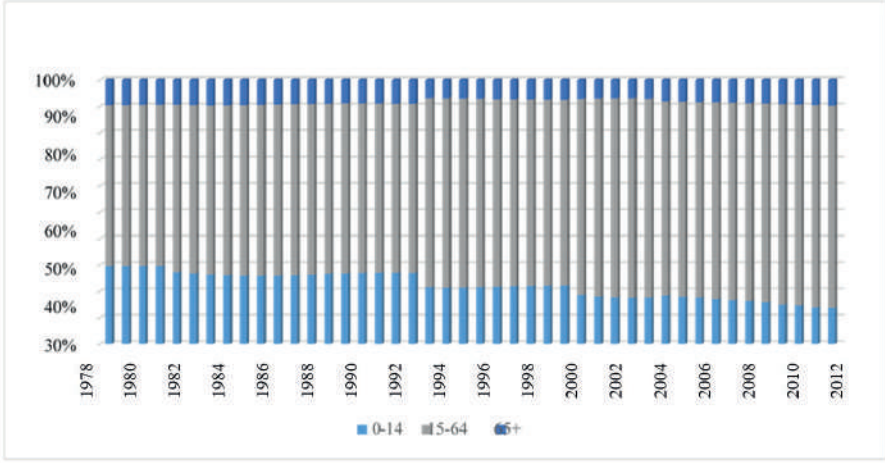
Tablo 1. KKTC Makroekonomik Verileri

	2017	2018	2019	2020	2021
Nüfus	345.722	362.226	377.358	382.533	386.790
Kişi Başına Düşen Gelir (\$)	14.187	13.277	12.649	10.055	11.129
Enflasyon Oranı (%)	14,7	30,0	11,7	14,1	46,1
İşsizlik Oranı	5,8	6,9	6,3	10,1	7,8

Kaynak: KKTC DPÖ, 2023.

Şekil 1 incelendiğinde, Geniş Yaş Gruplarının toplam nüfus içinde dağılımları görülmektedir. Buna göre, “0-14 yaş grubundaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı yıllar itibarıyla düşerek 2021 yılında %13,7 gerçekleştiği, çalışma çağı nüfusu olarak isimlendirilen 15-64 yaş grubunun toplam nüfus oranı içindeki payının ise artarak 2021 yılında %76,5'e yükseldiği görülmektedir. Bu oran içinde 12-24 yaş grubundaki kişi sayısının 114,136'ya yükselerek toplam nüfusumuzun %29,2'sini oluşturmaktadır. Gençliğin bu kadar yüksek bir orana ulaşması, KKTC'nin geleceğine yönelik etkinliğini ve beklentilerini daha da artırmaktadır.

Şekil 1. Geniş Yaş Grubu Oranları (1978-2021)

Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu, 2023a.

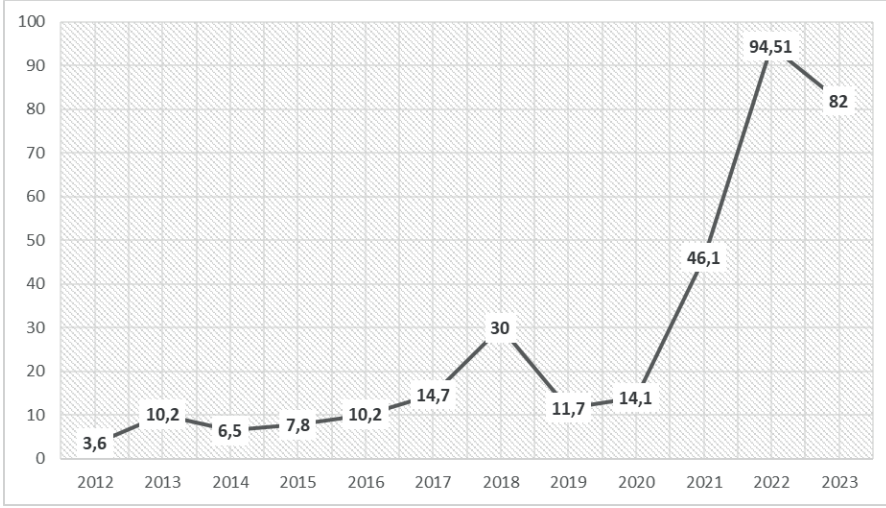
KKTC’de 2021 yılı için okullaşma oranlarına bakıldığında 5-14 yaş aralığında % 94,78, 15-18 yaş aralığında %94,3, 18-22 yaş aralığına %75,59 seviyesindedir (KKTC, İstatistik Yıllığı, 2021).

1.3 KKTC’de Enflasyonun Seyri

KKTC’de yıllar içerisinde enflasyon oranlarının tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara hızla yükseldiği görülmektedir. 2015 yılında %7 olan enflasyon rakamı 2019 yılında, petrol fiyatlarındaki artış ve jeopolitik gelişmeler nedeniyle, dünyada oynaklığın artmasına neden olmuştur. 2019 yılında pandeminin etkisi ile ekonomilerde durgunluğun başlaması ve tedarik zincirinin bozulması üretimde ciddi sorunların başlamasına neden olmuştur ve 2019 yılında KKTC’de enflasyon %11,7 olarak gerçekleşmiştir.

KKTC Merkez Bankası, 2020 yılında, gevşek para politikası uygulamasına rağmen, ekonomide ilk altı aylık dönemde belirli bir durgunluk devam etmiş, buna bağlı olarak ilk altı ayda gerileyen enflasyon, son beş ayda belirsizliklerin ve mal tedariki konusunda yaşanan problemler ve maliyet artışları enflasyonun yeniden artış eğilimine girmesine neden olmuştur. Böylece, 2020 yılında enflasyon %14,1 düzeyine yükselmiştir.

Şekil 2. KKTC'de Enflasyon Oranları (2012-2023)

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2023, <http://kktcmerkezbankasi.org.v> verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2021 yılında tedarik süreçlerindeki aksaklıklar ve para politikalarında gevşemeler, küresel talepte bir canlanma ile emtia fiyatlarının artması nedeniyle küresel ölçekte bir enflasyon artışı devam etmiştir. Bu gelişmeler aynı şekilde KKTC'de de enflasyonun hızla artmasına neden olmuş, 2021 yılında %46,09, 2022 yılında %94,51, 2023 yılı Kasım sonu itibarıyla %82 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte Tablo 1'de görüldüğü üzere kişi başına düşen milli gelir düzeyinin de her yıl düştüğü görülmektedir. Bu rakam, 2017 yılı ile kıyaslandığında, %27 oranında azalarak 14 bin dolardan 2021 yılında 11 bin dolar düzeyine inmiştir. Enflasyondaki bu hızlı artış ile beraber kişi başına düşen milli gelirin düşmesi bireylerin satın alma gücünün hızlı bir şekilde erimesine neden olmuştur.

1.4. KKTC'nin İstihdam Yapısı

15 ve daha yukarı yaştaki kurumsal olmayan sivil nüfus çalışma çağındaki nüfus olarak tanımlanmaktadır. Tablo 2'ye bakıldığında, yıllar itibarıyla, KKTC'de çalışma çağındaki nüfusun giderek artış gösterdiği, 2019 yılından 2021 yılına %8,2 artışla 311.479 kişiye ulaştığı görülmektedir. Nüfus artarken işgücüne katılım oranının azaldığı dolayısıyla istihdam düzeyinde 2019'dan 2021'e %9,1 azalmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun %43,8'i

işgücüne katılım sağladığı, %56,2'si ise çalışma isteğinde bulunmadığı görülmektedir. Tablo 2'de incelendiğinde, pandemi döneminde artan işsizlik oranının, 2021 yılında tekrar düşüğe geçtiği fakat bu oranın hala yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle genç nüfustaki işsizlik oranının çok daha yüksek oranda seyrettiği görülmektedir.

Tablo 2. Hanehalkı İşgücü Anketlerine Göre Bazı Temel Göstergeler (2019-2021)

	2019	2020	2021
Çalışma Çağındaki Nüfus	287.810	289.348	311.479
İşgücü	147.755	147.835	136.385
İşgücüne Katılma Oranı (%)	51,3	51,1	43,8
İstihdam	138.438	132.885	125.739
İşsiz Sayısı	9.317	14.950	10.646
İşsizlik Oranı (%)	6,3	10,1	7,8
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı ¹ (%)	19,4	29,3	21,4

¹ 15-24 yaş grubunda olanlar.

Kaynak: KKTC DPÖ, 2023.

KKTC'de sanayi sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki oranı, 2019 yılında %10, 2020 yılında %10,2 ve 2021 yılında %8,7 oranlarında gerçekleşmiştir. Şekil 3 incelendiğinde tarım sektöründe istihdam düzeyinin çok düşük seviyelerde olduğu ve yıllar itibarıyla da azalış gösterdiği görülmektedir. KKTC'de en çok istihdam yaratan sektörün %18,1 ile Toptan ve Perakende Ticaret Sektörün olduğu, bunu sırasıyla Kamu, Lokanta ve Oteller, Eğitim Sektörü ve İnşaat Sektörünün izlediğini görmekteyiz. İstihdamın 2021 yılı sektörel dağılımına bakıldığında, tarım sektörü %3,6, sanayi sektörü %8,7, inşaat sektörü %9,6 ve hizmetler sektörünün %78,1 olduğu görülmektedir. İstihdam edilenlerin %34,9'unu lise altı eğitim alanlar veya hiç eğitim almayanlar oluşturmaktadır. Aynı yılda işsizlik oranı ise %7,8 olarak kaydedilmiştir. KKTC İstatistik Kurumu tarafından 2021 yılında uygulanan Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, KKTC genelinde istihdam oranı %40,3 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Hanehalkı İşgücü Anketlerine Göre İstihdamın İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (2019-2021)

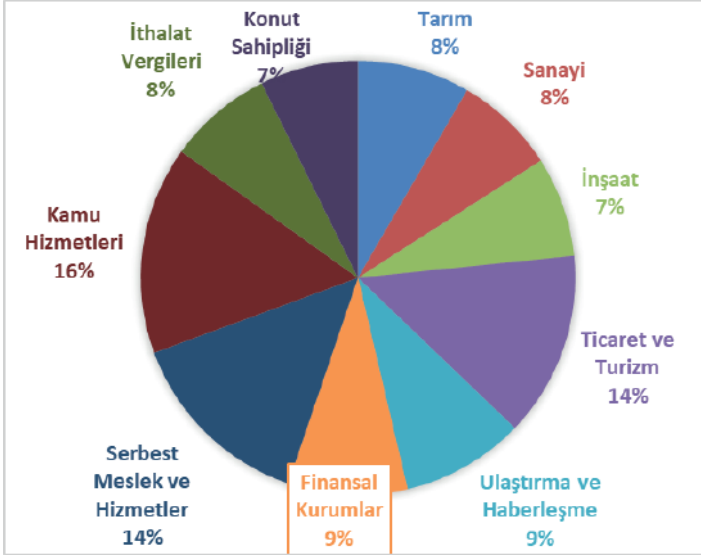
Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu, 2023a, <http://stat.gov.ct.tr> verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstihdam cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde, KKTC İstatistik Kurumu'nun 2021 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, istihdam edilenlerin %65,1 erkeklerden %34,9'u kadınlardan oluşmaktadır. İstihdam edilen kadınların %90,8'i hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Kadınların %86'sı ücretli ve yevmiyeli, %11,7'si kendi hesabına ve işveren, %2,3'ü ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. İşsizlik kadın-erkek ayrımına göre değerlendirildiğinde, 2021 yılında toplam işsizlerin %51,1'i kadınlardan %48,9'u erkeklerden oluşmaktadır (KKTC İstatistik Kurumu, 2023).

1.5. GSYİH'nın Bileşimi ve Büyüme Hızı

KKTC'nin ana sektörlerinin GDP içerisindeki payları Şekil 4'de verilmiştir. Buna göre 2021 yılında % 16 ile Kamu Hizmetleri ilk sırada yer alırken, % 14 ile Serbest Meslek ve Hizmetler Sektörü ile Ticaret ve Turizm sektörleri ikinci sırada yer almaktadır. Tarım ve Sanayi Sektörlerinin GDP içerisindeki payları ise % 8 oranındadır. Ayrıca GDP içerisinde ithalat vergilerinin payı yıllar itibarıyla düşmesine rağmen 2021 yılı için %7,5 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Tüm bu gelişmelere bakıldığında, KKTC'de sanayi sektörünün payı oldukça düşük olduğu, özellikle imalat sanayinin payının giderek azdığı ve %2,2 seviyesine düştüğü, milli gelir içerisinde kamunun payının yüksek seyrettiği görülmektedir. Ayrıca ithalat vergilerinin yüksek bir oranda olması da ekonomik büyümenin ithalata dayalı büyüme içerisinde olduğunu göstermektedir.

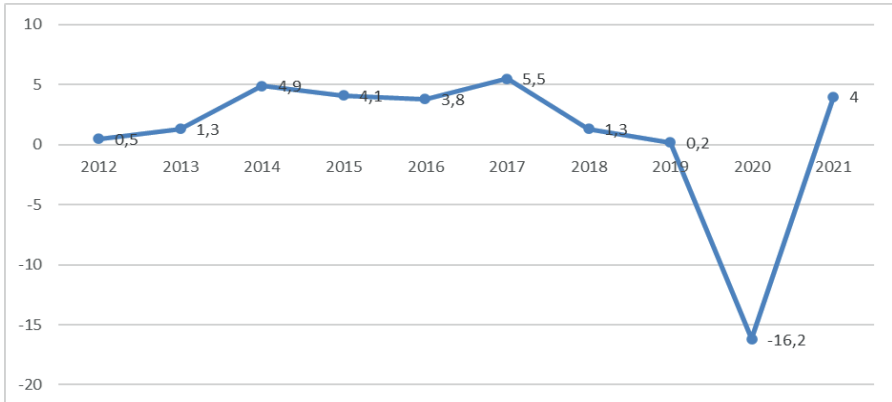
Şekil 4. KKTC'nin GSYİH İçerisindeki Sektörel Payları (2021)

Kaynak: DPÖ, 2023, <http://devplan.org> verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

KKTC büyüme rakamları incelendiğinde, ekonomi 2020 yılına kadar pozitif bir büyüme gerçekleştirirken, 2020 yılında yaşanan covid-19 salgını nedeniyle, bir önceki seneye göre %16,2 oranında ciddi bir küçülme yaşamıştır. 2021 yılında ise ekonomi toparlanarak % 4 oranında bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Şekil 5. KKTC'de Büyüme Rakamları (2012-2021).

Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu, 2023.b, <http://istatistik.gov.ct.tr> verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde ana sektörler itibarıyla büyüme rakamları görülmektedir. Buna göre, 2019 yılında Tarım Sektörü'nde %2,7'lik bir büyüme gerçekleşirken, 2020 yılında pandemi sürecinde %1,8'lik bir büyüme sağlanmıştır. 2021 yılında ise Tarım Sektörü diğer sektörlerdeki genel büyüme eğilimine rağmen %1,5 küçülmüştür.

Sanayi sektöründeki gelişmelere bakıldığında, yaşanan pandemi süreci nedeniyle 2019 yılında %14,4, 2020 yılında ise %15 oranında küçülmüştür. 2021 yılında bir toparlanma yaşanarak %16,8 oranında bir büyüme sergilemiş fakat geçmişte yaşanan daralmaları telafi edememiştir. Sanayi sektörünün toplam GSYİH içerisindeki payı özellikle de imalat sanayinin payı giderek düşmüştür.

KKTC'de Ulaştırma-Haberleşme %32,8 ve İnşaat %23,0 ile en çok büyüyen sektörler olmuştur. Ulaştırma ve Haberleşme sektörü 2019 yılında %3,5 büyürken 2020 yılında pandemi nedeniyle %16,5 bir daralma yaşamış ve 2021 yılında ise toparlanarak en çok büyüme gerçekleştiren birinci sektör olmuştur. İnşaat sektörü de benzer bir durumda 2019 yılında %3,9 düzeyinde büyürken, 2020 yılında çok ciddi bir daralma yaşayarak %25,6 oranında küçülmüş fakat 2021 yılında toparlanarak %23 oranında bir büyüme ile en çok büyüyen ikinci sektör olmuştur.

Tablo 3. KKTC'nin GSYİH İçerisindeki Sektörel Payları

Sektörler	2019	2020	2021	2019	2020	2021
	Büyüme Oranı (%)			GSYİH'daki Payı (%)		
1. Tarım	2.7	1.8	-1.5	5.5	6.0	8.3
1.1. Bitkisel	4.6	-0.1	-10.8	2.6	2.8	4.2
1.2. Hayvancılık	0.9	4.5	5.6	2.5	2.7	3.8
1.3. Ormancılık	7.2	8.2	4.1	0.0	0.0	-
1.4. Balıkçılık	1.4	-8.5	9.1	0.4	0.4	0.3
2. Sanayi	-14.7	-15.0	16.8	7.8	9.6	7.5
2.1. Taşocakçılığı	-5.1	-21.1	20.2	0.9	1.3	2.2
2.2. İmalat Sanayii	-20.2	-16.6	18.4	2.8	2.5	2.2
2.3. Elektrik-Su	2.4	-10.0	12.3	4.1	5.8	3.1
3. İnşaat	3.9	-25.6	23.0	5.8	9.6	7.5
4. Ticaret-Turizm	-2.7	-35.6	5.4	22.2	12.8	13.8
4.1. Toptan ve Perakende Ticaret	-4.9	-18.7	0.7	10.5	10.3	10.4
4.2. Otelcilik ve Lokantacılık	4.0	-82.0	64.2	11.7	2.5	3.4
5. Ulaştırma-Haberleşme	3.5	-16.6	32.8	7.3	6.4	9.2
6. Mali Müesseseler	1.2	0.5	-2.0	8.0	7.9	8.9
7. Konut Sahipliği	5.0	3.6	3.8	5.2	6.3	7.3
8. Serbest Meslek ve Hizmetler	1.3	-16.0	3.1	13.2	12.9	14.2
9. Kamu Hizmetleri	3.7	-1.5	-5.5	16.1	19.4	15.5
10. İthalat Vergileri	3.6	-16.4	-26.1	9.0	9.1	7.8
11. GSYİH	0.2	-16.2	3.9	100	100	100
12. Net Dış Alem Faktör Gelirleri	10.9	4.4	94.4	-	-	-
GSMH	0.2	- 16.2	4.0	-	-	-

Kaynak: KKTC DPÖ, 2023.

Turizm sektörü ise KKTC ekonomisinin lokomotif sektörüdür. KKTC'nin turizm altyapısı ve potansiyeli her yıl artmaktadır. KKTC'ye her yıl ortalama 1,5 milyonun üzerinde turist gelirken bu rakam pandemi sürecinde düşerek, 2021 yılında, 400 bin sayısına inmiştir (DPÖ, 2023).

KKTC net turizm gelirlerine bakıldığında 2019 yılında 954,5 milyon dolar iken bu rakam yıllar itibarıyla düşerek, 2021 yılında 343,3 milyon dolar düzeyine inmiştir. Bu durum, pandemi öncesi elde edilen turizm gelirlerinin yarısından daha az bir turizm geliri elde edildiğini göstermektedir (DPÖ, 2023).

Tablo 4'e bakıldığında, 2019 yılında net turizm gelirlerinin toplam döviz gelirleri içindeki payı %52,5 iken bu oran 2021 yılında % 24,7'ye düşmüştür. İhracat gelirlerine oranı ise 2019 yılında %1087 iken 2021 yılında % 252,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu da KKTC açısından önemli döviz girişi sağlayan turizm sektörünün kayıplarını toparlayamadığını göstermektedir.

Tablo 4. KKTC'nin Turizm Gelirleri ve Döviz Gelirlerindeki Payı

	2019	2020	2021
Net Turizm Gelirleri (million \$)	954,5	165,4	305
Toplam Döviz Gelirleri (million \$)	1.819,2	940,3	1.380,5
İhracat Gelirleri (million \$)	87,8	106,4	134,8
Net Turizm Gelirleri / Toplam Döviz Gelirleri	52,5	17,6	22,1
Net Turizm Gelirleri /Toplam İhracat Gelirleri	1087,0	155,5	226,2

Kaynak: DPÖ, 2023.

1.6. KKTC'de Dış Ticaret

KKTC'nin dış ticaret verileri incelendiğinde, ihracatın çok düşük seviyelerde gerçekleştiği ithalatın ise ihracata göre çok daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, son on yıl içerisinde gerek ihracat rakamlarının gerekse de ithalat rakamlarının çok fazla değişiklik göstermediği görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise çok düşük seviyelerdedir. 2006 - 2010 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama olarak %5 iken, 2011 - 2015 döneminde % 7,3'e yükselmiş, 2016 - 2020 yılları arasında ise ortalama %6,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. KKTC'de Dış Ticaret Verileri

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İhracat (Milyon \$)	118,1	105,5	105,6	100,9	82,5	106,4	134,8
İthalat (Milyon \$)	1.500,6	1.557,2	1.778,40	1.816,40	1.597,90	1.319,60	1.572,10
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-1.382,5	-1.415,2	-1.672,8	-1.715,5	-1.505,4	-1.218,5	-1.443,5
İhracat/ İthalat (%)	7,9	6,9	5,9	5,6	5,2	7,7	8,2

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2023.

Dış ticaret sektörel bazda incelendiğinde, 2021 yılında KKTC'nin gerçekleştirdiği toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin payı %27, sanayi ürünlerinin payı ise %72,5 olarak gerçekleşmiştir. İhraç edilen tarım ürünleri içerisinde %28,7 payla en fazla narenciye ürünleri yer alırken, sanayi ürünleri içerisinde %56,7 payla işlenmiş tarım ürünleri en fazla ihraç edilen ürün olmuştur. KKTC'nin en fazla ithal ettiği ürünler ise %23 oranında Makine, %22 oranında Mineral Yakıtlar ve %15,8 oranında Yiyecek ve Canlı hayvan aımları oluşturmaktadır (KKTC Ticaret Dairesi, 2023).

Tablo 6' da KKTC'nin gerçekleştirdiği toplam ihracatta en büyük payın Türkiye'ye ait olduğu görülmektedir. Buna göre KKTC ihraç ürünlerinin yaklaşık yarısını Türkiye'ye satmaktadır. AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracat düzeyinin çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Bunun ana nedeni ise Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın aldığı kararlar sonucu KKTC'nin ihracatına yönelik uygulanan engellemelerdir. 1994 yılında alınan bu karar nedeniyle AB tarafından KKTC'nin ihraç ürünlerinin bir kısmına ilave Gümrük Vergisi uygulanmaktadır. Bu da KKTC'nin rekabet avantajını ortadan kaldırmakta ve AB'ye gerçekleştirilen ihracatı olumsuz etkilemektedir. KKTC'nin Türkiye'den sonra en çok ihracat gerçekleştirdiği bölge Ortadoğu ülkeleridir. Bu oran yıllar itibarıyla düşse de 2021 yılında gerçekleştirilen ihracatın %24,8'i bu bölgeye yapılmıştır.

Tablo 6: KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı (%)

Yıllar	Türkiye	AB Ülkeleri	Diğer Avrupa Ülkeleri	Orta Doğu Ülkeleri	Diğer Ülkeler
2019	49.1	7,5	7,1	34,6	6,5
2020	46.5	6,9	6,3	29,8	13,1
2021	47.0	5,9	5,5	24,8	10,5

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2023.

Tablo 7'de KKTC'nin ithalat verileri görülmektedir. Buna göre KKTC ithalatın %62,9'unu Türkiye'den gerçekleştirmektedir. AB ülkelerinden yapılan ithalat miktarı %15, Orta Doğu ülkelerinden ise %6,3 oranında gerçekleşmiştir. Geçen yıllarla kıyaslandığında KKTC'nin Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat miktarı yükselirken AB , Orta Doğu ve Diğer Ülke gruplarının paylarında düşüş gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 7. KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı (%)

Yıllar	Türkiye	AB Ülkeleri	Diğer Avrupa Ülkeleri	Orta Doğu Ülkeleri	Diğer Ülkeler
2019	58,4	18,1	13,6	5,8	10,3
2020	60,3	17	12,5	4,1	5,6
2021	62,9	15	7,4	6,3	5,8

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2023.

KKTC'nin Güney Kıbrıs ile olan ihracat hacmi, Tablo 8'de görüldüğü üzere, dalgalı bir eğilim izlemiştir. Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında Güney Kıbrıs ile gerçekleştirilen dış ticaret kapsamında, KKTC'nin dış ticaret fazlalığı verdiği görülmektedir. Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında KKTC'nin gerçekleştirdiği ihracat ağırlıklı olarak taze sebze ve meyve, taze balık, plastik mutfak eşyaları, plastik ambalaj malzemeleri, mobilya ve inşaat malzemeleri olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8. KKTC'nin Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamında Güney Kıbrıs'la Olan Ticareti (2019-2021) (\$)

	2019	2020	2021
-İthalat	1,178,210	1,495,998	1,275,350
-İhracat	5,331,557	4,603,640	6,123,707
Dış Ticaret Fazlası	4,153,347	3,107,642	4,848,357

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2023.

KKTC'de 2005 yılında Yeşil Hat Tüzüğü'nün uygulaması ile birlikte KKTC'nin Güney Kıbrıs ile olan ticaretinde bir gelişme sağlanmıştır. Ancak gerek Yeşil Hat Tüzüğü'nün tam anlamı ile uygulanamamasından gerekse de KKTC'ye yönelik uygulanan izolasyonların ortadan kaldırılmamasından kaynaklı Yeşil Hat Tüzüğü beklentileri karşılamamıştır.

1.7. SONUÇ

KKTC'nin makroekonomik verileri değerlendirildiğinde ülke yıllar itibarıyla, pandemi dönemi hariç, ortalama bir büyüme hızını yakalamıştır. Aynı zamanda ülkede düşük olmamakla birlikte ortalama %10 düzeylerde seyreden sürdürülebilir bir enflasyon rakamı söz konusu iken, pandemi sürecinde yaşanan küresel sorunlar nedeniyle, enflasyonun çok hızlı bir şekilde

yükseldiği görülmektedir. Bu yüksek enflasyonun devam etmesi durumunda KKTC için enflasyon çözülmesi gereken en önemli iktisadi sorunlarından biri haline dönüşmektedir. Yine KKTC’de ithalatın ihracata göre çok daha yüksek seyrettiği görülmektedir. Bunun temel nedenlerine bakıldığında ise güçlü bir sanayi, teknoloji ve tarımsal yapının oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca KKTC’nin ülke olarak tanınmaması ve buna bağlı olarak yaşadığı izolasyonlar nedeniyle ülkenin ihracat rakamları olumsuz etkilenmektedir. Yine bir ada ülkesi olması sebebiyle dış ticarete kullanılan taşımacılık çeşitliliğinin yetersizliği ve buna bağlı olarak taşımacılık maliyetlerinin yükselmesi ve malların zamanında ve hasarsız ulaşımının sağlanmasında yaşanan zorluklar ihracatın gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

Tüm bunlarla birlikte KKTC’nin sahip olduğu jeostratejik durumu ülkeyi dünya ticareti açısından çok önemli ve kilit bir konuma getirirken, aynı zamanda ülkenin Doğu Akdeniz’in zengin enerji havzasında bulunması da KKTC’yi bir ada ülkesi olmasının çok ötesinde önemli bir pozisyona getirmektedir. KKTC’nin Türkiye ile olan güçlü bağları sayesinde hem sahip olunan stratejik konumun avantajları en yüksek düzeyde kullanılacak hem de ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan yapısal sorunlar çok daha hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulacaktır.

KAYNAKÇA

KKTC Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), 2023, “Makroekonomik ve Sektörel Gelişmeler (2020-2021)”, (<http://devplan.org>)

KKTC İstatistik Kurumu, 2023a “Nüfus ve Demografi Bülteni (1997-2021)”, (<http://stat.gov.ct.tr>)

KKTC İstatistik Kurumu, 2023b, “Temel İstatistikler”, (<http://istatistik.gov.ct.tr>)

KKTC Merkez Bankası, 2023, “2023 Üç Aylık Bülten”, (<http://kktcmerkezbankasi.org>)

KKTC Ticaret Dairesi, 2023, “2022 İstatistik El Kitabı”, (<http://ticaret.gov.ct.tr>)

Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Hüseyin Işıksal¹

2.1. GİRİŞ

Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları ve Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Enerji Potansiyeli konusu hem Türk dış politikası hem de uluslararası literatürde gittikçe önemli hale gelen çok kritik bir tartışma konusudur. Bu noktadan hareketle bu makale Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) Türkiye’nin Enerji Stratejisindeki önemine odaklanmaktadır. Makale birbiriyle ilişkili üç ana bölümden oluşmaktadır. Genel saptamaların ardından öncelikle Doğu Akdeniz’deki deniz yetki sınırları sorunları kısaca ele alınmıştır. Daha sonra, Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanları sorununda, uluslararası hukuka göre güçlü ve sağlam temellere dayanan Türk tarafının hukuki ilklerine kısaca değinilmiştir. Önceki bölümlerde yapılan tartışmalara uygun olarak son bölümde, KKTC’nin Türkiye için jeo-stratejik önemi tartışılarak, Türkiye ve KKTC’nin Doğu Akdeniz’deki siyasi ve ekonomik haklarının etkin ve fiili bir şekilde korunması için KKTC’nin oynadığı hayati rol vurgulanmıştır.

2.2. DOĞU AKDENİZ’DEKİ DENİZ YETKİ ALANLARI SORUNLARI

Doğu Akdeniz’deki deniz yetki sınırları sorunlarına değinmeden önce konunun öneminin anlaşılması açısından kanaatimce birkaç genel saptama yapmak yerinde olacaktır.

Öncelikle dünyada her geçen gün “olumsuz barış” (negative peace) kavramı büyük önem kazanmaktadır. Norveçli bilim adamı Johan Galtung²

1 Profesör Dr. Hüseyin Işıksal, KKTC Cumhurbaşkanı Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Özel Danışmanı ve Müzakere Heyeti Üyesidir.

2 Johan Galtung (1996) *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: SAGE.

tarafından literatüre kazandırılan ve bugüne değin genellikle olumsuz anlamda kullanılan her türlü şiddetin olmamasına vurgu yapan bu terim günümüz konjonktüründe yeni bir anlam kazanmıştır. Rusya’nın Ukrayna işgali ve hemen sonrasında Gazze de yaşanan insanlık trajedisi bize hiçbir yerin tam anlamıyla güvenli olmadığını ve devletlerin çıkarlarının çakıştığı her coğrafyada çatışma riskinin olduğunu, ayrıca askeri güvenlik olmadan hiçbir şey mümkün olmadığını bir kez daha tüm çıplaklığıyla göstermiştir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanları sorunu ve hidrokarbon kaynakları mücadelesi çok ciddi çatışma riski oluşturmaktadır.

İkinci olarak, Kıbrıs bağlamında değerlendirirsek Doğu Akdeniz’deki sorun karadaki sorunun aynısıdır. Kıbrıslı Rumların hala daha Ada’nın tek sahibi gibi davranıp Türklere azınlık hakları vermeye çalışması ve Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki varlığını sınırlandırmaya çalışması sorunun kaynağını oluşturmaktadır.

Üçüncü olarak, Doğu Akdeniz’de önemli doğal gaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır. Pek çok kaynak Doğu Akdeniz’de 1.7 milyar varil petrol ve 3.5 trilyon cm doğal gaz bulunduğunu, bu kaynaklara ilaveten Mısır’ın Münhasır Ekonomik Bölgesinde 1.8 milyar varil petrol ve 6.3 trilyon cm doğal gaz bulunduğunu önermektedir. Bu kaynakların tahmini değeri 30 trilyon doların üzerindedir. Bu miktar dünyadaki enerji dengelerini değiştirecek kadar büyük olmasa da kırılgan ekonomiye sahip bölge ülkeleri için oldukça önemli bir rakamdır.

Son olarak, Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon kaynakları mücadelesinin tam kalbinde KKTC yatmaktadır. KKTC’nin yasal statüsü ve egemenliği olmadan Türk tarafının bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını savunması mümkün değildir.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) 17 Şubat 2003’de Mısır, 17 Ocak 2007’de Lübnan ve 17 Aralık 2010 tarihinde ise İsrail ile “Eşit Uzaklık” metodu kullanarak Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlandırma antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaların ardından GKRY, Doğu Akdeniz’de tek yanlı MEB ilan ettiği alanı 13 parsel ayırmış ve aralarında ABD’den Noble, Fransa’dan Total, İtalya’dan ENI ve Güney Kore’den Kogas gibi önemli şirketlere hidrokarbon araması için ruhsat vermiştir.

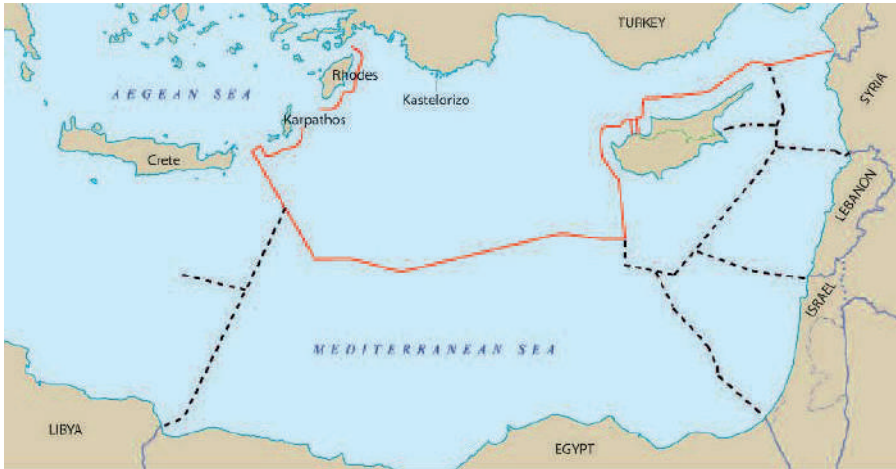
Aşağıdaki haritalardan da görüleceği üzere, Türkiye, Yunanistan ve GKRY’nin iddia ettikleri MEB alanları arasında büyük uçurumlar mevcuttur. Türkiye’nin iddia ettiği MEB alanı 145.000 km² iken, Yunanistan ve GKRY’nin iddiasına göre, Türkiye’nin MEB alanı 41.000 km²’ye düşmektedir. Bu durumda, GKRY’nin iddia ettiği 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı sahalar, Türkiye’nin

Doğu Akdeniz’de iddia ettiği kıta sahanlığı alanları ile çakışmaktadır.³ Yine benzer şekilde GKRY’nin iddia ettiği 1, 2, 3, 8, 9, 12, ve 13 numaralı sahalar, KKTC’nin Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi (TPAO)’ya ruhsat verdiği alanlar ile kesişmektedir. Tek taraflı parsellediği deniz yetki alanlarını uluslararası çok uluslu şirketlere satan GKRY-Yunanistan tarafı uluslararası hukuku yok sayarak Türk tarafına ‘dayatma’ siyaseti sürdürmektedir.

Şekil 1. GKRY ve Yunanistan iddia ettiği Türkiye MEB Alanı 41,000 KM²

Türkiye’nin iddia ettiği MEB Alanı: 145,000 KM²

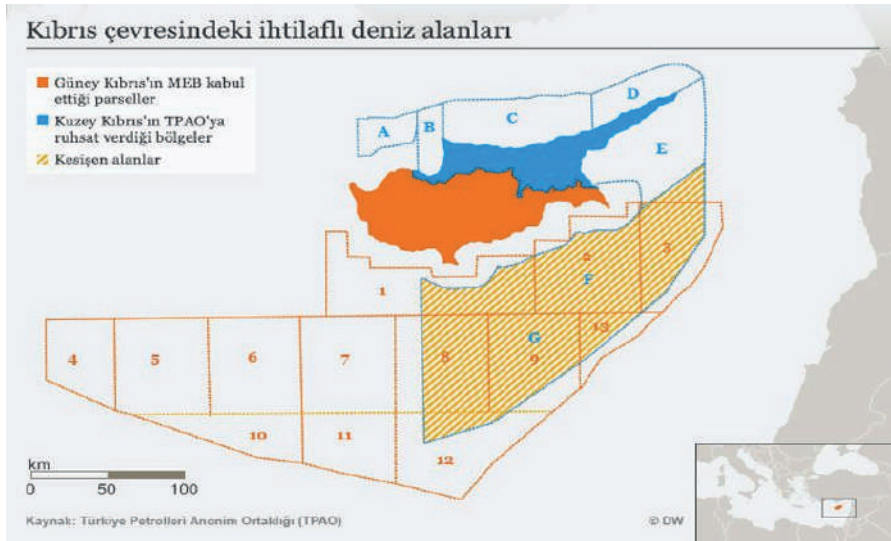

3 Işıksal, H. (2016). “Türkiye – Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Kıbrıs Cumhuriyeti) İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları” iç. Örmeci, O., and Işıksal, H. (eds.) Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri. Ankara: Gazi Kitabevi. S. 270.

Türkiye ile GKRY'nin Çatışan Parselleri (1, 4, 5, 6, 7)

KKTC ile GKRY'nin Çakışan Alanları (1, 2, 3, 8, 9, 12, 13)

2.3. DOĞU AKDENİZ'DE TÜRK TARAFININ HUKUKİ İLKELERİ

Türkiye, Doğu Akdeniz'in kapalı deniz statüsünde olduğu gerçeğinden yola çıkarak, uluslararası hukuk prensiplerine uygun olarak ikili antlaşmalar yerine, kıyı şeridinin uzunluğu, kıyıların birbirine uzaklığı, ilgili devletlerin kaynağa ihtiyacı, ana kara ya da ada olması gibi bir dizi unsur dikkate

alınması gerektiğini ve tüm kıyıdaş devletlerin razı olabileceği bir mutabakat oluşmasını savunmaktadır.⁴

Türk tarafının hukuki argümanları, uluslararası hukukta sağlam temelleri olan prensiplere dayanmaktadır. Bu prensipler şu şekilde özetlenebilir:

1. Coğrafyanın üstünlüğü: Sınırlandırmalar yapılırken ana karaların esas alınması, ortay hattı bozan adaların deniz yetki alanlarının karasularıyla sınırlı olması.
2. Oransallık: Sınırlandırmalarda devletlerin sahip olacakları deniz yetki alanlarının kıyı uzunluklarıyla orantılı olması gerektiği. Bu noktada Doğu Akdeniz'deki en uzun kıyı şeridine sahip olan ülkenin Türkiye olduğunun vurgulamasına fayda vardır.
3. Ekonomik aktivite ve demografik durum: Deniz yetki alanları sınırlandırmasında ülkelerin nüfus yoğunluğu ve ekonomik aktivitelerinin de göz önünde bulundurulması. Bu prensip göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin Akdedeniz ve Ege kıyılarında demografik açıdan yoğun bir nüfus yaşadığını ve çok hacimli bir ekonomik aktivite olduğunun altını çizmek gerekir.
4. Kapatmama: Sınırlandırmaların başka bir devletin kıyılarına yakın adaların bu ülkenin denize açılımını engellememesi. Bu nokta özellikle Ege ve Doğu Akdeniz'de Türkiye kıta sahasının içinde yer alan ve yaşamın bile olmadığı adaların kendi karasuları olması halinde Türkiye'nin açık denizlere çıkamama riski olmasını ortaya koması açısından hayati önemlidir.

Türkiye'nin tezini destekleyen çok sayıda uluslararası mahkeme kararı ve devlet uygulaması bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye tüm kıyıdaş Akdeniz ülkeleriyle deniz sınırlarının belirlenmesi için diyaloga hazır olduğunu deklare etmiştir. Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) üyesi olan Yunanistan ve GKRY Türkiye'yi Münhasır Ekonomik Bölgelerini ihlal eden bir ülke olarak göstermeye çalışmakta ve sözde Sevilla haritası ile Türkiye'yi Akdeniz körfezine hapsedme amacını gütmektedir.⁵ Bir başka ifade ile Yunanistan ve GKRY sınırlı nüfus, kara parçası, askeri ve ekonomik güçlerine rağmen,

4 Bu Konda yayınlanmış iki kitap için bkz. Yayıcı, C. (2022). *Mavi Vatan: Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı, Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-i Milli'si*. İstanbul: İstanbul University Press ve Yayıcı, C. (2019). *Maritime Exclusive Economic Zone (EEZ) in Eastern Mediterranean*. İstanbul: Turkish Naval Forces Press.

5 Işıksal, H. (2020). "Yunanistan Doğu Akdeniz'de sahiplik hezeyanından kurtulmalı" *Anadolu Ajansı Analiz*. 19.06.2020.

siyasi anlamda elindeki tek koz olan adaları kullanarak Doğu Akdeniz’de yayılmacı bir siyaset izlemektedir.

Bu noktada, Doğu Akdeniz’deki Türk varlığını soyutlamaya çalışan politikalara karşı adeta bir meydan okuma olan ‘Mavi Vatan Doktrini’ büyük önem taşımaktadır. Mavi Vatan Doktrini, Türkiye’nin deniz yetki alanlarını gerçekçi bir şekilde öne çıkararak savunan bir doktrindir. 462.000 Km² lik bir alanı kapsamaktadır 783.000 Km² vatan toprağımız olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Mavi Vatan, vatan toprağımızın yarısından fazla bir alana tekabül eder. Türkiye’nin ve KKTC’nin herhangi bir kara parçasında hak iddia etmekle Mavi Vatanı üzerinde hak iddia etmek arasında bir fark yoktur.

2.4. KKTC’NİN JEO-STRATEJİK ÖNEMİ

Türk Dünyası’nın en güneyde kalan bağımsız Türk Cumhuriyeti olan KKTC’nin üzerinde bulunduğu Kıbrıs adası, üç kıtanın kesişme noktasında yer alan Akdeniz’in üçüncü büyük adasıdır. Ada Doğu Akdeniz’de stratejik ve coğrafi bakımdan eşsiz bir konum ve öneme sahiptir. Kıbrıs’ın önemi son dönemde Doğu Akdeniz’de keşfedilen doğal gaz kaynakları ile daha da çok artmıştır. Dünyada bilinen petrol rezervlerinin yaklaşık %70’i ve doğal gaz rezervlerinin %40’i Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde yer almaktadır.

Kıbrıs aynı zamanda Orta Doğu’daki kriz bölgelerine müdahale için bir sıçrama noktası, ikmal olanakları ve ileri üs görevi görmektedir. Kıbrıs adası, askeri yığınak, hava ve deniz kuvvetleri için değerli bir üs niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Birleşik Krallık, dünya üzerindeki birçok üssünü kapatmasına rağmen Kıbrıs’taki üslerini muhafaza etmektedir. Ortadoğu ve Süveyş Kanalı’na olan yakınlığı, Akdeniz’deki stratejik konumu ve enerji hatlarına olan yakınlığı nedeniyle Kıbrıs çoğu zaman “hiç batmayan bir denizaltı” olarak tarif edilmiştir.

Kıbrıs, Türkiye Cumhuriyeti’nin güvenliği içinde çok önemli stratejik bir konumda bulunmaktadır. Kıbrıs Türkiye’den sadece 40 deniz mili (70km) uzaklıktadır. Kıbrıs adası Türkiye için, güneyden Akdeniz’e emniyetli çıkış imkânı sağlayan, bölgedeki deniz ulaştırma hatlarını kontrol altında bulunduran, karasuları, kıta sahanlığı, Münhasır Ekonomik Bölge, hava sahasının kontrolü ve Türkiye’nin stratejik savunma derinliği açısından büyük bir öneme sahiptir.

Türkiye’nin Ege Denizi’nde Yunan adalarıyla çevrilmiş olması ve Gökçeada ve Bozcaada dışındaki tüm adaların Yunanistan’a kaybedilmiş olması, Kıbrıs’ın önemini Türkiye için daha da artırmaktadır. Şu an Ege Denizi’nin yaklaşık % 44’ünü kontrol eden Yunanistan, kıta sahanlığını 12

mile çıkarması durumunda Ege Denizi'nin yaklaşık % 72'sini kontrol eder duruma gelecektir.⁶ Kıbrıs'ın da federal bir yapıyla Rum egemenliği altına girmesi durumunda hem Türkiye'nin güvenliği tehlikeye girecek hem de Türk gemileri adeta açık denizlere çıkamaz hale gelecektir.

Bu gerçekler, Kıbrıs'ın Rum egemenliği altına girmesi durumunda sadece Ada'daki Türk varlığının tehlikeye girmeyeceğini ayrıca Türkiye'nin güvenliğinin de tehlikede olacağı ayrıca Türk gemilerinin adeta açık denizlere çıkamaz hale geleceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz'deki Türk egemenliğinin dayanak noktası olan KKTC'nin tasfiye edilmesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'den soyutlanarak Antalya Körfezine hapsedilmesi anlamına gelecektir. Bir başka ifadeyle KKTC'nin tanınması artık olmazsa olmaz noktasına gelmiştir. 1974'ten beri kurumlarıyla etkin bir şekilde varlığını sürdüren Kıbrıs Türk Devletinin uluslararası tanınırlığının sağlanması, Türkiye ve KKTC'nin Doğu Akdeniz'deki haklarının etkin ve fiili bir şekilde korunabilmesi için büyük önem kazanmıştır.⁷

2.5. SONUÇ

Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanları ve Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları gerek Türk dış politikasında gerekse uluslararası literatürde gittikçe önemli hale gelen çok kritik bir tartışma konusudur. Son dönemde bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynakları bu konunun önemini daha da artırmıştır.

Uluslararası hukuka göre yarı kapalı deniz statüsünde olan Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanı sınırlamaları ancak ilgili tüm ülkeler arasında "hakkaniyet" ilkesini temel alan anlaşmalarla belirlenmelidir. Anlaşmazlıklar, bölgedeki hiçbir ülkeyi dışlamadan, tüm tarafların hak ve çıkarlarını dikkate alacak şekilde çözümlenmelidir. Bu bağlamda, Türk tarafının hukuki argümanları uluslararası hukukun güçlü ve sağlam ilkelerine dayanmaktadır.

Bu bağlamda Kıbrıs adası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve tüm Türk Dünyasının güvenliği, kıta sahanlığı, Münhasır Ekonomik Bölge, hava sahasının kontrolü ve stratejik savunma derinliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, Türkiye ve KKTC'nin Doğu Akdeniz'deki siyasi ve ekonomik haklarının etkin ve fiili bir şekilde korunması için KKTC'nin

6 Işıksal, H. (2021). "Yunanistan ve Rum kesimi çözüm değil taviz peşinde." *Anadolu Ajansı Analiz*. 22.02.2021.

7 Işıksal, H. (2022). "Kıbrıs'ta İki Devletli Çözüme Dayalı Yeni Dönem." *Yeni Türkiye*. 127. S. 204.

egemenliği olmazsa olmazdır. Kısaca özetlemek gerekirse Kıbrıs adası ve KKTC, Türkiye ve Türk dünyası için basit bir toprak parçası değildir.

Son söz olarak Kıbrıs’ta adil, gerçekçi, pratik ve sürdürülebilir bir çözüme ancak adadaki mevcut gerçekliklerle, yani iki egemen devlet arasında yapılandırılmış bir işbirliği ilişkisinin kurulmasıyla ulaşılabilir. Bu “kazan-kazan” durumu, sadece adanın Türk ve Rum kesimlerine birçok siyasi ve ekonomik kazanım sağlamakla kalmayacak aynı zamanda Doğu Akdeniz ve ötesindeki sorunların çözümünde katalizör görevi görecektir.

KAYNAKÇA

- Galtung, J. (1996) *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: SAGE.
- Işıksal, H. (2016). “Türkiye – Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Kıbrıs Cumhuriyeti) İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları” iç. Örmeci, O., ve Işıksal, H. (eds.) *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Işıksal, H. (2020). “Yunanistan Doğu Akdeniz’de sahiplik hezeyanından kurtulmalı.” *Anadolu Ajansı Analiz*. 19.06.2020.
- Işıksal, H. (2021). “Yunanistan ve Rum kesimi çözüm değil taviz peşinde.” *Anadolu Ajansı Analiz*. 22.02.2021.
- Işıksal, H. (2021). “Kıbrıs İçin En İdeal Çözüm İki Egemen Devlet Arasında Yapılacak İşbirliğidir.” In Basa, N. (ed.) *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği. S. 67.
- Işıksal, H. (2022). “Kıbrıs’ta İki Devletli Çözüme Dayalı Yeni Dönem.” *Yeni Türkiye*. 127. S. 204.
- Yaycı, C. (2019). *Maritime Exclusive Economic Zone (EEZ) in Eastern Mediterranean*. Istanbul: Turkish Naval Forces Press.
- Yaycı, C. (2022). *Mavi Vatan: Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı, Türkiye’nin Denizlerdeki Misak-i Milli’si*. İstanbul: İstanbul University Press.

Doğu Akdeniz'in Enerji Potansiyeli

İbrahim Örnek¹

Gülşen Koz²

3.1. GİRİŞ

Doğu Akdeniz Havzası; Mezopotamya, Mısır ve Anadolu gibi Dünya'nın en verimli topraklarını barındırması nedeniyle tarih boyunca büyük savaşlara sahne olmuştur. Birçok uygarlık bu bölgeye hakim olmayı hedeflemiştir. Bölge hem kara hem de deniz yoluyla dünya ticaretinin kesişim noktasıdır. Özellikle 2000'li yıllar itibarıyla bölgede yoğunlaşan enerji diplomasisi bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini daha da artırmıştır. Bölgede uluslararası kıta sahanlığı belirleme anlaşmalarının yapılmaya başlaması ile de münhasır ekonomik bölge (MEB) tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır. Kıyıdaş ülkeler MEB bazında uluslararası anlaşmalar ile kıta sahanlığını belirlemeye yönelik hamleler yaparak ve haritaları yeniden tanzim ederek sahadaki hakimiyeti ele geçirmeyi hedeflemiştir.

Bölgedeki hakimiyet arzusunun yanı sıra, bölgede bulunan enerji kaynaklarına ulaşma isteği paydaşların ve batılı ülkelerin daha agresif ve keskin hamleler yapmalarına sebep olmuştur. Özellikle Kıbrıs adası ile ilgili GKRY, Yunanistan ve Türkiye arasında bir rekabet ortamı oluşmuş, GKRY 5 Nisan 2004'te bir yasa yayınlamıştır. Bu yasaya göre, Mart 2003 tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde kendisine ait bir MEB ilan etmiştir. GKRY bu yasa ile adada yaşayan Türk toplumunu yok saymıştır. Türkiye bölge ile ilgili deklarasyonlarında tüm iyi niyetiyle yalnız kıta sahanlığını (sadece deniz tabanı ve cansız kaynakları) dikkate alırken, Türkiyenin bu iyi niyetli tutumlarına rağmen GKRY, MEB'i (deniz tabanı, su kütlesi ve üzerinde bulunan bütün canlı ve cansız varlıkları) esas alarak açıklamalar yapmıştır ve

1 Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, iornek@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6802-6341

2 Uzman, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, kozgulsen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2485-1147

Türkiye'yi yok sayan girişimlerine devam etmiştir. GKRY belirlemiş olduğu sözde MEB'de 26 Ocak 2007'de 13 blok üzerinden enerji arama ruhsat sahası ilan etmiş ve bu alanlarda Mayıs 2007, Aralık 2012 ve Mart 2017 olmak üzere üç kez ihale yapmıştır (Yaycı, 2020: 34).

GKRY'nin uluslararası hukuka aykırı bir şekilde adanın tek sahibi gibi davranarak, Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC'nin meşru haklarını gasp etmesi girişimlerinin artması ve bölgede 13 blok üzerinden enerji alanları için uluslararası ihalelere başlaması ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti de bölgedeki hidrokarbon arama çalışmalarını hızlandırmıştır. KKTC ve Libya ile yaptığı anlaşmalar ile Türkiye Cumhuriyeti bölgedeki en önemli aktör olma konumunu güçlendirmiştir.

2011 yılında KKTC ile yapılan Kıta sahanlığı Sınırlandırma Anlaşmasının ardından, KKTC Bakanlar Kurulu'nun Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na bölgede enerji arama ruhsatı vermesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti 2011 yılında Piri Reis Gemisi ile sismik hidrokarbon arama faaliyetlerine başlamıştır. Piri Reis Gemisi'ne iki adet savaş gemisi denizden ve Türkiye'ye ait F16 jetleri de havadan destek vermiştir. GKRY'nin bölgedeki araştırmalarına devam etmesi üzerine Türkiye, 2014 yılında bu kez Barbaros Hayrettin Paşa isimli sismik gemi ile ada çevresinde araştırmalarını başlatmıştır. GKRY'nin bloklar ile ilgili ihalelere durmadan devam etmesi üzerine Türkiye bu kez 2017 yılı itibariyle sondaj çalışmalarına başlayacağını deklare etmiştir. Bu açıklamasına uygun olarak 2018 yılında, Fatih gemisini sondaj çalışmaları yapmak üzere bölgeye göndermiştir. Fatih gemisini müteakiben 2020 yılında Yavuz ve Kanuni Gemilerini ve son olarak 2022 yılında Abdülhamid Han Sondaj gemisini bölgede çalışmalarını yapmak üzere görevlendirmiştir.

Çalışmada Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynaklarının dağılımı açısından Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC arasındaki ilişkiler ile Türkiye, KKTC ve GKRY'nin bu kaynaklar üzerindeki hakları değerlendirilmiştir.

3.2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Çalışmanın bu bölümünde, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kapasitesinin Türkiye ve K.K.T.C. açısından değerlendirilmesi üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Aşçı, (2020), *“Doğu Akdeniz'de Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemi ve Türkiye'ye Yansımaları”* adlı çalışmada bölgenin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşim bölgesi olması nedeniyle stratejik önemine vurgu yapmıştır. Bölgede yer alan enerji kaynaklarının sunmuş olduğu fırsatlar ve riskler değerlendirilerek, bölgedeki kaynaklarını paylaşımı konusunda yaşanan

anlaşmazlıklara yer verilmiştir. Bölgeye kıyısı olan ülkelerin enerji alanında izlemiş oldukları politikalar ve bu politikaların Türkiye'ye yansımaları ele alınarak, bölgede Türkiye'nin kendi haklarını koruması anlamında sergilemiş olduğu kararlı duruşun olası olumsuz sonuçlara izin vermeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

BİLGESAM (2013), “*Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye*” adlı raporunda, Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin sahip olduğu potansiyel MEB alanında ciddi miktarda bir enerji kaynağına rastlanmadığı ancak bölgede bulunan gazın doğrudan Türkiye üzerinden Avrupa’ya aktarımının sağlanması ile çok daha düşük bir maliyetle gazın taşınabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu nedenle bölgedeki tarafların bir araya gelerek işbirliği yapmalarının maliyetleri düşürerek, kaynakların etkin kullanımı konusunda faydalı olabileceği vurgulanmıştır.

Doğru (2015), “*Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması*” adlı çalışmasında, Türkiye’nin bölgeye kıyısı olan ülkelerle kuracağı iyi ilişkilerin, bölgede bulunan kaynakların adil dağılımını sağlayacak şekilde deniz sahalarının sınırlandırılması ve ulusal çıkarlarımız doğrultusunda sorunların hakkaniyete uygun çözümünü temin edeceğine vurgu yapmıştır.

Erol (2018), “*Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Hidrokarbon Çalışmaları*” adlı makalesinde Doğu Akdeniz’in kıyıdaş devletlerle yaşanan gerilimler dolayısıyla potansiyelinin tam olarak kullanılmadığını vurgulayarak, özellikle Türkiye, KKTC, Yunanistan, Mısır, Suriye, İsrail, Lübnan, Filistin, Libya ve GKRY gibi ülkelerin bir araya gelerek bölge ile ilgili anlaşma yoluna gitmelerinin önemi üzerinde durmuştur. Bunlara ek olarak bölgedeki enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda da çelişkileri ortadan kaldırmak adına kıyıdaş ülkeler ile anlaşmalar sağlanarak MEB alanının ilan edilmesinin Türkiye’nin yararına olacağını belirtmiştir.

Gözügüzelli (2019), “*Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeler*” adlı makalesinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin 2007 itibarıyla gerçekleştirmiş olduğu tek taraflı ruhsatlandırma faaliyetleri karşısında Türkiye’nin araştırma sahasını genişlettiğini belirtmiştir. Özellikle Türkiye’nin Akdeniz’de ikinci sondaj gemisini faaliyete geçirmesinin bu kapsamda Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de haklarını korumadaki kararlılığını göstermede oldukça önemli bir hamle olduğunu belirterek, Türkiye’nin bölgedeki kararlı duruşunun gerekliliğini vurgulamıştır.

Karataş, Özdemir & Palabıyık (2022), “*Doğu Akdeniz Havzasının Hidrokarbon Potansiyeline Jeomorfolojik Yaklaşım*” adlı çalışmalarında münhasır ekonomik bölge sınırlarına göre Türkiye’ye ait olan Finike açıklarında, bazı çamur volkanlarını da içeren Anaksimendar Deniz Dağı’na ve Kıbrıs’ın batısında bulunan Florence yükseliminin Güney Doğusu ile İskenderun Körfezi’nin güneyinde hidrokarbon aramalarına odaklanması gerektiğini vurgulamıştır.

Kedikli & Çalağan (2017), “*Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz’in Önemi*” isimli çalışmalarında Akdeniz’in doğusunda bulunan ve levant Bölgesi olarak adlandırılan bölgenin jeostratejik önemine vurgu yaparak, bölgenin tarihin her döneminde küresel güçler tarafında ilgi odağı olmasının sebeplerini açıklamışlardır. Çalışmada özellikle Sanayi devrimi ile birlikte artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin bölgede bulunan kıyıdaş ülkeler ve diğer uluslararası aktörler arasında gerilimlere yol açtığına vurgu yapılmıştır. Bölgede bulunan ülkelerin enerji politikaları değerlendirilerek, yayımlanmış raporlar kapsamında havzanın dünya enerji piyasasına katkıları analiz edilmiştir.

Yaşa & Yılmaz (2022), “*Doğu Akdeniz’de Bulunan Doğalgaz Rezervlerinin Bölgesel Enerji Politikalarına ve Rekabete Etkisi*” adlı çalışmada bölgede yer alan ülkelerin bu rezervlere olan ilgisi ve sebepleri ele alınmıştır. Bununla birlikte özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında yıllardır süregelen sorunların enerji alanındaki rekabete yansması değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda bölgede bulunan gazın doğru şekilde değerlendirilmesi ile bölgedeki refah ve istikrarın artacağı belirtilmiştir.

3.3. DOĞU AKDENİZ’İN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Akdeniz; Asya, Avrupa ve Afrika Kıtalarının kesişim noktası olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir. İngilizcede Mediterranean olarak isimlendirilen bölgenin kelime anlamı “Dünya’nın Ortası” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda İpek Yolu üzerinden batıya uzanan bir alanda bulunan Doğu Akdeniz, tarih boyunca ülkelerin ticari anlamda egemen olmak istedikleri bir alan haline gelmiştir. Bölgede Kıbrıs meselesi ile ilgili yaşanan uyuşmazlıkların beraberinde keşfedilen enerji kaynakları ile birlikte Dünya ticaretinin %80’inden daha fazlasının deniz aracılığı ile yapıyor olması da göz önüne alınarak bölgenin deniz ulaştırma yolları açısından bir kesişim noktası olması bağlamında taşıdığı önem daha da kuvvetlenmiştir.

Bölgede yer alan Kıbrıs coğrafyası kara, deniz ve hava unsurları ile birlikte ele alındığında tarihsel süreçte özellikle bölgeye kıyısı olan ülkeler olmak

üzere birçok devlet tarafından bölgedeki ticareti kontrol altına almak ve mevcut enerji kaynaklarına ulaşmak konusunda bir mücadele alanı olmasına sebep olmuştur. Havza, Orta Doğu ve Hazar bölgesinde bulunan doğalgaz ve petrol kaynaklarının dünya pazarlarına erişimi konusunda kritik bir öneme sahiptir. Bu sebeple bölge sadece bölgesel güçlerin değil küresel güçlerin de ilgisini çekmektedir (Gözügüzelli, 2019: 3).

Akdeniz'in doğusu olarak tanımlanan Doğu Akdeniz özellikle son yıllarda deniz yetki alanlarının paylaşımı mücadelesi ile gündeme gelmektedir. Bu çerçevede bölgenin jeopolitik önemine uygun olarak enerji kaynakları ile bu kaynakların ulaştırma hatlarının kontrolü konusunda ülkeler karşı karşıya gelmişlerdir (Hava, 2020: 679). Akdeniz'e kıyısı olan bir ülke olarak pek çok enerji kaynaklarının ulaştırılması hatlarının Türkiye'den geçiyor olması sebebiyle de Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum, ülkemizin Akdeniz'deki hidrokarbon faaliyetleri kapsamında bölgenin enerji merkezi olma statüsünü güçlendirmiştir.

3.4. DOĞU AKDENİZ'DE TÜRKİYE'NİN MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGESİ VE ENERJİ POTANSİYELİ

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre Münhasır Ekonomik Bölge (MEB); *“bir devletin deniz kaynaklarının araştırılması ve kullanılmasında su ve rüzgâr enerjisi de dâhil olmak üzere özel haklara sahip olduğu deniz bölgeleridir”* şeklinde tanımlanmıştır.

Doğu Akdeniz'de özellikle deniz yetki alanlarında yaşanan mücadelenin temelinde bölgedeki enerji kaynaklarına sahip olma fikri yatmaktadır. Bölgede yaşanan sorunların temelinde ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan'ın uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak denizleri sahiplenme fikri yatmaktadır (Yaycı, 2020: 34). Deniz alanlarında Lozan Anlaşması'na aykırı olarak atılan adımlar, Türkiye ve K.K.T.C.'nin uluslararası hukuka dayanan meşru haklarına saldırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin yapıcı tutumlarına rağmen yapılan haksız girişimlere karşı tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir. GKRY 2004 yılında, 2003 yılından itibaren geçerli varsayılmak koşuluyla, Kıbrısta yaşayan Türkleri yok sayarak MEB ilanı yapmıştır. İlan etmiş olduğu bu MEB'e uygun olarak, 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan 2010 yılında ise İsrail ile sınır belirleme anlaşmaları imzalamıştır. 26 Ocak 2007 tarihinde 13 adet petrol arama ruhsat sahası belirleyerek bu ruhsat sahalarında 3 tur ruhsat ihalesi gerçekleştirmiştir.

GKRY Yunanistan'ın Girit, Kaşot, Rodos, Kerpe ve Meis adalarını birleştiren bir hattı hayali sınır olarak belirleyerek Libya ve Mısır ile MEB

bölge sınırı belirleme çabaları devam etmektedir. Bu anlamda Yunanistan ile Mısır ve GKRY ile Yunanistan arasında imzalanacak olan deniz yetki alanlarının paylaşımı ile ilgili bir anlaşma Türkiye açısından oldukça kötü bir senaryodur. Bu durumda Türkiye'nin uluslararası hukuka dayalı 186 bin kilometrekare deniz yetki alanı 41 bin kilometrekare ile sınırlanmış olacak ve böylelikle sözde Sevilla haritası gerçekleştirilmiş olacaktır (Yaycı, 2007: 19).

Cem Gürdeniz tarafından ilk kez 14 Haziran 2006 tarihinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın düzenlemiş olduğu Karadeniz ve Deniz Güvenliği temalı sempozyumda ortaya atılan ve Tümamiral Cihat YAYCI'nın "Temel Deniz Hukuku" isimli kitabıyla kayda geçirilen, "Mavi Vatan" kavramı Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de ilan etmiş olduğu deniz yetki alanlarını da kapsayan bir doktrindir. Mavi Vatan kavramına uygun olarak Tümamiral Cihat YAYCI tarafından çizilen Mavi Vatan Haritası Şekil 1.'de yer almaktadır.

Şekil 1. Türkiye Cumhuriyeti Mavi Vatan Haritası

Kaynak: www.btu.edu.tr

Şekil 2. Türkiye'nin Akdeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölgesi

Kaynak: Yaycı, C. 2020: 35

2011 yılında K.K.T.C. ile yapılan Kıta Sahanelığı Belirleme Anlaşma çerçevesinde Türkiye Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama çalışmalarına başlamıştır. Aynı zamanda 2019 yılında Libya ile Türkiye arasında imzalanan MEB Anlaşması da 2020 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler tarafından onanmıştır. Bu sayede iki ülke Akdeniz'deki mevcut sınırlarını belirlemiş bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölge Haritasına Şekil 2.'de yer verilmiştir.

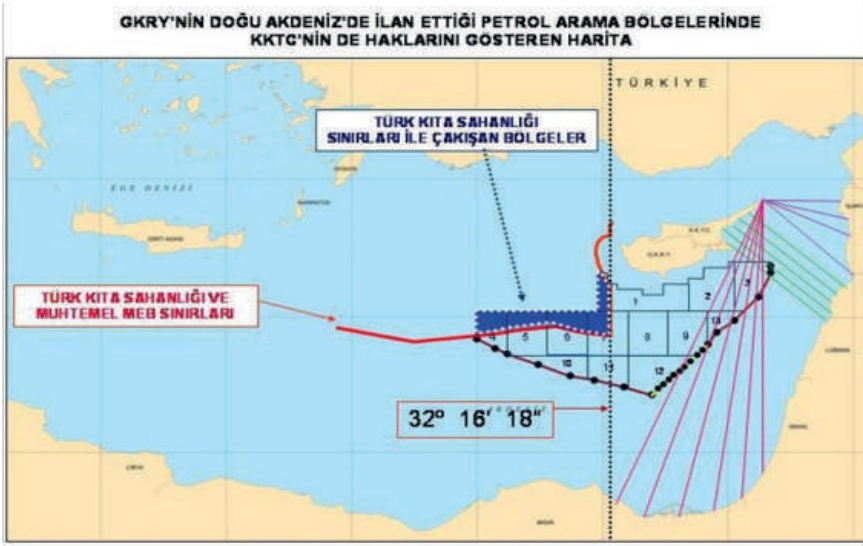
Türkiye 12 Mart 2013 tarihinde BM ve AB'ye verilen nota ile Mısır ve Türkiye kıyıları arasındaki $32^{\circ} 16' 18''$ Doğu boylamından başlayan ve 28° Doğu Boylamı arasında kalan kısmın, Türk Kıta Sahanelığı olduğunu ve yine 28° Doğu Boylamının batısında kalan alanın ise bölgedeki ülkelerin katılımı ile yapılacak bir anlaşmaya bağlı olarak belirleneceğini ilan etmiştir (Yaycı, 2020: 34).

3.5. TÜRKİYE'NİN HİDROKARBON FAALİYETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'ta adil kapsamlı ve kalıcı bir şekilde çözüm önerisine tesis edilmesi gerekliliğini her fırsatta vurgulamasına rağmen, GKRY, adanın yegane sahibi davranarak, tek taraflı hidrokarbon

faaliyetlerine devam etmiştir. GKRY, 2007 yılında 11 blok, 2008 yılında 12. blok ile bölgede hidrokarbon aramaları için uluslararası ihaleye çıkmıştır. Ancak bu bölgelerden bazıları Türkiye'nin ve KKTC'nin kıta sahanlığı ile çakışmaktadır. GKRY tarafından ilan edilen enerji arama bölgelerinde KKTC'nin de haklarını gösteren haritaya Şekil 3.'te yer verilmiştir.

Şekil 3. GKRY'nin Doğu Akdeniz'de İlan Etmış Olduğu Enerji Arama Bölgeleri

Kaynak: Yayı, C. 2012: 42

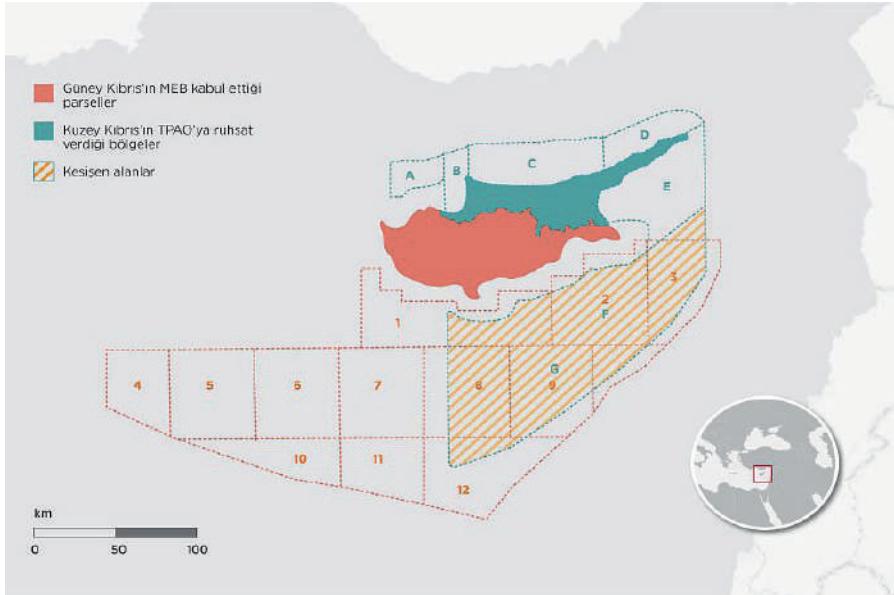
GKRY tarafından ilan edilen parsellerde 3. ve 13. Parseller ile 2,9 ve 10. parseller ve 12. parselin bir kısmında, KKTC'nin hakları bulunduğu görülmektedir. Dolayısı ile GKRY, KKTC'nin deniz yetki alanlarından uluslararası hukuka aykırı olarak faydalanmaktadır. Aynı zamanda Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan İsrail, Lübnan, Mısır ve Suriye gibi ülkelerin kıyı uzunlukları dikkate alınarak ve hakkaniyete uygun paylaşım yapılması açısından GKRY yerine KKTC ile MEB anlaşmaları yapmaları durumunda GKRY ile yapılacak anlaşmaya nispeten daha fazla deniz yetki alanlarına sahip olmaları da mümkün olacaktır (Yayı, 2012: 42).

GKRY tarafından açılan ihalede bugünkü adıyla Afrodit (Aphrodite) isimli 12 numaralı blok için bir ABD firması olan Noble Energy teklif vermiştir ve ihale sürecinin tamamlanmasının ardından Eylül 2011'de enerji arama çalışmalarına başlamıştır. Rum basınının haberlerine göre sondaj çalışmaları Limosol'a 150 km mesafede olup, sondajın ulaşacağı derinlik 5800 metre olacaktır. Bölgede yaşanan son gelişmeler üzerine Türkiye Cumhuriyeti bekle

gör politikası uygulamak yerine harekete geçerek, 21 Eylül 2011 tarihinde New York'ta KKTC ile kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalamıştır.

2011 Yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasında imzalanan anlaşma ile birlikte Türkiye Doğu Akdeniz'de hidrokarbon aramalarını başlatmıştır. KKTC Bakanlar Kurulu bu anlaşma sonrası Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na ada çevresinde enerji arama ruhsatı vermiştir. Bu ruhsat ile birlikte Piri Reis Gemisi 23 Eylül 2011 itibariyle bölgede sismik araştırma faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda Türk F16 jetleri Piri Reis Gemisi'ni havadan korumuştur (Ak, 2013: 336). KKTC'nin TPAO'ya ruhsat verdiği bölgelere ait haritaya Şekil 4'te yer verilmiştir.

Şekil 4. GKRY'nin MEB İlan Ettiği Alanlar ile KKTC'nin TPAO'ya Ruhsat Verdiği Bölgeler ve Bu Bölgelerin Kesiştiği Alanları Gösterir Harita

Kaynak: www.tr.euronews.com

KKTC ile yapılan kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması ile TPAO'ya verilen arama ruhsatı sahaları ile GKRY tarafından ilan edilen 1, 2, 3, 8, 9, 12, 13 numaralı bloklar kesişmiştir. GKRY bütün bunlara rağmen 2012 yılında ikinci bir ruhsatlandırma ihalesine çıkarak 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 13. blokların ihaleye açık olduğunu duyurmuştur. Bunun üzerine Şubat 2013'de 10. ve 11. Blok, Fransa'ya ait Total Şirketi'ne GKRY tarafından lisanslandırılmıştır. 2013 yılının Ekim ayında Noble Enerji'nin blok 12

de başlattığı sondaj faaliyetleri sonucunda bölgede 5 trilyon kübik feet'lik kaynak olduğu tespit edilmiştir. GKRY haksız faaliyetlerini sürdürmeye devam edince Türkiye Cumhuriyeti 2014'te Barbaros Hayrettin Paşa gemisini Kıbrıs çevresinde sismik arama yapmak üzere bölgeye göndermiştir (Gözügüzelli, 2019: 10).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yapmış olduğu oldukça önemli hamlelerden bir tanesi de 30 Ekim 2018 itibariyle Fatih, Siem Sophie, Siem Louisa, Siem Sasha gemileri ile sondaj çalışmaları gerçekleştirmesidir. Türkiye 27 Nisan 2019 tarihine kadar bu gemiler ile bölgede sondaj çalışmaları gerçekleştirme kararı almıştır. AB ve ABD tarafından bu duruma tepkiler olsa da Türkiye Cumhuriyeti bu konuda geri adım atmamıştır. 20 Haziran 2020 tarihi itibariyle Yavuz sondaj gemisi bölgede sondaj çalışmaları yapmak üzere görevine başlamıştır. 13.11.2020 tarihinde Kanuni Gemisi ilk sondaj için bölgesine uğurlanmıştır (www.turkiyeyuzly.com, 28.11.2023). Son olarak da 10 Ağustos 2022 tarihi itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü sondaj gemisi olan Abdülhamid Han bölgede petrol ve doğalgaz sondajı gerçekleştirmek üzere yola çıkmıştır. 12.200 metreye kadar sondaj yapabilme kapasitesine sahip olan Abdülhamid Han sondaj gemisi 238 metre uzunluğunda, 42 metre genişliğinde ve 112 metre yüksekliğindedir. Mersinde düzenlenen törende konuşma yapan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin Akdeniz'deki arama ve sondaj faaliyetlerini egemenliğindeki alanlarda gerçekleştirdiğini, bu konuda hiç kimseden onay almasına gerek olmadığını belirterek, Türkiye'nin bölgedeki kararlı duruşunun altını çizmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, www.iletisim.gov.tr, 28.11.2023).

Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve İsrail arasında kalan ve Leviathan Havzası olarak adlandırılan bölge ile ilgili olarak en kapsamlı çalışma Amerikan Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS) tarafından 2010 yılında yayımlanmıştır. Bu rapora göre, Leviathan (Kıbrıs Adası ile İsrail arasında kalan bölge), Nil (Kıbrıs Adası ve Mısır arasında kalan bölge) ve Herodot (Girit Adası'nın Güney Doğusu) ile Kıbrıs Adası'nın etrafındaki diğer bölgelerin toplam doğalgaz ve petrol rezervinin yaklaşık 30 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervlerin yaklaşık değerinin ise 1,5 trilyon dolar olduğu hesaplanmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesi ile ilgili yapılan en iyimser tahminler bölgede var olduğu düşünülen enerji miktarının, mevcut tüketim oranları baz alınarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 572, bütün Avrupa'nın ise 30 yıllık ihtiyacını karşılayacağı yönündedir (BİLGESAM, 2013: 7).

Türkiye'de Akdeniz'de birçok sondaj kuyusu açmıştır. Ancak bu kuyularda henüz üretim yapılabilecek düzeyde herhangi bir doğalgaz-petrol enerji

sahası keşfedilememiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de şu ana kadar açmış olduğu petrol ve doğalgaz arama kuyularına Tablo 1.'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Şu Ana Kadar Açmış Olduğu Petrol ve Doğalgaz Arama Kuyuları

KUYU ADI	KUYU ADI
Ceylan Deniz-1	Karataş-1
Mercan Deniz-1	Finike-1
Ayşe-1	Kuzey Erdemli-
Payas-1	Alanya-1
Kılıç-1	Karpaz-1
İskenderun Deniz-1	Magosa-1
Çınar-1	Narlıkuyu-1
Efe-1	Güzelyurt-1
Seyhan-1	Lefkoşa-1

Kaynak: Karataş vd. 2022: 53.

Doğu Akdeniz'de yer alan İskenderun Havzasında hidrokarbon arama kuyusu açılmış ve bu kuyuda İskenderun Havzasında daha önceden var olduğu düşünülen bir doğalgaz-petrol sisteminin emarelerine rastlanmıştır.

3.6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Asya, Avrupa ve Afrika Kıtalarının kesişim noktası olarak oldukça önemli bir konuma sahip olan Doğu Akdeniz Havzası, Dünya'nın en önemli deniz ticaret merkezlerinden biridir. Tarih boyunca uluslar bu bölgede varlık göstermek ve bölgenin sunduğu avantajlardan faydalanmak için büyük savaşlar vermişlerdir. Bölgedeki Kıbrıs meselesi uzun yıllardır kamuoyunu meşgul ederken bir yandan Filistin meselesi, bir yandan Arap Baharı meseleleri hala çözüme kavuşturulamamıştır. Bölgede yer alan bu kısır döngülere ek olarak bir de bölgenin enerji kaynakları ile ilgili bir paylaşım sorunu ortaya çıkmıştır. Deniz yetki alanları ile ilgili anlaşmazlıklar bölgede bulunan ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirmiştir. Türkiye özellikle 2011 yılı itibariyle bölgedeki uluslararası hukuktan doğan haklarını korumak üzere harekete geçmiştir ve oldukça kararlı bir duruş sergilemektedir. Türkiye sürecin en başından bu yana bölgede yaşanan gelişmelere karşı, hem kendi hem de KKTC halkının haklarının gaspına engel olacak şekilde bir siyasi anlayış ve duruş göstermektedir. Ancak Türkiye'nin bu kapsamdaki

en büyük probleminin bölgedeki yalnızlığı olduğu değerlendirilebilir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC'nin uluslararası deniz hukukuna uygun olarak, deniz yetki alanlarını belirleyerek MEB ilan etmesinin ve Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle anlaşmaya varmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AK, G. (2013). Kıbrıs Adası Çevresindeki Deniz Gibi Hidrokarbon Zenginliklerinin Adadaki Sorunun Çözümüne Muhtemel Etkileri, Motif Akademi Halk Bilim Dergisi, 2013(1), Kıbrıs Özel Sayısı-I, ss.333-338.
- AŞCI, M. E. (2020). Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının jeostratejik önemi ve Türkiye’ye yansımaları. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BİLGESAM (2013). Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye, Bilge AdamlarKurulu Raporu, No: 59, İstanbul.
- DOĞRU, S. (2015). Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahaneliği Ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması. TBB Dergisi, 2015 (119), ss. 503-554.
- EROL, E. (2018), Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Hidrokarbon Çalışmaları, Birlik Dergisi Sayı:220, ss. 34-38.
- GÖZÜGÜZELLİ, E. (2019). Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeler, Ortadoğu Araştırma Merkezi (ORSAM), Analiz No: 229, Ankara.
- HAVA, H.T. (2020). Doğu Akdeniz’deki Doğal Gaz Rezervlerinin Ekonomik ve Güvenlik Boyutuyla Türkiye Açısından Değerlendirmesi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 16(35), ss.675-706.
- KARATAŞ, A., ÖZDEMİR, A. & PALABIYIK, Y. (2022). Doğu Akdeniz Havzasının Hidrokarbon Potansiyeline Jeomorfolojik Yaklaşım. Atlantik’ten Hint Okyanusu’na Geleceğin İnşası, e-kitap, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Atlantikten_hint_okyanusuna_gelecegin_insasi_DGF2_EKT_son-49-64_pdf_3295005d-c36b-4c1a-9b7f-0de7205ad5df.pdf
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/KITAP/ekt0000239.pdf>
- KEDİKLİ, U. & ÇALAĞAN, Ö. (2017). Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz’in Önemi, International Congress of Energy, Economy and Security, İstanbul, ss. 120-138.
- YAŞA, A. G. & YILMAZ, M. (2022). Doğu Akdeniz’de Bulunan Doğalgaz Rezervlerinin Bölgesel Enerji Politikalarına ve Rekabete Etkisi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(1), ss.1-17.
- YAYCI, C. (2007). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya’nın Rolü ve Etkisi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 7(14), ss.17-41.
- YAYCI, C. (2012). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye, Bilge Strateji Dergisi, 4(16), ss.1-70.
- YAYCI, C. (2020). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması’nın Sonuç ve Etkileri, Kriter Dergisi, 4(42), ss. 34-37.

<https://tr.euronews.com/2019/12/31/dogu-akdeniz-ne-kadar-dogal-gaz-rezer-vi-var-en-buyuk-payi-hangi-ulkeler-alacak> (28.11.2023).

<https://turkiyeyuzyili.com/proje-fatih-yavuz-kanuni-ve-abdulhamid-han-sondaj-gemileri> (28.11.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiyenin-4-sondaj-gemisi-dogu-akdenizde#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20d%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC%20sondaj%20gemisi,ilk%20sondaj%20g%C3%B6revi%20oldu%C4%9Fu%20belirtildi. (28.11.2023).

<https://btu.edu.tr/tr/haber/detay/5619/mavi-vatanda-neler-oluyor> (28.11.2023).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Kobilerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Nilay Onbaşı¹

4.1. GİRİŞ

Günümüzde, küreselleşen dünyada Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) ekonomideki yeri artarak devam etmektedir. Bu işletmelerin üretim ve yatırım içerisindeki payları büyük oranlara ulaşmış durumdadır. Özellikle son yıllarda, küresel rekabet ortamında hızla gelişen KOBİ'ler, ekonominin temel yapı taşı haline almıştır. Gerek istihdama sağlamış oldukları büyük katkı, gerekse ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasındaki etkileri nedeniyle ekonomik büyüme ve kalkınma noktasında büyük rol üstlenmektedirler.

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerde, büyük işletmelerin değişimlere hızlı cevap verememesi, KOBİ'lerin önemini öne çıkarmıştır. Gelişen bu ekonomik kriz ortamında, birçok büyük işletme varlığını sürdüremez iken, KOBİ'lerin büyük çoğunluğu hem faaliyetlerine devam etmiş hem de büyük işletmelerin kapanmasıyla boş kalan alanlarda faaliyete geçmiştir. Böylelikle, üretim ve istihdam korunabilmiştir.

KOBİ'ler, dinamik ve esnek yapısı nedeniyle özellikle 1980 sonrasında ekonominin bel kemiği haline gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin yerleşmeye başlamasıyla önemli roller üstlenmişlerdir. Bilindiği üzere, serbest piyasa ekonomisinde, mal ve hizmetlerin en düşük fiyata ve en yüksek kalitede üretilmesi mantığı esastır. Bu nedenle, büyük çoğunluğu KOBİ'lerden oluşan rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi bu çerçevede sürdürülmektedir.

Tek başlarına bakıldığında KOBİ'ler birer küçük ekonomik birim ve ekonomiye katkıları önemsiz olarak görülse de birlikte ele alındıklarında ekonomi ve toplum için önemleri ön plana çıkmaktadır. Günümüzde KOBİ'ler birçok açıdan göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmış durumdadır. Birçok ülkede Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) ortalama %50'sinin

1 Yrd. Doç. Dr. Kıbrıs Türk Ticaret Odası, nilay.onbasi@gmail.com

ve istihdamın ortalama %60'ının KOBİ'ler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ülke ekonomileri için KOBİ'lerin işlevselliği önem arz etmektedir. KOBİ'lerde oluşan olumlu veya olumsuz tüm değişimlerin domino taşı gibi tüm ekonomiyi etkileyebileceği bilinmelidir.

Dolayısıyla, özellikle ekonomik krizlerden ne boyutta etkilendiklerinin bilinmesi önemlidir. İçinde bulunduğumuz ekonomik düzende, KOBİ'lerin güçlü ve zayıf yanları saptanarak, fırsatlarının ve tehditlerinin analiz edilmesi karşı karşıya kaldıkları bir kriz durumunda alternatif yollar bulunmasına yardımcı olacaktır. Aksi halde, KOBİ'lerin sürdürülebilirliği tehlikeye girebilecektir. Küreselleşen dünyada oyunun kuralları hızla ve sürekli olarak değişmektedir. Bu nedenle, KOBİ'lerin kalıcı olabilmesi ve değişen düzene uyum sağlayabilmesi, yeni stratejilerin yaratılmasıyla mümkün olabilmektedir.

Ekonomik büyüme ve kalkınma için KOBİ'lerin geliştirilmesine yönelik olarak politika ve programların hazırlanıp uygulanması elzemdir. Bu noktadan hareketle, bu alanda daha çok çalışma ve araştırma yapılması gerekmektedir. Ülkeler diğer ülkelerin uyguladığı politikaları incelenerek kendi kaynakları çerçevesinde programlar hazırlamalıdır.

Bu çalışmada, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki (KKTC) KOBİ'lerin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerileri araştırılmaktadır. Kısaca, en önemli sorunlar tespit edilerek, bu sorunlara yönelik geliştirilen çözüm önerileri ve bunların önemi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu noktada, KKTC'nin KOBİ'ler için güçlü ve zayıf yanları tespit edilmeli ve diğer ülkelerin başarı ile uyguladığı politikalar ve programlar örnek alınarak bir model oluşturulmalıdır.

Bu çalışma toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde KOBİ tanımı yapılarak genel anlamda KOBİ'lerin ekonomideki yeri, önemi ve sorunları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde KKTC'deki KOBİ'lerin durumu ele alınmıştır. Bu bölüm iki alt başlığa ayrılarak KOBİ'lerin yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise yapılan analizler değerlendirilerek elde edilen bulgular açıklanmış ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

4.2. KOBİ'LERİN EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

KOBİ'lerin ekonomideki yeri her geçen gün artmakta ve önem kazanmaktadır. Gerek ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasındaki katkıları gerekse piyasa koşullarına uyum sağlama yetenekleri, KOBİ'leri vazgeçilmez kılmaktadır. Bu nedenle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomileri için önemli roller üstlenmektedirler.

KOBİ kavramı tüm ülkelerde kullanılan bir kavram olmasına rağmen standart bir tanımı bulunmamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bu kavramın farklı tanımları bulunmaktadır. Kısacası, KOBİ tanımı, sanayileşme düzeyine, pazar büyüklüğüne, sektöre ve kullanılan üretim yöntemine bağlı olarak değişmektedir (Karataş, 1991: 28; Alpugan 1994: 3-5).

Ülkeler KOBİ tanımlarını belirlerken sermaye büyüklüğü, işçi sayısı ve ciro gibi unsurları dikkate almaktadır (Cansız, 2008: 3). Tablo 1'de ülkelerin KOBİ tanımlarını belirlerken dikkate aldığı ölçütler verilmektedir. Genel olarak, gelişmiş ülkelerin sermaye, işçi sayısı ve ciro ölçütlerini kullanarak KOBİ tanımı yaptıkları tespit edilmiştir.

Tablo 1: Ülkelerin KOBİ tanımlarını belirlerken dikkate aldığı ölçütler

ÖLÇÜTLER	SERMAYE	İŞÇİ SAYISI	CİRO + SERMAYE+İŞÇİ SAYISI
ÜLKELER	Bangladeş Endonezya Gana Hindistan Nepal Nijerya Kenya Sri Lanka	Brezilya Malezya OECD Tayland	AB ABD Filipinler Japonya Peru Sudan Türkiye Venezuela

Kaynak: Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu, DPT, 2000.

1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllara kadar devam eden ekonomik kriz döneminde büyük işletmelerin değişimlere hızlı cevap verememesi, KOBİ'lerin önemini öne çıkarmıştır (Gavcar & Kavacık, 2013: 38). Büyük işletmeler talep değişikliğine hemen cevap veremezken, KOBİ'ler esnek, dinamik ve yaratıcı yapısı ile değişikliklere hemen uyum sağlama imkanı bulmuşlardır. Dolayısıyla, 1980 sonrasında ekonominin bel kemiği haline gelmişlerdir (Özdemir et al., 2007: 173). Özellikle, serbest piyasa ekonomisinin yerleşmeye başlamasıyla önemli roller üstlenmişlerdir. Büyük çoğunluğu KOBİ'lerden oluşan rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinde, mal ve hizmetlerin en düşük fiyata ve en yüksek kalitede üretilmesi mantığı çerçevesinde faaliyetler sürdürülmektedir. KOBİ'ler, yan sanayi olarak büyük sanayi işletmelerinin tamamlayıcısı görevini üstlenmektedir (Esen, 2017: 1).

KOBİ'ler, sahip oldukları basit, esnek ve dinamik birtakım özelliklerinden dolayı değişen küresel ekonomiye daha hızlı adapte olabilmekte ve ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli roller üstlenmektedir (Aksümer, 2015:

4; Cansız, 2008: 4). Küçük olmaları nedeniyle daha hızlı güncellenip değişim gösterebilmeleri, KOBİ'lere piyasadaki yeniliklere uyum sağlamada yardımcı olmaktadır. Özellikle değişimlere karşı hızlı cevap verme yeteneklerinden dolayı değişen talebe uygun mal ve hizmet üretimini süratle sağlayabilmektedirler.

Diğer bir deyişle, KOBİ'ler, esnek üretim yapıları ve hızlı uyum yetenekleri ile yeni iş alanlarının açılmasına katkı yaparak, yeni istihdamların da yapılmasına olanak sağlamakta ve işsizliğin azalmasına yardımcı olmaktadır (Cansız, 2008: 4; Özdemir et al., 2007: 175). Özetle, KOBİ'ler ülkelerdeki ekonomik yapının çeşitlenmesine katkıda bulunurken aynı zamanda da sağlamış oldukları istihdamlar ile dengeli gelir dağılımının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, kalkınmada oynadıkları önemli rolü gözler önüne sermektedir.

KOBİ'ler, ekonomiye katkıları yanı sıra paylaşmış oldukları olumlu roller nedeniyle toplumun girişimciliğe ilgi duymasına da destek olmaktadır. Aksümer (2015: 4), KOBİ'leri girişimciliğin tezahürü olarak tanımlamaktadır. KOBİ'lerin üstlenmiş olduğu roller, girişimciliğin teşvik edilmesini mümkün kılmaktadır. Böylelikle, ekonomide canlılığın korunmasına ve ivme kazanmasına imkan sağlanmaktadır.

Görüldüğü üzere, KOBİ'lerin ekonomik ve sosyal kalkınmadaki işlevsellikleri ve payları önemli bir boyuta ulaşmıştır. Bu nedenle hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler KOBİ'lerin büyümesi, gelişmesi ve korunabilmesi için politikalar ve programlar geliştirmeye çalışmaktadır (Cansız, 2008: 4).

Günümüzde, ekonomik düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkelerde, KOBİ'ler sayısal büyüklük, istihdama sağladığı katkı, yarattığı katma değer, aldığı kredi miktarı, ve yaptığı yatırım ve ihracat ile ekonomilerin bel kemiğini oluşturmaktadır (Çelik & Karadal, 2007: 120). “Dünyadaki mevcut ülke ekonomilerine bakıldığında, işletmelerin neredeyse %95-99'unun KOBİ'lerden oluştuğunu, istihdamın %40-80'inin, GSMH'nin %30-70'inin, yatırımların %30-60'ının, ihracatın %10-40'ının KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği açık bir şekilde tespit edilmektedir” (Özdemir et al., 2007: 174).

Tablo 2'de hem gelişmiş ülke hem de gelişmekte olan ülkelerden örnekler verilerek, KOBİ'lerin ülke ekonomileri içindeki yerleri özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: KOBİ'lerin ülke ekonomileri içindeki yerleri

	ABD	Almanya	Hindistan	Japonya	İngiltere	G.Kore	Fransa	İtalya	Türkiye
KOBİ'lerin Toplam İşletmelere Oranı	97,2	99,8	98,6	99,4	96	97,8	99,9	97	98,9
KOBİ'lerde Çalışanların	50,4	64	63,2	81,4	36	61,9	49,4	56	76,7
KOBİ'lerin Yatırımdaki Payı	38	44	27,8	40	29,5	35,7	45	36,9	38
KOBİ'lerin Üretimdeki Payı	36,2	49	50	52	25,1	34,5	54	53	37,7
KOBİ'lerin İhracattaki Payı	32	31,1	40	38	22,2	20,2	23	-	10
KOBİ'lerin Katma Değer İçindeki Payı	36,2	49	50	52	25,1	34,5	54	53	26,5
KOBİ'lerin Kredilerde Payı	42,7	35	15,3	50	27,2	46,8	48	-	25

Kaynak: OECD 2002 ve KOBİ Strateji ve Eylem Planı 2003

Tablodan da anlaşılacağı üzere, OECD ülkelerinde istihdamın yaklaşık %60'ını KOBİ'ler oluşturmaktadır. KOBİ'lerin istihdama katkıları dikkat çekici boyuttadır. Ayrıca, Cansız'a (2008: 5) göre, son yıllarda, KOBİ'lerin sayılarında genel işletme sayılarındaki artışa kıyasla çok daha hızlı bir büyüme olduğu söz konusudur.

KOBİ'lerin ülke ekonomileri için önemi olduğu ve birçok avantajlar ile katma değer sağladığı gözler önüne serilmiştir. Akdeniz (2005: 7) genel anlamda KOBİ'lerin avantajlarını aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- *Daha az yatırımla daha çok üretim ve ürün çeşitliliği sağlamak*
- *Daha düşük yatırım maliyetleriyle istihdam yaratmak*
- *Ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenen bir yapıya sahip olmak*
- *Talep değişikliklerine ve çeşitliliklerine uyum gösterebilmek*
- *Teknolojik yeniliklere yatkınlık*
- *Bölgeler arası dengeli kalkınmaya katkı sağlamak*
- *Dengeli bir gelir dağılımına katkıda bulunmak*

- *Büyük sanayi işletmelerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısı olmak*

Diğer taraftan, KOBİ'ler ekonomik büyüme ve kalkınma için önemli katkı sağlasalar da ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Nigrini & Schoombee, 2002: 736). Akdeniz'e (2005: 7) göre, KOBİ'lerin birbirinden bağımsız olmayan genel sorunları olmakla birlikte, "içinde buldukları ülke ekonomisinden kaynaklanan" ve "kendi zayıflıklarından kaynaklanan" sorunları da bulunmaktadır.

Gaskil et al. (1993: 20) KOBİ'lerin sorunlarını dört unsur ile açıklamıştır. Buna göre, uzun vadeli stratejik planlama ve personel planlamasından yoksun olmak; kaynak kıtlığı ve finansal zorluklar; müşteri ihtiyaçlarını karşılamada ve rekabete cevap vermedeki zorluklar; ve son olarak yönetim giderlerinin yüksek oluşu ele alınan sıkıntılardır. Diğer bir çalışmada, işçi maliyetleri, yasal düzenlemeler ve finansmana erişimdeki sıkıntılar saptanan önemli sorunlardır (Rutledge & Wilson, 1994: 220-221). Miller et al. (2002: 218-220) ise KOBİ'lerin sorunlarını yedi başlık altında toplamıştır. Yaptıkları çalışmalara göre, finansman temini; genel yönetim giderlerinin düşürülmesi; işçi maliyetlerinin düşürülmesi; devlet düzenlemeleri ve yasalar; kalifiye eleman bulunması ve elde tutulması; ürün ve hizmetin fiyatlandırılması; ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi en önemli problemler olarak öne çıkmaktadır.

KOBİ'lerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin farklı farklı görüşler olsa da tüm görüşler birbiriyle örtüşmektedir. Özetlemek gerekirse, finansal, pazarlama, yasal, yönetsel ve bürokratik gibi sorunlar KOBİ'lerin işlevsellik potansiyellerini zorlamaktadır (Çelik & Karadal, 2007: 121). Ülkeler bu sorunların giderilmesi ve KOBİ'lerin gelişmesi için yeni politikalar ve destek programları üzerinde sürekli çalışmaktadır.

4.3. KKTC'DEKİ KOBİLERİN DURUMU

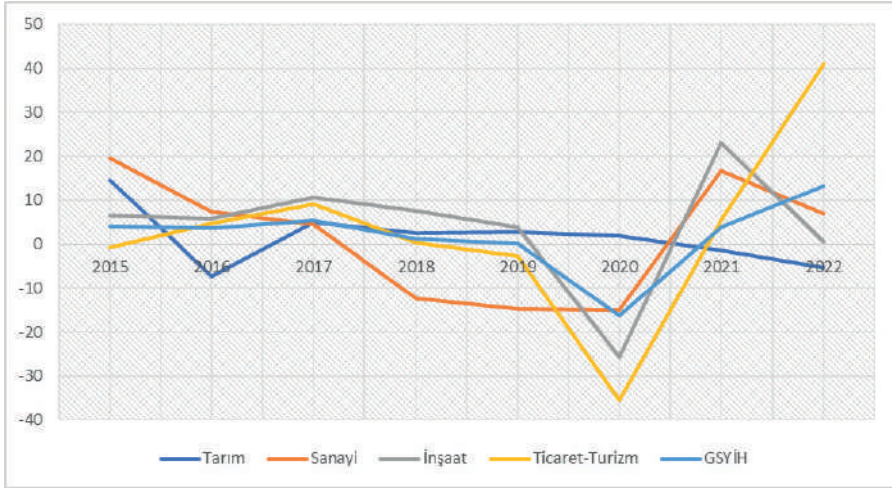
Tipik bir ada ekonomisine sahip olan KKTC, ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü diğer ülkelerden karşılamaktadır. Küçük ölçekli pazarı ve kısıtlı doğal beşeri kaynakları ile ülke ekonomisi ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne dayanmaktadır.

Turizm, son yıllarda ulaştığı aşama, yarattığı katma değer, istihdam ve döviz geliri nedeniyle, KKTC ekonomisine katkısı en önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Hizmetler sektörü içerisinde yükseköğretim sektörü diğer tüm sektörlerle sağladığı katkı ile ülke ekonomisi açısından lokomotif sektör konumundadır. 1990'lı yıllarda çok büyük önem arz etmeyen uluslararası öğrenci piyasası, günümüzde stratejik öneme sahiptir. Yabancı öğrenci sayısının artırılması, sadece önemli bir ekonomik girişim olarak

görülmemekte, politik, sosyal ve kültürel açıdan da değer taşıyan bir hale gelmiştir.

Siyasi ve ekonomik belirsizliklerden kaynaklı olarak KKTC ekonomisinde dalgalanmalar daha sık olmaktadır. Şekil 1 sektörlerin büyüme hızlarını göstermektedir.

Şekil 1: Sektörlerin reel büyüme hızları

Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu

Tüm dünyada olumsuz etkisini uzun süre gösteren Kovid-19 salgını nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarının inceleme için esas alınmaması gerektiğini hatırlamalıyız. Buna göre, 2015 yılında %6,5 oranında büyüyen inşaat sektörü, sonrasında 2016 yılında %5,7, 2017 yılında %10,6, 2018 yılında %7,6, 2019 yılında %3,9 ve son olarak 2022 yılında %0,6 oranında dalgalı bir büyüme göstermiştir. Diğer sektörlerde de benzer dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Bu dalgalanmalar, ülkede gerekli fiziki ve beşeri yatırımlarda kaçınmalar olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu durum ülkenin ekonomik gelişmesini, kalkınmasını ve pek tabii ki istihdamını olumsuz yönde etkilemektedir. Ekonomik istikrar, bir ülkenin gelişmesi ve kalkınması için önem arz etmektedir.

KKTC ekonomisinde faaliyet gösteren işletmelerin %99'u küçük ölçekli işletmelerdir (Esen, 2017: 31). Tablo 3'te sektörlerin işletme sayılarına göre dağılımları verilmektedir. İşletmelerin %37,7'si toptan ve perakende ticaret sektöründe faaliyet göstermektedir.

Tablo 3: Sektörlere göre işletme sayılarının dağılımı, 2015

Sektörler	İşletme Sayısı	Dağılımı (%)
Madencilik ve Taşocaklığı	29	0,15
İmalat	1.547	7,74
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimleme	6	0,03
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi	73	0,37
İnşaat	1.135	5,68
Toptan ve Perakende Ticaret	7.527	37,67
Ulaştırma ve Depolama	871	4,36
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	2.464	12,33
Bilgi ve İletişim	273	1,37
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	1.272	6,37
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1.552	7,77
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	422	2,11
Kamu Yönetimi ve Savunma	13	0,07
Eğitim	238	1,19
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmetleri	622	3,11
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence	232	1,16
Diğer Hizmet Faaliyetleri	1.701	8,51
Uluslararası Örgütler	2	0,01
Toplam	19.979	100

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü

Tablo 4 ise sektörlerin çalışan sayılarına göre dağılımlarını göstermektedir. KKTC'de en çok işletme sayısı olan toptan ve perakende ticaret sektörü, aynı zamanda en çok çalışan sayısına sahiptir. Diğer bir deyişle, ülkede en çok istihdam yaratan sektör durumundadır. Toplam özel sektör istihdamının yaklaşık %25'i bu sektör tarafından sağlanmaktadır. İkinci sırada %14 ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri ve üçüncü sırada ise %11 ile finans ve sigorta faaliyetleri gelmektedir.

Tablo 4: Sektörlerin çalışan sayılarına göre dağılımı, 2015

Sektörler	Çalışan Sayısı	Dağılımı (%)
Madencilik ve Taşocaklığı	332	0,34
İmalat	10.485	10,84
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimleme	319	0,33
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi	182	0,19
İnşaat	8.906	9,21
Toptan ve Perakende Ticaret	23.960	24,78
Ulaştırma ve Depolama	3.681	3,81
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	13.412	13,87
Bilgi ve İletişim	2.067	2,14
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	10.626	10,99
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	3.707	3,83
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	2.812	2,91
Kamu Yönetimi ve Savunma	849	0,88
Eğitim	6.078	6,28
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmetleri	2.155	2,23
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme	3.338	2,45
Diğer Hizmet Faaliyetleri	3.801	3,93
Toplam	96.710	100

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü

Gerek KKTC'nin konumu, sahip olduğu ticari potansiyeli yüksek niş ürünleri, çok sayıda üniversite ve uluslararası öğrencilerin varlığı gerekse küçük ölçekli oluşu nedeniyle esnek yapıya sahip olması, ülkedeki KOBİ'lere bazı avantajlar sunmaktadır (KKTC Kobi'lerinin Rekabet Gücünün Arttırılması Gelecek Stratejileri Konferansı, 2016; II. KKTC Kobi Zirvesi Girişimcilik Ekosistemi Gelecek Stratejileri Konferansı, 2017). Bu avantajlar ilerleyen bölümlerde detaylandırılmış şekilde yer almaktadır.

Diğer taraftan, tüm ülkelerde olduğu gibi KKTC'de de KOBİ'ler belli başlı sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer ülke ekonomilerinden farklı olarak KKTC, siyasi tanınmamışlık ve yıllardır süregelen belirsizliklerden dolayı ek bazı dezavantajlar da yaşamaktadır. Yalnızca Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmış olup ve diğer ülkeler tarafından tanınmamış bir ülke olması, dış pazara erişim ve iş yapabilirlik noktalarında zorlukların

yaşanmasına neden olmaktadır (Besim et al., 2009: 9). Mevcut bu durum hem KOBİ'leri hem de yatırım yapmak isteyen girişimcileri zorlamaktadır.

Ayrıca gerek siyasi gerek ekonomik belirsizliklerden dolayı uzun vadeli planlamanın bir türlü KKTC'de hayata geçirilememesi ve mevcut yasaların ihtiyaç duyulan yönde güncellenememesi istikralı ve sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz yönde etkilemektedir.

4.3.1. KOBİ'lerin Yaşadığı Sorunlar

Tüm dünyada olduğu gibi, KKTC'de de KOBİ'ler ekonominin yapı taşı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yaşadıkları herhangi bir kriz ülke ekonomisini doğrudan etkileyebilmektedir. İç ve dış çevre faktörlerinin iyi analiz edilmesi ve KOBİ'lerin güçlü ve zayıf yanlarının bilinmesi, sorunlara karşı eylem planının her daim hazır olmasını mümkün kılmaktadır.

KOBİ'lerin yaşadığı sorunların hem finansal hem de finansal olmayan sonuçlar doğurabildiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, ekonomik ve toplumsal düzenin belkemiğini oluşturan KOBİ'lerin yaşadığı sorunların doğru tespit edilerek, sorunlarına yönelik çözüm önerileri getirilmesi önemlidir.

KKTC'de KOBİ'lerin karşılaştığı sorunlar üç ana başlık altında toplanmıştır. İlk olarak, ülkedeki KOBİ'ler kurumsallaşmamış yapıları nedeniyle bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Gerek hızlı karar alma gerekse yeniliklere açılma noktasında sıkıntılar çekmektedirler. İkinci olarak, KKT'deki KOBİ'lerin pazarlama konusunda yaşadığı sıkıntılar irdelenmiştir. Son olarak, finansman konusundaki sorunlar ele alınmıştır.

a. Kurumsallaşmamış Yapıdan Kaynaklı Sorunlar

Genel olarak, KOBİ'ler tam anlamıyla kurumsallaşmış yapıdan yoksundur (Müftüoğlu, 1993: 221). KKTC'de KOBİ'ler aile şirketleri olarak faaliyet göstermektedir. Bunun sonucu olarak işletme yönetimlerinde profesyonellikten uzakta kalmaktadırlar. Bu durum özellikle karar alma mekanizmalarını olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle aile arası çatışmaların olduğu işletmeler bu noktada büyük sıkıntılar yaşamaktadır.

Kurumsallaşmanın tam anlamıyla gelişmemesinin sonucu olarak, KOBİ'lerin kimi zaman profesyonel yönetim anlayışı olmaması nedeniyle büyüme getirebilecek riskleri alamadığı görülmektedir (Çelik & Karadal, 2007: 122). KKTC'deki KOBİ'lerde de bunu gözlemleyebiliriz. Değişen piyasa ve tüketici alışkanlıklarının getirdiği yenilikler, alınamayan riskler nedeniyle takip edilemeye bilmekte ve bu yönde değişimler kaçınılabilmektedir. Bu noktada, KKTC'deki KOBİ'lerin piyasa araştırması ve AR-GE çalışması yapmaması veya yapamaması da etkili olabilmektedir.

b. Pazarlama Sorunları

KOBİ'ler için pazarlama konusu oldukça önemli bir konudur. Aslına bakılırsa, KOBİ'lerin çok fazla gelişmiş bir pazarlama anlayışı yoktur ve düzenli olarak pazar araştırması yapmamaktadırlar. Yapılan araştırmalarda KOBİ'ler pazar araştırması yapmadan pazarlara ürün satmaktadır (Akgemci, 2011: 30). Bunun sonucu olarak, yeni pazarlara girişte ve yeni piyasaları tanımada sıkıntılar yaşamaktadırlar (Çelik & Karadal, 2007: 122).

Diğer ülkelerde olduğu gibi, KKTC'de de KOBİ'ler pazarlama konusunda zorluklar yaşamaktadır. KKTC'nin ihracat yaptığı ürünler ve ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler incelendiğinde yıllardır aynı sepet ürünlerle aynı pazarlar ile ticari ilişkiler yürütülmektedir. Bu durum, KOBİ'lerin yeni ürünlerle yeni ticari partnerlikler kurmada sıkıntılar yaşadığını göstermektedir.

Pazarlama konusunda yaşanan sıkıntıların bir nedeni de satış geliştirme stratejilerinin eksikliğidir. KKTC'de KOBİ'lerin bu konuyu göz ardı ettiği bilinmektedir. Ayrıca, ülkedeki KOBİ'lerden alınan bilgilere göre, tanıtım faaliyetlerinin külfetli olması da işletmeleri pazarlama konusunda sıkıntıya sokmaktadır. Yaratılan yüksek maliyetler gerekçesiyle işletmeler ürün tanıtımlarını dış pazarlarda yapamamaktadır.

c. Finansman Sorunları

Yapılan araştırmalarda KOBİ'ler için en önemli sorun finansmana erişimdir (Memiş & Sever, 2001: 4; Nigrini & Schoombee, 2002: 736). Özellikle ekonomik dalgalanmaların çok sık yaşandığı KKTC'de gerek kredi maliyetlerinin yüksek olması gerekse kredi temininde yaşanan güçlükler KOBİ'leri zorlamaktadır. Ayrıca, Kredi Garanti Sistemi gibi KOBİ'lerin teminat yetersizliği noktasında finansmana erişim sorunlarının aşılmasını sağlayacak sistemlerin eksikliği bulunmaktadır.

Jenkins'in (2004: 3) yapmış olduğu çalışmaya göre, KKTC'nin siyasi belirsizliği ve ekonomik durgunluğu nedeniyle, KOBİ'ler kredi almaktan çekinmektedir. Bu nedenle, yatırım yapmaktan ve gelişmekten kaçındıkları görülmektedir. Ayrıca, yapılan çalışmada, KOBİ'lerin kredi almak için başvurduğu bankalara teminat olarak mal varlıklarını gösterdiği ve eşdeğer karşılığı olan mallarda sıkıntı yaşandığı, bu malların teminat olarak kabul edilmediği belirtilmiştir (Jenkins, 2004: 12).

Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO), KKTC ekonomisini işletmeler gözüyle irdeleyebilmek için "Ekonomi Değerlendirme Anketi" olarak isimlendirilen anketi 2022 yılının Nisan ayında gerçekleştirmiştir. Anketten elde edilen veriler ışığında, ankete katılan işletmelerin %21'i işletme kredi faizlerinin yüksek olması ve %8,3'ü ise teminat şartlarının ağır olması

nedeniyle kredi kullanmaktan kaçındığını bildirmiştir. Diğer taraftan, kredi kullanan işletmelerin %45,5'i almış oldukları krediyi var olan borçlarının ödenmesi ve %39,8'i ise işletme sermayesi için kullandığını belirtmiştir (Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporu 2021 – 2022 Özel Sayı, 2022: 14).

KKTC'nin tanınmamışlık sorunu da dikkate alındığında ülkedeki KOBİ'ler finansmana erişim konusunda diğer ülkedeki KOBİ'lere kıyasla daha büyük zorluklar çekmektedir. Dış finansman ihtiyacı sadece T.C. yardım ve kredileri ile mümkün olmaktadır. Sonuç olarak bu durum tek bir finansmana bağlılığı getirmekte ve alternatif finansmanlara erişilememektedir. Dolayısıyla, rekabet edebilirlik olumsuz yönde etkilenmektedir.

4.3.2. KOBİ'lerin Yaşadığı Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

KOBİ'lerin ekonomik kalkınma ve büyümedeki önemini bir kez daha hatırlatarak sorunların çözümüne ilişkin stratejilerin hazırlanması gerektiği vurgulanmaktadır. KKTC'nin bu anlamda güçlü ve zayıf yanları gerçekleştirilen çalışmalarla halihazırda belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle, politikalar belirlenmeli ve sorunların çözümüne ilişkin çalışmalara başlanmalıdır.

Yapılan çalışmalar ve diğer örnek ülkelerin uyguladığı stratejiler irdelendiği zaman, KKTC'deki KOBİ'lerin sorunlarının çözümü için üç temel strateji tasarlanmaktadır. Bunlar; finansmana erişim modelleri, KOBİ'leri geliştirme ve destekleme programları ve girişimcilik anlayışının kazandırılmasıdır.

a. Finansmana Erişim Modellerinin Yaratılması

KKTC'deki işletmelerin finansmana erişim konusunda yaşadıkları sıkıntılarda önceki bölümlerde bahsedilmişti. “Özellikle KOBİ'lerin fonlardan yararlanarak gerek yönetim gerekse sermayelerinin güçlendirilerek dışa açılma yolunda desteklenmesi, işletmelerin rekabet etme imkanlarını arttıracaktır” (Besim et al., 2009: 109). Bu bölümde, KOBİ'lerin finansmana erişim konusunda elini rahatlatabilecek önerilere değinilmektedir.

Öncelikle, KKTC'deki KOBİ'lerin mevcut finansman imkanları konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Çoğu zaman aktif finansman hizmetlerinin bilinmemesi amaca ulaşılmasını engellemektedir. Dolayısıyla, kamu kurum ve kuruluşları ve meslek kuruluşlarının iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Japonya bu konuda çok sistematik bir yapı kurarak, KOBİ'lere yönetim, finans ve teknik bilgi aktarım danışmanlığı vermektedir (Cansız, 2008: 18).

Bankacılık sektörünün KKTC'de güçlü olması KOBİ'ler için bir avantaj olarak görülmeli ve bunun olumlu bir yansımaya dönüşmesi için

çalışılmalıdır. Bu noktada, talep ve arzların incelenmesi ve taraflar bir araya gelerek karşılıklı görüşler ile çözümler üretilmesi gerekmektedir. KOBİ'lere yatırım, ihracat ve istihdam kredi paketleri hazırlanmalıdır. Ayrıca, sadece kamu bankaları değil uygulama genişletilerek tüm bankaların aynı sistem içerisinde kredi vermesinin önü açılmalıdır.

KKTC'de KOBİ'ler özellikle düşük faizli ve uzun vadeli kredilere ihtiyaçları olduğu bilgisini vermektedir. Bu işletmelere yapacakları her türlü yatırım, mal ve hizmet alımları için sağlanacak desteğin ülke ekonomisine kat ve kat olumlu yansıtacağı hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, KOBİ'ler için özel faizli ve uzun vadeli kredi programları oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, bu krediler her sektör için özel olarak tasarlanması önemlidir.

Bunlara ek olarak, KKTC'de finansman çeşitliliği konusunda da KOBİ'ler sıkıntılar yaşamaktadır. Finansman kaynaklarının güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi ülke ekonomisi için önemlidir. Bu noktada, hızlı ve etkili olabilecek birkaç adım bulunmaktadır. Kamu fonlarının hibe amaçlı olarak verilmesi veya öncelikli alanlara vergi muafiyetinin getirilmesi gibi adımlar düşünülebilir. Örneğin, Fransa yatırım kredilerine ek olarak yeni açılan KOBİ'lere vergi erteleme imkanı sunmaktadır (Cansız, 2008:15).

b. KOBİ'leri Geliştirme ve Destekleme Programlarının Geliştirilmesi

KKTC'de KOBİ'ler küçük aile şirketleridir ve işletmeler kurumsallıktan uzak, kayıt dışılığın yüksek ve küresel rekabetten zayıf oldukları bilinmektedir (Besim at al., 2009: 76). Dolayısıyla, bu yapılarıyla şirketlerin yatırım yapıp gelişmesi pek mümkün görülmemektedir. Ancak, KOBİ'lerin ülke ekonomisine sağlamış oldukları katkı unutulmamalıdır. Bu işletmelerin dışı açılarak rekabet güçlerini artırmaları ve iş yapma olanakları yakalamaları sağlanmalıdır. Bu noktada, bazı destek programları geliştirilmelidir.

İlk olarak, ülkede KOBİ geliştirme programları oluşturulmalıdır. Bu programların amacı KOBİ'lere gelişmeleri için danışmanlık hizmeti verilmesidir. Diğer bir deyişle, KOBİ'lere kurumsallaşma, mal ve hizmet kalitesini artırma, ihracat kapasitelerini geliştirme ve yeni pazarlar bulma noktasında destek verilmesi hedeflenmektedir. Söz konusu geliştirme programlarının ekonomiye yansımalarının çok olumlu olacağı ve istihdamın artırılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması noktasında katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

İkinci bir program olarak, KOBİ proje destek programlarının oluşturulmalıdır. Bu programlar ile KOBİ'lerin proje yapma kapasitelerinin artırılması ve proje kültürü ve bilincinin oluşturulması hedeflenmelidir.

İlk programa göre bu program daha kısa süreli ve hedefler çerçevesinde tasarlanmalıdır.

Diğer bir önemli adım Ar-Ge, inovasyon ve endüstriyel uygulama destek programlarının yaratılmasıdır. Rekabet edebilir ürünler ve hizmetler üretmek ancak yeni teknolojileri ve trendleri takip etmekle mümkündür. Bu açıdan, teknolojiye dayalı yeni fikirlere sahip KOBİ ve girişimciler bu program çerçevesinde desteklenmelidir (Akdeniz, 2005: 20). Örneğin, Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) “bilim ve teknolojiye dayalı yeni fikir ve buluşlara sahip küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin ulusal ve uluslararası alanlarda rekabet edebilecek teknolojik araştırma ve geliştirme desteği vermektedir” (Cansız, 2008: 97). Buna ek olarak, üretimin modernizasyonu, rekabet güçlerinin ve kalitenin artırılması, teknolojinin geliştirilmesi amacıyla, Ar-Ge çalışmalarını yaygınlaştıracak ve KOBİ'lerin bundan istifadesini artıracak “Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER)” kurulması, KOSGEB'in önemli faaliyetlerindedir (Özdemir et al., 2007: 214). Diğer taraftan, Almanya KOBİ'lere özel Ar-Ge finansman destekleri sunmaktadır (Cansız, 2008: 14). Japonya'da ise proje ve program destekleme modeli ile Ar-Ge altında ürün ve süreç geliştirmeye destek verilmektedir (Cansız, 2008: 14, 18). Tasarlanan Ar-Ge, inovasyon ve endüstriyel uygulama destek programları ile KKTC için de benzer bir sistemin yaratılması hedeflenmektedir.

KKTC'de teknoloji ve inovasyon merkezlerinin sayısının artıyor olması ülke için bu anlamda önemli bir avantajdır. Ayrıca, ülkede mevcut yirmi üç üniversitenin bulunması ve bu üniversitelerde hem ulusal hem de uluslararası yüz bin civarı öğrencinin olması bu programın başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ihtimalini artırmaktadır. KKTC'de yüksek eğitim düzeyi ve yüksek genç nüfus oranının olması ve nitelikli işgücünün varlığı ayrıca bir avantaj olarak görülmektedir (KKTC Kobi'lerinin Rekabet Gücünün Arttırılması Gelecek Stratejileri Konferansı, 2016; II. KKTC Kobi Zirvesi Girişimcilik Ekosistemi Gelecek Stratejileri Konferansı, 2017). Dolayısıyla, teknopark ve kuluçka merkezleri gibi yatırımların artırılması ve desteklenmesi gerekmektedir. Bu noktada, üniversite-özel sektör iş birliği modelleri yaratılması önerilmektedir. Üniversiteler, odalar ve birlikler arasında iş birliği geliştirilmeli ve üniversitelere sektörel ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bölümler açılmalı veya müfredatlar gelen talepler doğrultusunda güncellenmelidir.

Küçük ölçek olmanın getirdiği esnek yapı avantajını kullanarak KKTC'deki KOBİ'lerin iş deneyim ve kapasitelerini geliştirmesi, uygulanacak olan stratejilerle daha kolay olabileceği düşünülmektedir. Ancak, bahsedilen stratejilere ek olarak, KOBİ'lerin gelişimine yönelik olarak yasal düzenlemelerinde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

c. Girişimcilik Anlayışı Benimsenmesi

Ekonominin kalkınması ve gelişmesi için girişimcilerin yeni alanlara yatırım yapması oldukça önemlidir (Cansız, 2008: 96). KKTC ekonomisinin kalkınması ve büyümesi için girişimcilik olgusunun desteklenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, girişimcilik destek programlarının oluşturulması önemlidir. Bu programlarla, özellikle teknoloji ağırlıklı girişimcilerin desteklenmesi hedeflenmeli ve genel anlamda başarılı ve sürdürülebilir işletmelerin kurulması ve istihdamın artırılması amaçlanmalıdır.

Bu noktada diğer önemli bir adım girişimcilik ile ilgili bilinç ve motivasyonu artırıcı faaliyetlerin hayata geçirilmesidir. Bu açıdan, girişimcilere destek hizmeti verilmesi amaçlanmalıdır. Örneğin “KOSGEB, “Girişimciliği Geliştirme Enstitüsü” ve “Küçük İşletmeler Geliştirme Merkezleri (KÜGEM)” kanalıyla, yeni işletme kurmak ya da işletmesini geliştirmek isteyen girişimcilere hizmet vererek, ülkemizde girişimciliğin gelişmesini sağlamaktadır” (Özdemir et al., 2007: 215). Diğer bir örnek ise Almanya'nın uygulamakta olduğu yenilikçilik teşvik programıdır (Cansız, 2008: 14). Bunların yanı sıra, girişimcilere yönelik siyasilere sağlayacağı bir takım vergi muafiyetleri de motivasyonu artırıcı faaliyet kapsamına girmektedir.

KOBİ'lerin pazarlama ve ürün tanıtımıyla ilgili yaşadığı sorunlara önceki bölümlerde değinilmişti. İhracata dönük girişimcilik potansiyelinin güçlendirilmesiyle bu sorunlarında rafa kalkabileceği üzerinde durulmaktadır. İhracat için hedef pazar ve ürünlerin belirlenerek pazarlama modelleri üzerinde çalışılmalıdır. KKTC'nin Türkiye, Avrupa Birliği ve Orta Doğu gibi önemli pazarlara yakın stratejik bir konumunun olması çok önemli bir avantaj olarak göze çarpmaktadır. Buna ek olarak, Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında yapılan ticari faaliyetlerin de önemi hatırlanarak, bu kapsamda ihracat potansiyelinin geliştirilmesi yönünde çalışılmalıdır. Özellikle doğal peyzajı ve bio çeşitliliğinden kaynaklı endemik bitki türlerine sahip olması ve aynı zamanda ticari potansiyeli yüksek niş ürünlerin varlığı, girişimcilik için iştah kabartan faktörlerdir. Ayrıca, KKTC hellim ve keçiyoynuzu gibi markalaşmış ürünlere sahiptir. Dolayısıyla, bu kapsamda ihracata dönük girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi önemlidir. Devlet de girişimcileri bu alanlara çekmek için bazı teşvikler uygulayabilir. Örneğin, KOBİ'ler için İtalya, AB dışı pazarlara giriş teşviki ve dış ticaret ve özel ihracat kredi imkanları sunmaktadır (Cansız, 2008: 16).

4.4. SONUÇ

KOBİ'ler, yarattıkları katma değer ve istihdam ile ülke ekonomilerinin bel kemiği durumundadır. Ekonomik kalkınma ve büyümede büyük payı olan

KOBİ'lere yeniden yapılanmaları için gerekli bilgi ve sermaye desteğinin verilmesi oldukça önemlidir. Bu açıdan, kamu kurum ve kuruluşları yanı sıra sivil toplum örgütlerinin de iş birliği içerisinde olduğu bir kurumsal yapı oluşturularak çalışmalar yapılmalıdır.

KKTC'deki KOBİ'lerin ülkenin tanınmamışlığından dolayı bazı ek dezavantajları olsa da diğer ülkelerdeki KOBİ'ler ile benzer sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla, diğer ülkelerin bu sorunları çözmeye yönelik atmış oldukları adımları ve belirlemiş oldukları stratejileri iyi incelemekte yarar vardır.

Ülkedeki KOBİ'lerin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri hazırlanırken, ülkenin bu anlamdaki güçlü ve zayıf yanları irdelenmelidir. Gerek KKTC'nin konumu, sahip olduğu ticari potansiyeli yüksek niş ürünleri, çok sayıda üniversite ve uluslararası öğrencilerin varlığı gerekse küçük ölçekli oluşu nedeniyle esnek yapıya sahip olması, KOBİ'lere bazı avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar esas alınarak çözüm stratejileri hazırlanmalıdır.

Bu çalışmada, daha önceden yapılan çalışmalar değerlendirilerek, KOBİ'lerin sorunları belirlenmiş ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri tasarlanmıştır. Bu bağlamda, KKTC'deki KOBİ'lerin sorunlarının çözümü için üç temel strateji öngörülmektedir. Bunlar; finansmana erişim modelleri, KOBİ'leri geliştirme ve destekleme programları ve girişimcilik anlayışının kazandırılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, M. B. (2005). KOBİ'lerin Ekonomik ve Sosyal Yapı İçindeki Yerleri, Destekleyici Kurumsal Çevreleri ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Yeniden Yapılandırılmaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13.
- Akgemci, T. (2001). *KOBİ'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler*. Ankara: KOSGEB Yayını.
- Aksümer, S. (2015). KOBİ'lerin Ekonomideki Yeri, Yapısal Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü*.
- Alpugan, O. (1994). *Küçük İşletmeler Kavramı Kuruluşu ve Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Besim, M., Varer, V. & Süreç, Y. (2009). *Avrupa Birliği Kapı Aralığında Sıkışmış Ülke: Kuzey Kıbrıs*. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği ve Kıbrıs Türk İşadamları Derneği.
- Cansız, M. (2008). Türkiye'de KOBİ'ler ve KOSGEB. *Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, DPT: 2782.
- Çelik, C. & Karadal, H. (2007). KOBİ'lerin Sorunları ve Çözüm Stratejilerinin Algılanan Performans Üzerine Etkileri: Aksaray ve Mersin Örneği. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 119-138.
- Esen, E. (2017). Kuzey Kıbrıs'ta Faaliyet Gösteren Esnafın Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Tezi*.
- Gaskill, L. R., Van Auken, H. E. & Manning, R. (1993). A Factor Analytic Study of the perceived causes of small business failure. *Journal of Small Business Management*, 32(4), 18-31.
- Gavcar, E. & Kavacık, M. (2013). Dalaman Esnafının Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 122-134.
- Jenkins, H. (2004). Kuzey Kıbrıs'ta KOBİ Finansmanı ve Annan Planı'nın KOBİ Finansmanına Olan Etkileri. *KOBİ'lerin Halka Açılması ve Sermaye Piyasası Üzerine Olan Etkileri*. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Karataş, S. (1991). *Sanayileşme Sürecinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*. İstanbul: Veli Yayınları.
- Memiş, H. & Sever, E. (2011). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde KOBİ'lerin Değerlendirilmesi. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 38(1).
- Miller, N. J. & Beser, T. L., Gaskill, L. R. & Sapp, S. G. (2002). Community and Managerial Predictors of Performance in Small Rural US Retail and Service Firms. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(4), 215-230.
- Müftüoğlu, M. T. (1993). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Sorunlar ve Öneriler*. Ankara: Desen Ofset.

- Nigrini, M. & Schoombee, A. (2002). Credit Guarantee Schemes as an Instrument to Promote Access to Finance for Small and Medium Enterprises: An Analysis of Khula Enterprise Finance Ltd's Individual Credit Guarantee Scheme. *Development Southern Africa*, 19(5).
- Özdemir, S., Ersöz, H. Y. & Sarıoğlu, H. İ. (2007). Küçük Girişimciliğin Artan Önemi ve KOBİ'lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. *Journal of Social Policy Conferences*, 53, 173-230.
- Rutledge, D. P. & Wilson, R. D. (1994). Evaluating Strategy with Internal and Environmental Effects. *Journal of Business Research*, 31, 213-224.

Doğu Akdeniz Ülkelerinde Sürdürülebilir Çevre Kapsamında Karbon Ayak İzi

Sena Türkmen¹

Hüseyin Ağır²

5.1. GİRİŞ

İktisat literatüründe en çok tartışılan konuların başında küresel ısınma ve iklim değişikliği gelmektedir. Bu konuların sürekli gündemde yer alması sera gazı emisyonları üzerine tartışmaların artmasını sağlamış, bu da karbon ayak izi kavramının gündeme gelmesine neden olmuştur. Dünyanın sürdürülebilirliğinin sağlanması; artan dünya nüfusu sonucu oluşan insan faaliyetlerinin oluşturduğu çevre sorunlarının en aza indirilmesiyle sağlanacağına inanılmış ve sürdürülebilir kalkınma için düşük karbonlu ekonomilerin oluşturulması gerekliliği konusunda birtakım kararlar alınmıştır. Bu bağlamda sanayileşmiş ülkeler, sera gazı içerisinde büyük payı olan karbondioksit emisyonunu kontrol edebilmek için çevresel anlaşmalar ve toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde imzalanan ve 11 Aralık 1997 tarihinde Japonya'nın Kyoto şehrinde kabul edilen Kyoto Protokolü, iklim değişikliği ve bunun yol açtığı çevre sorunları ile mücadelede temel bir adım olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin 2009 yılında taraf olduğu Kyoto Protokolü, 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu protokolü imzalayan ülkeler, başta karbondioksit olmak üzere sera etkisine neden olan gazların emisyonunu azaltmayı taahhüt etmişlerdir. Sözleşmeyi imzalayan taraflar sera gazı emisyon düzeylerini, 2008-2012 dönemleri arasında 1990 yılındaki düzeyinden en az %5 oranında düşürme hususunda anlaşmaya varmışlardır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 105; Çukurçayır ve Sağır, 2008: 258).

1 Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, kozzgulsen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2485-1147

2 Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, huseyinagir@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1642-2876

İklim değişikliği ve çevresel problemlere önlem olarak düzenlenen anlaşmalardan biri de Aralık 2015’ de kabul edilen Paris İklim Anlaşması’dır. 195 ülke tarafından kabul edilen anlaşma, temiz enerjiye geçişte yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Anlaşma, uzun vadede küresel ısınmayı 1,5°C ile sınırlamayı amaçlamaktadır. Tüm ülkelerin karbondioksit emisyonu azaltımına gitmesi, bu bağlamda; gelişmiş ülkelerin daha fazla azaltım taahhüdü yapması ve geliştirmekte olan ülkelerin mevcut kapasiteleri oranında azaltımına gitmesi beklentisi anlaşmanın temel hedefleri arasındadır (Örnek ve Türkmen, 2019: 110).Tüm bu önlemler sonucunda küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının azaltılıp, çevreye olan zararını en aza indirmek adına karbon ayak izi kavramı ortaya çıkmıştır. Karbon ayak izi; bireylerin, ülkelerin ve kuruluşların küresel ısınmadaki paylarının bir ölçüsü olarak insan faaliyetleri sonucu karbondioksit cinsinden atmosfere salınan sera gazı miktarının artmasıyla birlikte insanların çevreye vermiş oldukları zararın bir göstergesi niteliğinde kullanılmaktadır.

Doğu Akdeniz havzası, Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Orta Asya’ya, Süveyş Kanalı üzerinden de Arap Yarımadası ve Basra Körfezi’ne ulaşmaktadır. Akdeniz’e kıyısı olan devletler ile Avrupa, Güneydoğu Asya ve Afrika ülkelerine yapılan deniz ticaretinin kilit noktası olan Doğu Akdeniz’in önemi, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla daha da artırmıştır. Doğu Akdeniz, başta ticaret yolları olmak üzere tarihten bugüne büyük öneme sahiptir. Önemli ticaret yollarını içerisinde barındıran bölge, 2000’li yıllarda gerçekleşmeye başlayan hidrokarbon keşifleri ile önemini arttırmış, hukukî ve ekonomik açıdan enerji diplomasisi ve küresel enerji senaryolarında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Doğu Akdeniz enerji güvenliği, bölge dışı aktörlerin müdahil olması sonucu küresel gündeme dönüşmüştür (Cropsey, 2015: 50; Çitlioğlu vd, 2022: 52). Doğu Akdeniz’in önemi, enerji nakil hatları ve dünya ticaretinde kavşak konumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bölge; Rusya, Ortadoğu, Kuzey Afrika ile Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin gibi ülkelerin ticari hareketliliğinde önemli bir konuma sahiptir. Enerji politikası konusunda bu kadar önemli bir konumda olan ve bu denli yoğun ticari faaliyette bulunan bölgenin, enerji faaliyetleri sonucu doğaya salınan sera gazı ve karbon ayak izi görünümü sürdürülebilir büyüme, ekonomik faaliyetler ve temiz çevre açısından önem kazanmaktadır. Ticari faaliyetlerin ve sanayileşmenin yol açtığı çevresel bozulmalar ekonomik karar birimleri tarafından dikkate alınmamaktadır. Ekonomik büyüme, özellikle hava kirliliği ve çevresel bozulma yoluyla doğaya zarar vermekte, çevresel bozulma ise ekonomik gelişmenin maliyetini artırmakta ve toplumun yaşam kalitesini düşürmektedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz ülkelerinin karbon ayak izi görünümü incelemek önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Doğu Akdeniz ülkelerinin karbon ayak izi verileri incelenerek betimsel bir çalışma ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle karbon ayak izi kavramı ve bileşenleri üzerinde durulmaktadır. Daha sonra verilerine ulaşılabilen Doğu Akdeniz ülkelerinden İsrail, Kıbrıs, Lübnan, Mısır, Türkiye ve Ürdün'de Global Footprint Network istatistiklerinden yararlanılarak elde edilen 1961-2022 yıllarını kapsayan karbon ayak izi verileri grafiksel olarak ortaya konularak bir karşılaştırma sunulmaktadır.

5.2. KARBON AYAKİZİ KAVRAMI VE TÜRLERİ

Karbon ayak izi kavramsal olarak ekolojik ayak izi içerisinde yer almaktadır. Ekolojik sürdürülebilirliği ölçen bir doğal kaynak muhasebe aracı olan ekolojik ayak izi, 1990'lı yılların başında Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından ortaya atılmıştır. Ekolojik ayak izi, mevcut teknoloji ve kaynak yönetimiyle bir bireyin, topluluğun ya da faaliyetin tükettiği kaynakları üretmek ve ortaya çıkardığı atığı bertaraf etmek için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve su alanı olarak ifade edilmektedir (Özsoy, 2015: 201). Küresel hektar (kha) ile ifade edilen ekolojik ayak izinin bileşenleri; karbon ayak izi, tarım arazisi ayak izi, orman ayak izi, yapılandırılmış alan ayak izi, balıkçılık sahası ayak izi, otlak ayak izi şeklinde sıralanmaktadır (WWF, 2012a: 19; Özsoy, 2015: 201). Ekolojik ayak izi bileşenleri temel olarak şu şekilde özetlenebilmektedir (Kitzes, 2007: 7):

Tarım Alanı: Gıda, hayvan yemi, lif ve yağ yetiştirmek için gereken en yüksek biyolojik verimliliğe sahip ekili tarım arazisi

Otlak Alanı: Et, süt, deri, yün gibi hayvansal gıdaların üretilmesi için gerekli olan otlatma alanıdır.

Balıkçılık Alanı: Balık ve diğer deniz ürünlerinin hasat edilmesi için gerekli olan tatlı su ve deniz alanlarıdır.

Orman Alanı: Kereste ürünleri ve yakacak odun hasadı için gerekli olan orman alanıdır.

İnşaat Alanı: Barınma, ulaşım ve endüstriyel üretim için gerekli olan altyapının kapladığı yapılaşma alanıdır.

Karbon Alanı: Fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan karbondioksit salınımını absorbe etmek için gerekli olan biyolojik olarak verimli alanıdır.

Ekolojik ayak izi kişiler, faaliyetler ve toplumlar düzeyinde hesaplanmaktadır. Birey düzeyinde ekolojik ayak izi hesaplanırken kişinin bir yıl içerisinde tükettiği tüm biyolojik ürünler ve ürettiği biyolojik

atıklar dikkate alınmaktadır. Ortaya çıkan üretim ve tüketim için biyolojik olarak verimli alan gerekmektedir. Daha sonra bu atık ve tüketim bireysel olarak gerekli küresel hektara çevrilmektedir. Ülke veya toplumlar için ise yaşayan tüm insanların ekolojik ayak izinin toplanmasıyla elde edilmektedir. Faaliyetler için ise faaliyet için kullanılan ürünlerin ve üretilen atıkların ekolojik ayak izlerinin toplanması şeklinde hesaplanmaktadır (Kitzes ve Wckernagel, 2009: 813).

En hızlı artış gösteren karbon ayak izinin, hesaplamalarda kullanılan tek atık olarak değerlendirilmesi, arazi türüne göre sınıflandırılmış diğer ayak izlerinden farklı bir konumda incelenmesini gerektirir. Başlıca etmen olan fosil yakıt kullanımının yanı sıra doğal ekosistemlerin bozulumu gibi nedenlerle atmosfere salınan sera gazları, kısaca karbon salınımı, ekosistemlerin depolayabileceğinden çok daha yüksek seviyededir. Atmosferde biriken en önemli sera gazlarından olan karbondioksit, tarihin en büyük çevre sorunlarından biri olan iklim değişikliğinin yanı sıra okyanusların asitlenmesi gibi diğer ekolojik sorunlara da sebep olmaktadır (WWF, 2012a: 30).

Karbon ayak izi; bireylerin, ülkelerin ve kuruluşların küresel ısınmadaki paylarının bir ölçüsüdür (Wiedmann & Minx, 2008). Karbon ayak izi; insan faaliyetleri sonucu karbondioksit cinsinden atmosfere salınan sera gazı miktarının artmasıyla birlikte insanların çevreye vermiş oldukları zararın bir göstergesidir. Karbon ayak izi; ülkelerin ne kadar doğaya sahip olduğunu ve sahip oldukları bu doğayı ne kadar kullandıklarını gösteren tek ölçüdür. Karbon ayak izi; ülkelerin sürdürülebilirliğini ve refahını artırmaya, yerel liderlerin kamu proje yatırımlarını optimize etmeye, bireylere gezegen üzerinde yarattıkları etkileri anlamaya yardımcı olur (WWF, 2012b: 136-137).

Karbon ayak izi, toplumda yaşayan tüm insanların bir yıl içinde doğaya bıraktığı karbondioksit miktarının belirlenmesi ile bulunur. İnsan faaliyetleri sonucu üretilen ve tüketilen ulaşım, ısınma, yeme, içme vb. ürünler sonucunda meydana gelen karbon miktarı karbon ayak izini oluşturmaktadır. Karbon ayak izi; kişilerin kurumların doğaya bıraktığı sera gazı miktarının genel toplam içindeki payını ifade etmekte ve birçok parametreyi içinde barındırmaktadır (Wiedmann & Minx, 2008). Bu nedenle karbon ayak izinden elde edilen veriler ülkelere ve kurumlara farkındalık oluşturmaktadır. Bu bağlamda, atmosferdeki sera gazı salınımını azaltarak sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek önem arz etmektedir.

Karbon ayak izi iki tür olarak tanımlanmaktadır: Birincil (doğrudan) ayak izi ve ikincil (dolaylı) ayak izi.

- *Birincil karbon ayak izi*; insanların günlük yaşantısı içerisinde yapmış olduğu enerji tüketimi ile ulaşım sektöründe kullanılan araçların enerji tüketimi sonucu ortaya çıkan, fosil yakıtların yanmasıyla meydana gelen doğrudan CO₂ emisyonlarının ölçüsüdür. Çürüyen bitki ve hayvan artıkları petrol, doğalgaz ve kömürün oluşumunun temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla fosil yakıt türleri birincil karbon ayak izinin oluşumunda etkin bir role sahip olup sera gazı emisyonları açısından oldukça yüksek değerlere sahiptir.
- *İkincil karbon ayak izi* ise, insanların kullanmış olduğu ürünlerin imalatından, bozulmalarına kadar geçen süre içerisinde oluşan dolaylı CO₂ emisyonlarının ölçüsüdür (Sağlık Bakanlığı, 2015: 19).

Birincil karbon ayak izi ulaşım ve barınma parametrelerini içinde barındırırken, ikincil karbon ayak izi ulaşım, barınma, gıda, ürün ve hizmet parametrelerini içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla birincil karbon ayak izine göre ikincil karbon ayak izinin daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2015: 19-20)

5.3. DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİNİN KARBON AYAK İZİ GÖRÜNÜMÜ

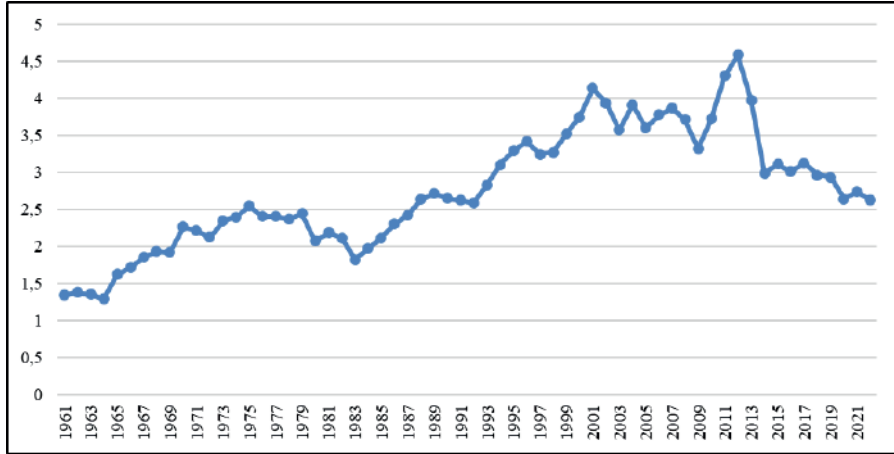
Bu bölümde, Global Footprint Network resmi istatistikleri düzenlenerek, İsrail, Kıbrıs, Lübnan, Mısır, Türkiye ve Ürdün'e ait 1961-2022 dönemi karbon ayak izi verilerine yer verilmektedir.

5.3.1. İsrail

İsrail, Ortadoğu'nun kişi başına düşen enerji tüketimi bağlamında önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır (IEA, 2019). Tüketim miktarına karşın İsrail, yakın döneme kadar kendi topraklarında enerji yataklarına sahip değildi. Bu durum, İsrail devletinin enerji terazisinde ithalata dayalı ciddi dengesizliklere neden olmaktadır. İsrail için bu, bu şartlar altında enerji ihtiyacının dengelenmesini sağlayabilmek adına mutlak surette enerji ithalatına önem vermesi gerektiği anlamına gelmektedir (Kahraman, 2019: 426-427). İsrail'in belirlediği enerji politikaları arasında; petrol ve gaz kaynaklarının sürdürülebilir gelişimi ve doğal gaz rezervlerinin artırılması, doğal gaz arzının iç ve dış pazarlara sağladığı faydaların artırılması, doğal gazın sanayi sektöründe temiz bir enerji kaynağı olarak kullanılması, enerji kullanımının çevresel etkilerinin en aza indirilmesi ve enerji verimliliğinin artırılması gibi biz dizi hedefler olduğu görülmektedir (Kahraman, 2019: 427). İsrail hükümetinin elektrik sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonunu 2030 yılına kadar %42'ye azaltmayı hedeflediği belirtilmektedir.

Şekil 1'de İsrail'e ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 1. İsrail Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kha)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

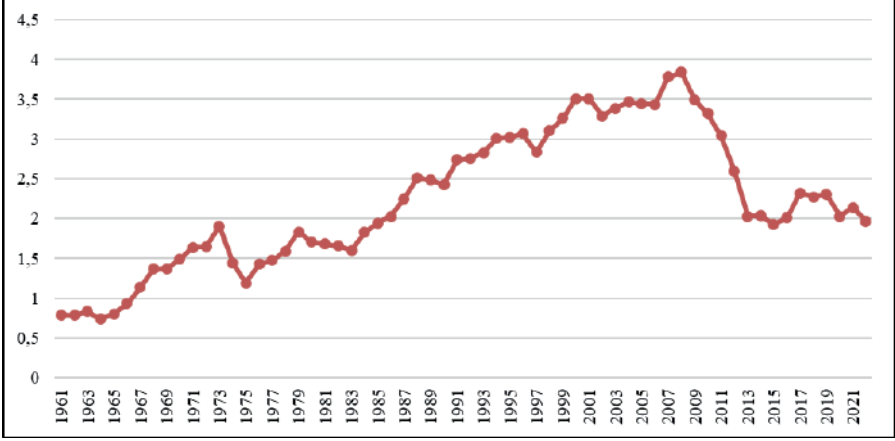
Şekil 1'de yer alan veriler incelendiğinde, sanayileşmenin ve fosil yakıt kullanımının artış gösterdiği 1990'lı yılların başında İsrail'de 2.65 kha (küresel hektar) olarak ölçülen kişi başı karbon ayak izinin 1996 yılında 3.42 kha'ya ulaştığı görülmektedir. Kişi başı karbon ayak izinin 2012 yılında 4.58 kha ile en yüksek seviyesine ulaştığı görülürken, alınan küresel önlemlerin de etkisiyle 2022 yılında 2.62 kha seviyesine kadar gerilediği anlaşılmaktadır.

5.3.2. Kıbrıs

Doğu Akdeniz bölgesinde yapılan keşiflerle doğal gaz rezervinin toplam büyüklüğünün 2 trilyon m³ seviyesini aştığı belirtilmektedir. 2018 sonu itibariyle Doğu Akdeniz havzasının şimdiden dünya rezervlerinin önemli bir miktarını teşkil eden % 1.15'ini oluşturduğu görülmektedir. Bölgedeki enerji politikaları, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında 1968 yılında başlamış olan toplumlararası görüşmelerin akıbeti açısından da önem arz etmektedir (Kökyay, 2021: 145). Uluslararası bazda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin enerji görünümü ile ilgili veriler, genellikle Güney Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin verilerine ait olmaktadır. Resmî kurumların enerji ile ilgili istatistik verileri Kıbrıs adı altında, yalnızca Güney Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin verilerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, KKTC ile ilgili enerji verilerine ulaşmak zor olmaktadır (IEA, 2018; Çitlioğlu vd,

2022: 132). Şekil 2'de Kıbrıs'a ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 2. Kıbrıs Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kha)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

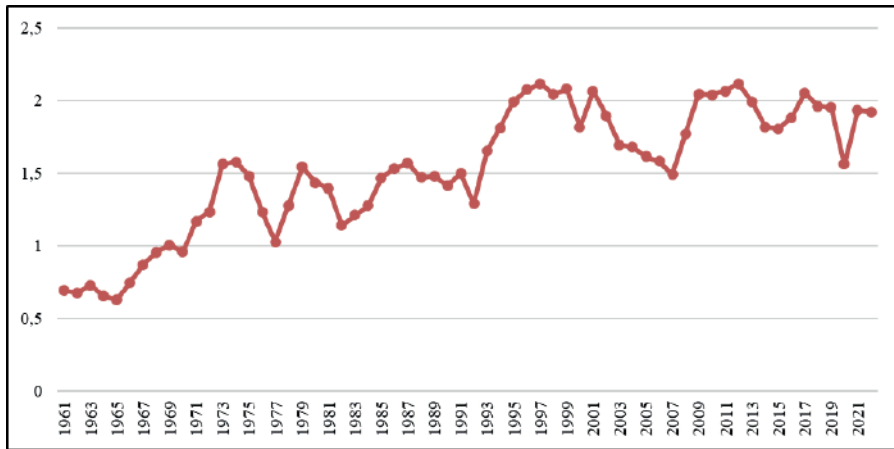
Şekil 2'de yer alan veriler incelendiğinde, Kıbrıs'ta özellikle küreselleşme hareketlerinin de etkisiyle enerji tüketiminin arttığı göz önünde bulundurulursa, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren karbon ayak izinin hızla artış gösterdiği görülmektedir. 1983 yılına 1.60 kha olarak ölçülen kişi başı karbon ayak izinin hızla artarak 2008 yılında 3.84 kha'ya ulaştığı verilerden anlaşılmaktadır. Yaşanan küresel krizin ve alınan önlemlerin de etkisiyle 2013 yılında 2.02 kha'ya kadar düşen kişi başı karbon ayak izinin 2022 yılında 1.96 kha olarak belirlendiği görülmektedir.

5.3.3. Lübnan

Doğu Akdeniz ülkelerinden bir diğeri Lübnan, 2004 yılında Münhasır ekonomik Bölge (MEB) içerisindeki enerji alanındaki faaliyetlerini sürdürmek ve hidrokarbon potansiyelini belirlemek amacıyla bir jeofizik ve jeolojik çalışma gerçekleştirmiştir. Ancak yapılan çalışmalar sonucunda bölgede herhangi bir hidrokarbon yatağı tespit edilememiştir (Karagöl ve Özdemir, 2017: 39; Kozanhan, 2022: 69). Birtakım bürokratik engellerden dolayı sekteye uğrayan arama çalışmaları, 2012 yılında Norveçli enerji şirketi Spectrum tarafından yeniden başlatılmış ve Lübnan Hükümeti, Lübnan sahalarında yaklaşık 719 milyar m³ doğal gaz bulunduğunu tahmin ettiklerini ifade etmiştir (Karagöl ve Özdemir, 2017: 39; Kozanhan, 2022: 69).

Dünya Enerji Konseyi'nin yayınladığı raporda, Lübnan'daki elektrik üretimi için geleneksel enerji kaynaklarından petrol ve doğal gaza olan bağımlılığının %95 civarında olduğu ifade edilmektedir. Rapordan, 2010 yılında hükümetin ülkenin enerji güvenliği endişelerini gidermek amacıyla enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerjinin geliştirilmesini de içeren, enerji sektörünün rehabilitasyonuna yönelik politikalar belirlediği anlaşılmaktadır. Lübnan'da yenilenebilir enerji eylem öncelikleri arasında önde gelmektedir. Lübnan'a yönelik enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji stratejilerinin, Lübnan Enerji Tasarrufu Merkezi (LCEC) ve Lübnan Enerji ve Su Bakanlığı tarafından hazırlanan eylem planları ile hayata geçirileceği ifade edilmektedir. Elektrik arzındaki açığın yanı sıra bu eylem planlarının hayata geçirilmesi birçok yenilenebilir enerji girişiminin de temelini oluşturmaktadır (World Energy Trilemma Index, 2018: 106). Şekil 3'te Lübnan'a ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 3. Lübnan Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kba)

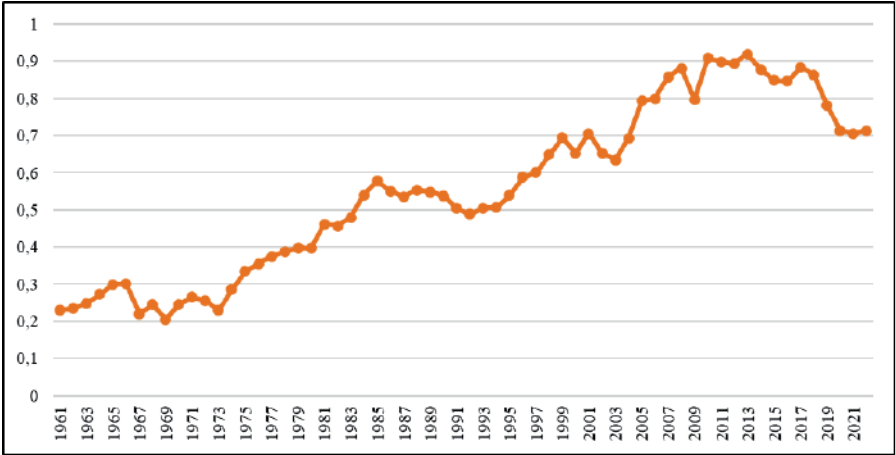
Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1961-2022 yıllarını kapsayan Lübnan kişi başı karbon ayak izi verilerine göre, söz konusu dönemde kişi başı karbon ayak izinin giderek artan bir seyir izlediği ancak son yıllarda düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir. 1973 yılında 1.57 kba olarak gerçekleşen kişi başı karbon ayak izininin, 1997 yılında 2.11 kba, 2022 yılında ise 1.92 kba olarak ölçüldüğü şekilden anlaşılmaktadır.

5.3.4. Mısır

Dünya Enerji Konseyi'nin yayınladığı raporda Mısır'da, enerji santrallerinin inşasını ve kombine çevrim gaz santrallerinin dahil edilmesini içeren çok sayıda projenin uygulanmasından kaynaklanan enerjiye erişim ve çevresel sürdürülebilirlikteki iyileştirmeler olduğu ifade edilmektedir. Temiz kömürün enerji kaynağı olarak benimsenmesi, Mısır'ın çevresel sürdürülebilirlik puanını olumsuz etkilemeden kömür kullanmaya devam etmesini sağlamanın yanı sıra uluslararası yatırımı da teşvik ettiği belirtilmektedir. Yenilenebilir enerji projelerinin aynı zamanda Mısır'ın enerji geçişinde de önemli bir rol oynadığı, Hidroelektrik Santraller Yürütme Otoritesi (HPPEA), Çinli Sino Hydro Co. ve ARTELIA (danışmanlık şirketi) işbirliğiyle, Afrika ve Orta Doğu'nun 2400 MW kapasiteli en büyük pompaj depolamalı elektrik santralının inşası için çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir (World Energy Trilemma Index, 2018: 85). Şekil 4'te Mısır'a ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 4. Mısır Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kba)

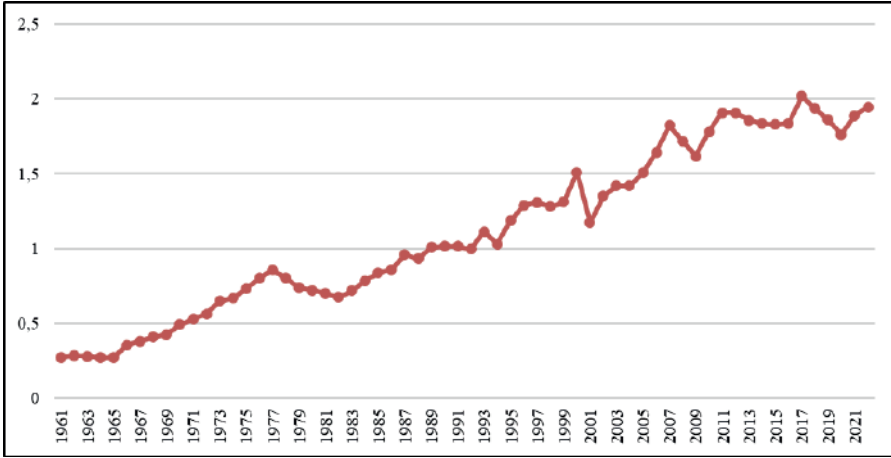
Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1961-2022 yıllarını kapsayan Mısır'a ait kişi başı karbon ayak izi verilerine göre, söz konusu dönemde kişi başı karbon ayak izinin giderek artan bir seyir izlediği ancak son beş yılda düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir. 1985 yılında 0.57 kba olarak gerçekleşen kişi başı karbon ayak izinin, 2003 yılında 0.63 kba, 2017 yılında 0.88 kba, 2022 yılında ise 0.71 kba olarak ölçüldüğü şekilden anlaşılmaktadır.

5.3.5. Türkiye

Türkiye, hızla büyüyen bir enerji talebi ile karşı karşıyadır. Devam eden ekonomik büyümeyi karşılamak için büyük yatırım hacimlerinin gerekliliğinin ifade edildiği Türkiye’de, birincil enerji tüketiminin %27’si ve elektrik üretiminin %50’si yerli kaynaklar tarafından karşılanmaktadır (World Energy Trilemma Index, 2018: 142). Türkiye’nin en büyük ticaret ortağı olan Avrupa Birliği’nin uygulamayı planladığı ihraç ürünleri üzerinden karbon vergisi tahsil edilmesinin, Türkiye’de emisyon azaltım politikalarının ön plana çıkmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Benzer mekanizmaların farklı ülkelerin gündeminde de olması, düşük karbonlu ekonomiye geçişin planlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (WWF, 2022: 25). Şekil 5’te Türkiye’ye ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 5. Türkiye Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kha)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1961-2022 yıllarını kapsayan Türkiye kişi başı karbon ayak izi verilerine göre, 1992 yılında 1.10 kha olarak gerçekleşen karbon ayak izinin 1994 yılında 1.06 kha ve 2001 yılında 1.09 kha ile bu değerinin altında gerçekleştiği görülmektedir. 2007 yılında 1.84 kha olarak gerçekleşen kişi başı karbon ayak izinin 2022 yılında 1.94 kha olarak ölçüldüğü ve söz konusu dönemde giderek artan bir seyir izlediği verilerden anlaşılmaktadır.

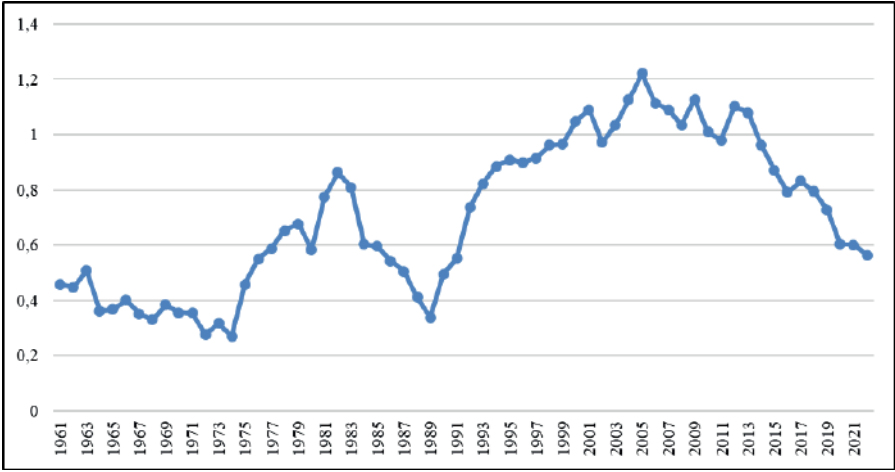
5.3.6. Ürdün

Dünya Enerji Konseyi’nin yayınladığı raporda, Ürdün’ün yüksek enerji ithalatı bağımlılığı ve sınırlı enerji üretim çeşitliliği nedeniyle enerji güvenliği

noktasında zayıf bir performans gösterdiği ifade edilmektedir. Raporda, Ürdün için mevcut en büyük zorluğun ithalata olan bağımlılık olduğu ve yıllık enerji talebinin %94'ü ithalat yoluyla karşılandığı yer almaktadır. Bu rakamın 2017 yılında Ürdün'ün gayri safi yurt içi hasılasının yaklaşık %8.5'ini temsil eden ağır bir maliyet yükü oluşturduğu belirtilmektedir (World Energy Trilemma Index, 2018: 101).

Ürdün hükümeti sürdürülebilir enerji politikaları kapsamında bir dizi hedef belirlemiştir: Bunlar, toplam enerji karışımında yenilenebilir enerjinin %10'a ulaşması; 2020'lerin ortalarına kadar enerji karışımının %6'sına ham petrol ve doğal gaz üreten kaya petrolü sağlamaya yönelik Irak Petrol Boru Hattı projesinin uygulanması adına müzakerelere devam edilmesi; enerji verimliliğini %20 oranında artırmak, yılda 962 bin ton karbondioksit emisyonu hedeflemek ve ayrıca Paris Anlaşması taahhüdü doğrultusunda emisyonları 2030 yılına kadar %14 oranında azaltmak şeklinde sıralanabilir (World Energy Trilemma Index, 2018: 101). Şekil 2.3.6'da Ürdün'e ait 1961-2022 yılları arası karbon ayak izi verileri yer almaktadır.

Şekil 6. Ürdün Karbon Ayak İzi, 1961-2022 (kişi başı kha)

Kaynak: Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'da yer alan veriler incelendiğinde, Ürdün'de 1982 yılında 0.86 kha olarak ölçülen kişi karbon ayak izinin azalarak 1989 yılında 0.33 kha olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1989 yılından itibaren enerji tüketiminin arttığı göz önünde bulundurulursa, karbon ayak izinin de hızla artış göstererek 2005 yılında 1.2 kha olarak tespit edildiği verilerden anlaşılmaktadır. Son

10 yılda kişi başı karbon ayak izinin tekrar azalma eğilimine girerek 2020 yılında 0.56 kha olarak gerçekleştiği görülmektedir.

5.4. SONUÇ

20.yy.'ın sonlarına doğru sanayileşmenin hızlanmasıyla enerjiye olan ihtiyaç daha da artmış ve ülkelerin birçoğu bu ihtiyacı yenilenemeyen enerji kaynakları olan fosil yakıtlar ile gidermeye çalışmışlardır. Doğada yenilenemeyen enerji kaynakları olarak nitelendirilen fosil yakıtların kullanımı, sera gazı salınımının yarattığı çevre kirliliği yoluyla insan sağlığını tehdit etmekte, yaşam kalitesini düşürmekte ve küresel ısınmaya yol açmaktadır. Küresel ısınma buzullarının erimesi, verimli tarım arazilerinin yok olması ve deniz seviyelerinin yükselmesi gibi birçok problemi beraberinde getirmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren artan endüstriyel faaliyetler sonucu çevresel problemlerin hızla artmasıyla gündeme gelen küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle birlikte temiz çevre ve düşük karbon emisyonunu hedefleyen ekonomik faaliyetler doğrultusunda karbon ayak izi kavramı daha da önem kazanmaktadır.

Önemli ticaret yollarını içerisinde barındıran Doğu Akdeniz bölgesi 2000'li yıllarda gerçekleşmeye başlayan hidrokarbon keşifleri ile önemini arttırmış, hukukî ve ekonomik açıdan enerji diplomasisi ve küresel enerji senaryolarında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Enerji politikası konusunda bu kadar önemli bir konumda olan ve bu denli yoğun ticari faaliyette bulunan bölgenin, enerji faaliyetleri sonucu doğaya salınan sera gazı ve karbon ayak izi görünümü sürdürülebilir büyüme, ekonomik faaliyetler ve temiz çevre açısından önem kazanmaktadır. Küresel ısı artışını önlemenin ilk koşulu, fosil yakıt kullanımını azaltarak, enerji altyapısını yenilenebilir enerjileri kullanmaya uygun duruma getirmek ve sera gazı salınımını azaltmak olacaktır. Bu bağlamda politika yapımcıların, doğaya bırakılan sera gazı miktarının genel toplam içindeki payını ifade karbon ayak izini azaltmaya yönelik adımlar atması elzem hale gelmektedir. Atmosferdeki sera gazı salınımını azaltarak sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek önem arz etmektedir. Tüm dünya ülkelerinde ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için karbon ayak izinin düşürülmesi bir gereklilik haline gelmektedir. Bu sayede ekonomilerin ekolojik ayak izindeki artışı dengelenecektir. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının arttırılması, bu kaynaklarının kullanımı için gerekli teknolojik yenilikleri destekleyen politikalara ağırlık verilmesi ve fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması şarttır. Doğu Akdeniz ülkelerinde karbon ayak izinin azaltılabilmesi için temiz enerjiye teşvik arttırılarak, yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin kullanımını destekleyen yasal düzenlemelerin yapılması ve temiz enerjiye geçişte gerekli olan teknolojik yenilikler konusunda ar-ge çalışmalarına destek verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Cropsey, S. (2015). US policy and the strategic relationship of Greece, Cyprus, and Israel: Power shifts in the Eastern Mediterranean. *Washington: Hudson Institute*.
- Çitlioğlu, E., Kansu, Z. N., Okur, A. O., Akay, C., & Tstık-Tümbikön, G. B. (2022). Doğu Akdeniz.
- Çukurçayır, M. A., ve Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 257-278.
- Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/> IEA, (International Energy Agency). Law Regulating the Electricity Market (LREM), <https://www.iea.org/policiesandmeasures/pams/cyprus/name-42365-en.php>
- IEA, International Energy Agency, <https://www.iea.org/countries/russia>
- Kahraman, Ö. F. (2019). Doğu Akdeniz enerji sarmalını İsrail enerji politikaları penceresinden değerlendirmek. *Ortadoğu Etütleri*, 11(2), 420-438.
- Karagöl, E.T. ve Özdemir, B. Z. (2017). Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz'in Rolü, *Papor*, SETA Yayınları 92s.
- Keleş, R., ve Hamamcı, C. (1993). Çevrebilim, İmge Kitabevi. Baskı, Ankara.
- Kozanhan, M. K. (2022). Enerji Politikaları ve Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz. *Anadolu Strateji Dergisi*, 3(2), 55-75.
- Köküyay, F. (2021). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz Enerji Politikası. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(101), 143-168.
- Örnek, İ., & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 28.
- Özsoy, C. E. (2015). "Düşük karbon ekonomisi ve Türkiye'nin karbon ayak izi", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9), 198-215.
- Sağlık Bakanlığı, *İklim Değişikliğinin Sağlık Üzerine Olumsuz Etkilerinin Azaltılması Ulusal Programı ve Eylem Planı*, (http://cevresagligi.thsk.saglik.gov.tr/Dosya/Iklim_degisikligi.pdf)
- Wiedmann T. ve Minx, J., (2008). "A definition of 'carbon footprint', Ecological Economics Research Trends'in İçinde (Pertsova C.C., Ed.), *Nova Science Publishers, Hauppauge NY, USA*, ss.1-11.
- World Energy Council, 2017. "World Energy Trilemma Index 2017", 145s. www.worldenergy.com/
- World Energy Council, 2018. "World Energy Trilemma Index 2018", 145s. www.worldenergy.com/
- WWF (2012a), *Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu*, WWF Rapor TR 2012, (http://awsassets.wwftr.panda.org/downloads/turkiyenin_ekolojik_ayak_izi_raporu.pdf)

- WWF (2012b), Living Planet Report 2012, *Biodiversity, biocapacity and better choices*, (http://awsassets.panda.org/downloads/1_lpr_2012_online_full_size_single_pages_final_120516.pdf)
- WWF (2022), *Çelişkiyi Aşmak: Türkiye'nin Yeşil Devrimi ve Yeni Kömür Yatırım Planları*, (<https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/dinarforma.pdf?12041/Celiskiye-Asmak-Turkiyenin-Yesil-Devrimi-ve-Yeni-Komur-Yatirim-Planlari>)

Kadın Kooperatifçiliği: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Kadın Kooperatiflerinin Rolü

Hasret Yardımcı¹

6.1. GİRİŞ

Kadınların güçlendirilmesi, herhangi bir toplumun gelişmesinde her zaman çok önemli bir faktör olmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bunu kabul etmiş ve kadın kooperatifleri aracılığıyla kadının güçlenmesini teşvik etmek için adımlar atmıştır. Kadın kooperatifleri, kadınların ekonomik ve sosyal statülerini yükseltmek için güçlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Kadın kooperatifleri, kendi amaçları için gönüllü olarak bir araya gelen bireylerin karşılıklı yarar sağlamak adına oluşturdukları özerk kuruluşlardır. Üyelerin işlerinin sorumluluklarını, kazançlarını ve risklerini paylaştığı işbirliği ilkesi üzerine kuruludurlar. Kadın kooperatifleri, kadınların evlerinden çalışabilecekleri, sosyal faaliyetlere aktif olarak katılabilecekleri ve karar alma süreçlerinde ön saflarda yer alabilecekleri bir sosyal ortam sağlamaktadır. Bu kooperatifler, kadınlara istihdam olanakları ve sosyal etkileşim için bir platform sağlayarak sosyoekonomik statülerinin yükseltilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kooperatifçilik, bir grup insanın ekonomik faaliyetlerini ortaklaşa yürütmek, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ilkesine dayanan bir işbirliği modelidir. Kooperatifler, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve toplumsal fayda sağlamak amacıyla kurulan tüzel kişilerdir (Topaloğlu,2017; Geray,2014;)

Kadın kooperatiflerinin tarihçesi oldukça köklüdür. Dünya genelinde kadınların ekonomik güçlenmeleri ve kendi işlerini kurmaları için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda kadınlar, kendi ürünlerini pazarlamak veya ortak üretim yapmak amacıyla kooperatifleri

1 Ada Kadını Kalkınma Kooperatifi Yönetim Kurulu Üyesi

tercih etmişlerdir. Kadın kooperatifleri, kadınların iş dünyasında yer alması ve sosyal ve ekonomik statülerini iyileştirmesi için önemli bir araç olmuştur.

Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Cooperative Alliance - ICA), dünya genelinde kooperatif hareketinin temsilcisi olan bir organizasyondur. ICA'ya göre, bir kooperatif şu şekilde tanımlanabilir: "Kooperatif, kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya ortak ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflere ulaşmak için bir araya gelen kişiler tarafından demokratik olarak kontrol edilen ve yönetilen bir işletmedir. Üyeleri, ortaklaşa sahip oldukları ve işletmeyi demokratik bir şekilde yönettikleri için, kooperatifler kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak faaliyet gösterir."

Kooperatifler, üyelerinin çıkarlarını koruyan ve ortaklarının ekonomik refahını artırmayı hedefleyen bir işletme modeline dayanır. Ortaklar arasında güçlü dayanışma ve eşitlik ilkesi bulunur ve karar alma süreçlerinde her üyenin eşit oy hakkı vardır. Bu tanım, ICA'nın genel olarak kabul edilen kooperatif prensiplerine dayanır ve dünya genelindeki kooperatiflerin çoğunluğuna uygulanır. Ancak, bazı ülkelerin yasalarında veya kooperatiflerin faaliyet gösterdiği sektörlerle ilgili olarak, kooperatif tanımı ve prensipleri farklılıklar gösterebilir. Kooperatifler, dünya da 280 milyon kişiye iş olanağı sağlayarak sürdürülebilir ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktadır (International Cooperative Alliance, 2022).

Kooperatifçilikte Dünya geneline bakıldığında; ülke nüfusuna göre en çok kooperatif üyesi bulunan ülkeler Finlandiya, İsviçre ve Fransa, kooperatiflerde en çok iş istihdamı sağlayan ülkeler İtalya, İsviçre ve Yeni Zelanda, GSYH'da kooperatiflere en çok pay ayıran ülkeler ise Fransa, Yeni Zelanda ve Hollanda'dır (Dave Grace & Associates, 2014).

Türkiye'de Ticaret Bakanlığı'nın 2022 verilerine göre faal olarak 9.247 kooperatif bulunmaktadır. Motorlu taşıyıcılar, esnaf zanaatkar kredi ve kefalet, işletme, kadın girişimciler ve işletme kooperatifleri faal olarak yürütülen kooperatifler arasında ilk sırada yer almaktadırlar. Türkiye'de aynı zamanda kadın kooperatifleri en yaygın ve sürdürülebilir kooperatifler arasındadır (TC, Ticaret Bakanlığı Kooperatif Bilgi Sistemi, 2022).

Günümüzde kadınların güçlendirilmesi, sadece toplumsal cinsiyet açısından değil bir toplumun sürdürülebilir kalkınma, siyasi ve sosyal hayatta önem verilen gündem haline gelmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından Dünya Bankası kadının güçlendirilmesini süreç ve sonuç bakımından tüm programların kilidi olarak tanımlamıştır.

6.2. KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİNDE KADIN KOOPERATİFLERİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kooperatifçilik, Ada'nın İngiliz devrine geçmesi ile birlikte ağır vergi yükleri ve zor hayat şartları nedeniyle köylü halk, üretim yapabilmek ve yaşamlarını idam ettirebilmek amacıyla tefecilerden borçlanmak durumunda kaldılar. Tefecilerin varlığı, köylü halkının her geçen gün mallarını kaybetmeleri durumun kötüye gitmesi üzerine 1909 yılında Geçitkale köyünde ilk Tarım Kredi Kooperatifi kurulmuştur. Fakat finansman yetersizliği nedeni ile kooperatifçilik girişimi başarısız olmuştur. 1937 yılında kurulan Kıbrıs Kooperatif Merkez Bankası ile birlikte kooperatifçilik yeniden canlanmış ve yaygınlaşmıştır. Kurulan kooperatifler ve Kooperatif Merkez Bankası'nın desteği ile birlikte köylü halkı üretimlerini ve ekonomisini yeniden canlandırmıştır. Kıbrıs'ın Kuzey'inde ve Güney'inde yaşanan politik sorunlar nedeni ile Kooperatif Merkez Bankası, Türk ve Rum olarak ikiye bölünerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Kooperatifçiliğin günümüze bakıldığında, devlet çatısı altında Kooperatif Şirketler Yasası Fesıl 114'e göre faaliyetler yürütülmektedir. Bugün faaliyet gösteren 166, durgun 46 ve 26 tanesi tasfiye halinde olan toplam 238 kooperatif bulunmaktadır. Bu kooperatifler 93'ü Kredi, 25'i Tasarruf, 115'i Kalkınma ve 4'ü Tüketim kooperatiflerinden oluşmaktadır. Faaliyet gösteren kooperatiflerde çalışan kişi sayısı ise 2080'dir (KKTC, Kooperatif Şirketler Mukayyitliği).

Kadın kooperatifleri ilk olarak 1999 yılında Türkiye'de kurulmuş ve o zamandan beri KKTC'ne yayılmış çeşitli kadın kooperatifleri bulunmaktadır. Bu kooperatifler amaçlarına, ürünlerine ve hizmetlerine göre kategorize edilebilir. En yaygın kadın kooperatifi türlerinden biri de tarım kooperatifleridir. Bu kooperatifler, sürdürülebilir tarımı teşvik etmek ve kadınlara istihdam fırsatları sağlamak için oluşturulmuştur. Diğer bir tür ise kadınlara kreş, eğitim ve sağlık gibi çeşitli hizmetler sağlayan çok amaçlı kooperatiflerdir. Bu kooperatifler, kadınların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyo-ekonomik gelişimlerinin desteklenmesi açısından önemlidir (Duguid, vd., 2015).

Bugün KKTC'de faaliyetlerini sürdüren toplam 4 kadın kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatifler; 2021 yılında Girişimci Kadınlar Kalkınma Kooperatifi (Girne), Kırsal Kalkınma Kadın Kooperatifi (Lefke) ve 2023 yılında ise Ada Kadını Kalkınma Kooperatifi (Gazimağusa) ve Girne Emekçi Kadınlar Kooperatifi (Girne) kurulmuştur. (Bölge isimleri kendi kooperatif tüzüklerinde faaliyet alanı olarak yazılan bölge ne ise o yazılmıştır). Kadınlara istihdam fırsatları, kırsal kalkınmada kadınların ön planda olması,

sosyal güçlendirme ve ortak endişeleri ele almanın bir yolunu sağlamak için oluşturulmuştur. Küçük boyutlarına rağmen, bu kooperatifler kadınların yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahip ve kadınların güçlendirilmesi için temel bir araçtır.

Ada Kadını Kalkınma Kooperatifi: Kadının her geçen gün sosyal ve ekonomik anlamda güçlenmesi, kırsal kalkınmanın yaygınlaştırılması, yerel ürünler ile hizmetlerin geliştirilmesi, tüketen değil üreten birey olarak aile bütçesine ve ülke ekonomisine destek olan 17 kadın ile 2023 tarihinde kurulmuştur. Gıda ve el sanatları olmak üzere iki ana alanda faaliyet göstermektedir. Yöredeki kadınların girişimci yönlerini ve sosyal yönlerini geliştirmek için düzenli olarak farklı bölgelerde kadın emeği pazarları düzenlemektedirler. Kooperatif olarak ürettikleri limonata, reçel, macun, zeytinyağı, salça ve el emeği ürünleri farklı etkinliklere, festivallere katılarak orada satışa sunmaktadırlar. Yerel ürünlerin katma değerinin artırılması, ülkenin ekonomik sektörlerine yönelik üretim yapılıp, yurt içi ve yurt dışında marka değeri yaratarak pazarlanmasını ve kırsal alanlarda sürdürülebilir ekonomiye katkı sağlanmasını hedeflemektedirler.

Kadınların kooperatif kurmalarının temel nedenlerinden biri istihdam olanakları sağlamaktır. Bu kooperatifler aracılığıyla kadınlar kendi gelirlerini elde edebilmekte ve ailelerinin gelirlerine katkıda bulunabilmekte, bu da sonuçta ekonomik durumlarını iyileştirmektedir. Ek olarak, kadın kooperatifleri sosyal güçlendirme için bir platform sağlamaktadır. Kadınlar karar verme süreçlerine katılabilir, liderlik becerileri kazanabilir ve diğer kadınlarla etkileşim kurabilir, bu da onların güvenini ve benlik saygısını geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Son olarak, kadın kooperatifleri, kadınların karşılaştıkları zorluklara ortak çözümler bulmaları için mükemmel bir yoldur. Kadınlar birlikte çalışarak pazarlara erişim, kaynak eksikliği ve karşılaşılabilecekleri diğer zorluklar gibi sorunları çözebilirler.

Kadın kooperatiflerinin sayısız faydasına rağmen, KKTC'de bu kooperatiflerin karşılaştığı zorluklar da mevcuttur. Önemli zorluklardan biri pazarlara erişimdir. Pek çok kadın kooperatifi, pazarlar hakkında bilgi eksikliği, yetersiz ulaşım olanakları ve diğer lojistik zorluklar nedeniyle pazarlara erişmekte zorlanmaktadır. Pazarlara erişim eksikliği, bu kooperatiflerin ürünlerini satmalarını ve gelir elde etmelerini zorlaştırmaktadır. Ek olarak, kadın kooperatifleri zaman zaman finansmana, eğitime ve teknolojiye erişimle ilgili zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu zorluklar, kadın kooperatiflerinin büyümesini ve başarılı olmasını zorlaştırmaktadır.

Bu nedenle kooperatiflerinin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için çeşitli stratejiler uygulanmaktadır. Stratejilerden biri bilgi ve teknolojiye

erişimi iyileştirmektedir. Kadın kooperatiflerinin başarılı olabilmesi için pazarlar, teknoloji ve diğer kaynaklarla ilgili bilgilere erişmesi gerekmektedir. Kadın kooperatiflerine eğitim ve öğretim programları sağlanması, finansman ve yönetimle ilgili zorlukların üstesinden gelmelerine de yardımcı olmaktadır. Son olarak, kadın kooperatiflerinin etkisini ölçmek ve başarılarını sergilemek önemlidir. Kadın kooperatiflerinin olumlu etkisi vurgulanarak, politika yapıcılar ve diğer paydaşlar bu kooperatifleri desteklemeye ve büyümelerine yatırım yapmaya teşvik edilebilir.

Kadın kooperatiflerinin KKTC’de kadınların güçlenmesi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu kooperatiflerin en önemli etkilerinden biri kadınların istihdam yoluyla güçlendirilmesidir. Kadın kooperatifleri, istihdam olanakları sağlayarak kadınların ailelerinin gelirine katkıda bulunmalarını ve finansal bağımsızlık kazanmalarını sağlamaktadır. Ek olarak, kadın kooperatifleri sosyal güçlendirme için bir platform sağlar (Gönüllü-Atakan, vd., 2022). Kadınlar karar verme süreçlerine katılabilir, liderlik becerileri kazanabilir ve diğer kadınlarla etkileşim kurabilir, bu da onların güvenini ve benlik saygısını geliştirmesine yardımcı olur. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyarak ve kadınların kamusal hayata katılımını teşvik ederek toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirme potansiyeline sahiptir (Cinar, vd., 2021). Bu tür kooperatiflerin öncülüğünde kadınlar, iş fikirlerini hayata geçirip kendi işlerini kurabilirler aynı zamanda elde ettikleri başarı sayesinde hem ailesine hem de ülke ekonomisine katkı sağlayacaklardır.

KKTC’de kadın kooperatiflerini desteklemekte devletin oynayacağı çok önemli bir rol vardır. Devletin kadın kooperatiflerini desteklemesinin bir yolu mali yardım sağlamaktır. Kooperatifler genellikle finansmana erişmekte zorlanırlar, bu da büyümelerini ve başarılı olmalarını zorlaştırır. Kooperatifler finansman ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli kaynaklardan faydalanmaktadır (Şafaklı, 2003). Bunlar;

- Üye Katkıları: Kooperatifler, üyelerinden katkı payı veya sermaye payı toplayarak finansman sağlamaktadır.
- Kredi ve Borç: Kooperatifler, bankalardan ve finansal kuruluşlardan kredi veya borç çekmek. Bunu işletme faaliyetlerini sürdürmek veya yatırım yapmak için kullanılmaktadırlar.
- Hibe ve Teşvikler: Bazı kooperatifler, hükümet veya özel kuruluşlar tarafından sağlanan hibe veya teşvik programlarından faydalanmaktadır. Bu kaynaklar, kooperatiflerin belirli projeleri gerçekleştirmelerine veya büyümelerine yardımcı olabilir.

- Faiz Geliri: Kooperatifler, üyelerinden veya diğer kuruluşlardan alacakları faiz geliriyle finansman elde etmektedir. Örneğin, kooperatifin bankada birikmiş fonları faiz getirebilir.
- Sermaye Piyasaları: Büyük ölçekli kooperatifler, sermaye piyasalarında hisse senetlerini halka arz ederek finansman sağlayabilirler. Bu, kooperatifin halka açılması ve sermaye artırımını anlamına gelir.
- İşletme Gelirleri: Kooperatifler, işletmelerinden elde ettikleri gelirleri finansman kaynağı olarak kullanabilirler. Örneğin, üyelerinin sağladığı hizmetler veya ürünler üzerinden elde edilen gelirler.

Bu finansman kaynakları, kooperatiflerin faaliyetlerini sürdürmeleri, büyümeleri ve üyelerine hizmet vermeleri için önemli bir rol oynamaktadır. Ancak her kooperatifin finansman ihtiyaçları ve kaynakları farklı olabilir, bu nedenle kooperatifin özelliklerine ve sektöre göre uygun olan kaynakları belirlemek önemlidir.

Devlet, kadın kooperatiflerinin bu zorluğun üstesinden gelmesine yardımcı olmak için finansman veya krediye erişim sağlayabilir. Ayrıca devlet, kadın kooperatiflerinin yönetim ve işletme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için eğitim ve öğretim programları gibi teknik yardımlar sağlayabilir.

Kadın kooperatifleri arasında ağ oluşturmak, başarıları ve sürdürülebilirlikleri için çok önemlidir. Sosyal medya, kooperatifler arasında ağ oluşturmak ve bağlantılar kurmak için önemli bir araç haline gelmiştir. (Öze, 2018). Kooperatifler genelde ürünlerini, bilgilerini ve deneyimlerini paylaşmak ve birbirlerinden öğrenmek için sosyal medyayı kullanmaktadır. Ek olarak, tabandan gelen kadın çiftçi kooperatifleri ve kredi birlikleri toplantıları, kooperatifleri birbirine bağlamak için platformlar olarak kullanılabilir (Berhane-Selassie, 2021). Bu ağ, kooperatiflerin yeni pazarlara erişmesine, kaynakları paylaşmasına ve zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olur.

Teknoloji, KKTC'deki kadın kooperatiflerinin verimliliğini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Ağ teknolojisi maliyetleri düşürmekte ve performansları olağanüstü bir şekilde artırmaktadır. Kadın kooperatiflerine teknolojiyi kendi çıkarları için nasıl kullanacakları konusunda eğitim ve öğretim programları verilmesi, onların üretkenliklerini artırmalarına ve işlerini büyütmelerine yardımcı olacaktır. Bu nedenle teknoloji, KKTC'de kadın kooperatifleri aracılığıyla kadınların güçlenmesini teşvik etmede güçlü bir araç olabilir.

KKTC'de kadınların kooperatiflere katılımını desteklemek için eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Devlet kadınlara eğitim ve öğretim programları

sağlayabilir. Kooperatiflerin yönetim, üretim ve pazarlama becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için. Ek olarak, kırsal alanlardaki kadınların özerkliklerine ve bağımsızlıklarına saygı gösterilirken kooperatiflere yönelik kamu desteğinin artırılması ve kırsal alanlardan gelen ürünlerin teşvik edilmesi, kadın kooperatiflerinin başarılı olmasına yardımcı olabilir. Eğitim aynı zamanda kadın kooperatiflerinin önemi ve kadınların güçlenmesi üzerindeki etkileri hakkında farkındalığı artırmada çok önemli bir rol oynayabilir. Kadın kooperatifleri, eğitim ve öğretim fırsatları sağlayarak daha başarılı ve sürdürülebilir hale gelebilir ve sonuçta KKTC'nin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunabilir.

6.3. SONUÇ

Sonuç olarak, kadın kooperatifleri, kadınların güçlenmesini teşvik etmek için güçlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kooperatifler, istihdam fırsatları, sosyal güçlendirme ve ortak endişeleri ele almak için bir platform sağlamaktadır. Karşılaştıkları zorluklara rağmen, kadın kooperatifleri kadınların yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur ve kadınların sosyo-ekonomik gelişimi için önemli bir araçtır. Bu nedenle devlet, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadının güçlendirilmesini önceleyen politikalar yoluyla kadın kooperatiflerinin desteklenmesinde önemli bir role sahiptir. Eğitim ve teknoloji, kadın kooperatiflerinin etkinliğini ve üretkenliğini arttırmada da önemli bir rol oynayabilir. KKTC, kadın kooperatiflerini destekleyerek, bu kooperatiflerin büyümesine ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir ve sonuçta kadınların güçlenmesini ve sosyo-ekonomik kalkınmasını teşvik etmektedir.

KAYNAKÇA

- Topaloğlu, E. Ö., & Topaloğlu, M. (2017). *Türkiye'de kadın girişimci kooperatifleri: Bacıyan-ı Meram örneği*.
- Geray, C. (2014). Kooperatifçilik, Nika Yayınevi, Ankara.
- International Cooperative Alliance (ICA): Uluslararası Kooperatifler Birliği.
- Dave Grace and Associates (2014). Measuring the Size and Scope of the Cooperative Economy: Results of the 2014 Global Census on Co-operatives. United Nation's Secretariat Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development. <https://www.un.org/esa/socdev/documents/2014/coopsegm/grace.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2023).
- TC, Ticaret Bakanlığı Kooperatif Bilgi Sistemi İstatistikleri, 2022.
- KKTC, Kooperatif Şirketler Mukayyitliği. <https://kosm.gov.ct.tr/HAKKIMIZDA/TAR%C4%B0H%C3%87E> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Duguid, F, Durutaş, G., & Wodzicki, M. (2015). *Türkiye'de Kadın Kooperatifleri'nin Mevcut Durumu*.
- Gönüllü-Atakan, A., & Çoban, A. (2022). *Türkiye'de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlenmesi: Yasal ve Yapısal Stratejiler Raporu*.
- Cinar, K., Akyuz, S., Ugur-Cinar, M., & Onculer-Yayalar, E. (2021). Faces and phases of women's empowerment: The case of women's cooperatives in Turkey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(3), 778-805.
- Öze, N. (2018, April). Women and Social Networking Websites Usage Patterns in Small Societies. In *Proceedings of International Conference on Gender Research* (pp. 278-285).
- Berhane-Selassie, T. (2021). Rural Women Farmers' Grassroots Networks in Africa. In *The Palgrave Handbook of African Women's Studies* (pp. 1383-1401). Cham: Springer International Publishing.
- Şafaklı, O. (2003). KKTC'de Kooperatiflerin Finansmanı Üzerine Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 175-190.

Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkelerde Karbon Salınımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Dilek Atılğan¹

Enver Günay²

7.1. GİRİŞ

Ekonomik sürdürülebilirlik yeterli üretim, dağıtım ve tüketime bağlı iken, çevresel sürdürülebilirlik su, toprak ve hava gibi doğal kaynakların rasyonel kullanımıyla belirlenmektedir (Krishnan, vd., 2020: 3). Küreselleşme, nüfus artışı, teknolojik ilerleme, kentleşme oranındaki artış ve bilişim sektöründeki gelişmeler enerjiye olan ihtiyacı sürekli artırmıştır. Ülkelerde enerji kullanımının büyüme olarak algılanması ve bu ihtiyacı yenilenemez enerji kaynaklarından karşılaması çevresel bozulmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda enerjinin ülkeler açısından stratejik önemi güç ve bağımlılık kavramları ile ilişkilendirilerek uluslararası politikalar açısından yönlendirici nitelik kazanmıştır (Erdoğan ve Aydınbaş, 2023: 1051). Enerji kullanımı ile artan kirlilik çevresel bozulmaların artan görünürlüğünü ve çevre sorunlarına ilişkin farkındalığı artırmıştır. Çevresel kaygılar nedeniyle ilgili konu hem politikacıların hem de araştırmacıların bu alanda yoğunlaşmasını sağlamıştır (Destek ve Sarkodie, 2019: 2484).

Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışına bağlı olarak enerji talebinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Artan enerji talebinin fosil yakıtlardan karşılanması sırasında metan, karbondioksit ve nitroz oksit gibi sera gazları açığa çıkmaktadır. Sera gazlarının çevrede birikmesi iklim değişikliğine, ciddi sağlık sorunlarına, deniz seviyesinin yükselmesine, ekosistemde değişikliklerin yaşanması gibi sorunların artmasına yol açmıştır (Olabi, vd., 2022: 1). Fosil yakıt kullanımından kaynaklanan ilkim değişiklikleri

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, d_kurt_27@hutmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3776-558X

2 Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, envergunay@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-8294-726X

ve sağlık sorunları insanoglunu tehdit etmektedir. Bu sorunlar göz önüne alınarak hızlı ekonomik ve sosyal gelişmeyle birlikte temiz bir çevreye olan ihtiyaç giderek daha acil bir durum haline almıştır. Ekolojik çevre kalitesi sorunu, genel olarak gelişmiş bir toplum inşa etmede bir darboğaz haline gelmiştir. Dolayısıyla ekonomi üzerindeki aşağı yönlü baskının giderek arttığı bir ortamda, ekonomik gelişme ile çevrenin korunması arasında denge kurulması önem taşımaktadır (Olabi ve Abdelkareem, 2022: 1). Hükümetler bu gerçeklerden yola çıkarak söz konusu olumsuzluklardan kaçınmak için çeşitli stratejiler uygulamaya başlamıştır. Sorunları en aza indirmek kapsamında sera gazlarını ve buna bağlı sorunları kısmen veya tamamen azaltmak için çeşitli yöntemler önerilmiştir. Mevcut teknolojilerin verimliliğinin artırılması verimli ve çevresel etkileri daha düşük yeni cihazların geliştirilmesi kısmen veya tamamen yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş önerilen yöntemler arasındadır. (Kim, 2021: 2).

Ekonomi bilimi ve çevre kirliliği arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Artan iktisadi faaliyetlerin çevresel problemlere neden olduğu, çevresel bozulmaları da sürdürülebilir ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ilgili çalışmalarda vurgulanmaktadır (Dinda ve Coondoo (2006); Gülmez (2015)). Bu bağlamda büyümede sürdürülebilirliğin sağlanması ve çevresel problemlerin bu durumu engellememesi için gerekli adımların atılması önem arz etmektedir.

Çalışma, 1990-2020 dönemi için veri varlığı durumuna göre Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde (Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan) çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç ile ekonomik büyümeyi temsilen kişi başı GSYİH ve çevre kirliliğini temsilen ise karbondioksit emisyonu analizlere dâhil edilmiştir. Çevre kirliliği ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi söz konusu ülkeler için araştıran çalışmanın bulunmaması ve dinamik panel veri yöntemlerinden olan yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinin kullanılması çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmaktadır. Çalışmanın bu kapsamda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Analiz yöntemi olarak “Westerlund ve Edgerton (2008)” yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu testi uygulamadan önce değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı tespit edilerek eğim katsayılarının heterojen mi homojen mi olduğu belirlenmiştir. Daha sonra yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM birim kök süreci belirlenerek eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Daha sonra hem panel geneli hem de kesit için bulgular sunan eşbütünleşme tahminci katsayıları (Pesaran (2007)) belirlenmiştir.

Bu çalışmanın takip eden bölümleri şu şekilde organize edilmiştir. Bölüm 2’de literatür özeti açıklanmaktadır. Bölüm 3’te bu çalışmada kullanılan veriler, ekonometrik yöntem ve bulgular sunulmakta ve raporlanmaktadır. Daha sonra ilgili konuya dair sonuç ve politika önerileri aktarılmaktadır.

7.2. LİTERATÜR ÖZETİ

Çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğini araştıran hem zaman serisi hem de panel veri analizi yöntemleri mevcuttur. Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini incelemiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasında nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir (Dinda ve Coondoo (2006); Chang (2010); Saboori vd. (2012); Govindaraju ve Tang (2013)). Ancak nedensellik ilişkisinin yönü örneklem, incelenen dönem ve kullanılan değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Bunun yanında literatürde ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı yönünde sonuçlar da bulunmaktadır (Zhang ve Cheng (2009)). Nedensellik yöntemini kullanmayan ve bağımsız değişkeni ekonomik büyüme olarak analizlere dâhil eden çalışmalarda sonuç ekonomik büyümenin çevre kirliliğini artırdığı yönündedir Gülmez (2015); Mikayilov vd. (2018); Hailemariam vd. (2019)). Bağımsız değişkenin çevre kirliliği olarak analize dâhil edildiği çalışmalarda ise sonuçlar ekonomik büyümenin çevre kirliliğini olumsuz yönde etkilediğini vurgulamaktadır (Ejvubekpokpo (2014); Pala (2018)). Tablo 1.’de çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatür özeti sunulmaktadır.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem/ Ülke(ler)	Ekonomik Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Dinda ve Coondoo (2006)	1960-1990 / 88 Ülke	Granger Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Söz konusu ülkelerde gelir ve karbondioksit emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Narayan ve Smyth (2008)	1820-2005 / G7 Ülkeleri	Parametrik Olmayan Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Karbondioksit emisyonu ve Gelir arasında doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Zhang ve Cheng (2009)	1960-2007 / Çin	Granger Nedensellik Analizi	Enerji Tüketimi, Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Kanıtlar ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve karbondioksit emisyon arasında nedensellik ilişkisi olmadığı yönündedir.
Chang (2010)	1981-2006 / Çin	VECM Granger Nedensellik Analizi	Enerji Tüketimi, Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Saboori vd. (2012)	1980-2009 / Malezya	Granger Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Kısa vadede değişkenler arasında ilişki bulunmaz iken; uzun vadede ilişki söz konusudur.
Saatçi ve Dumrul (2012)	1995-2007 / Türkiye	Kejriwal Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Govindaraju ve Tang (2013)	1965- 2009 / Çin ve Hindistan	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH, Kişi başı Karbondioksit Emisyonu ve Kömür Tüketimi	Gelirden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Ejubekpokpo (2014)	1980-2010 / Nigerya	Statik Panel Veri Analizi	Kişi başı GSYİH, Fosil Yakıtları, Gaz Yakıtları, Sıvı Yakıtları, Katı Yakıtları ve Çimento Üretiminden Kaynaklanan Emisyonlar	Karbondioksit emisyonu geliri olumsuz etkilemektedir.
Gülmez (2015)	2000-2012 / 24 OECD Ülkesi	Pedroni Eşbütünleşme Testi ve Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcut olmakla birlikte ekonomik büyümedeki artış hava kirliliğini arttırmaktadır.

Bayramoğlu ve Yurtkur (2016)	1960-2010 / Türkiye	Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizleri	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Değişkenler arasında doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.
Canpolat ve Fendoğlu (2018)	1960-2013 / Türkiye	Gregory Hansen (1996) Eşbütünleşme Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Gelir ve hava kirliliği arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.
Mikayilov vd. (2018)	1992-2013 / Azerbaycan	Panel Eşbütünleşme Tahminci Katsayısı (FMOLS, DOLS ve CCR)	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Gelirdeki artış karbondioksit emisyonlarını artırmaktadır.
Pala (2018)	1990-2014 /22 Gelişmekte Olan Ülke	ARDL Sınır Testi	Kişi başı GSYİH, Doğrudan Sermaye Yatırımları, Kişi başı Karbondioksit Emisyonu, Enerji Kullanımı, Yurt İçi Kredileri, İşgücü Oranı, Brüt Sermaye ve Dış Ticaret	Karbondioksit emisyonu geliri olumsuz etkilemektedir
Liu vd. (2019)	1975-2015 /50 ABD Eyaleti	Panel ARDL Analizi	Kişi başı GSYİH ve Kişi başı Karbondioksit Emisyonu	Kısa ve uzun dönemde gelirin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir.
Destek (2019)	1990-2015 / Türkiye	ARDL Sınır Testi ve Bootstrap Nedensellik Analizi	Kişi başı GSYİH, Kişi başı Karbondioksit Emisyonu, Enerji Yoğunluğu ve Gini Katsayısı	Kısa ve uzun dönemde milli gelirdeki ve enerji yoğunluğundaki artış çevre kirliliğini arttırmaktadır.

Hailemariam vd. (2019)	1945-2010 / 17 OECD Ülkesi	Panel Eşbütünlük Tahmincisi (FMOLS, DOLS, CCEMG)	Kişi başı GSYİH, Kişi başı Karbondioksit Emisyonu, Enerji Yoğunluğu ve Gini Katsayısı	Gelirdeki artış karbondioksit emisyonunu arttırmaktadır.
Adejumo (2020)	1970-2014 / Nijerya	ARDL Sınır Testi	Kişi başı GSYİH, Kişi başı Karbondioksit Emisyonu, Yağış Oranı, Enflasyon ve Nüfus Yoğunluğu	Uzun vadede gelirdeki artış karbondioksit emisyonunu arttırmaktadır.

Kaynak: Literatürden yararlanılarak yazarlar tarafından elde edilmiştir.

7.3. VERİ SETİ, EKONOMİK YÖNTEM VE BULGULAR

7.3.1. Veri Seti

Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde³ çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada veri varlığı durumuna göre 1990-2020 dönemi baz alınmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen kişi başı GSYİH (ABD \$) bağımlı değişken, çevre kirliliğini temsilen ise kişi başı ton cinsinden karbondioksit emisyonu kullanılmıştır.⁴ Karbondioksit emisyonu verisinin söz konusu ülkelerde 1990 yılından başlayıp 2020 yılında son bulması çalışmanın ana sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu kapsamda seriler arasındaki ilişkiyi doğrusal olarak (Kar & Ağır, 2006: 61) incelemek için logaritması alınan Denklem (1)'de gösterilmektedir.

$$LGLR_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LCE_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

($i = \dots, 5$) ve ($t = 1990, \dots, 2020$)

Eşitlikte kesit ve zaman boyutu sırasıyla i ve t olarak belirtmektedir. LGLR değişkeni kişi başı GSYİH ve LCE değişkeni ise kişi başı karbondioksit emisyonunu göstermektedir.

3 Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan

4 İlgili değişkenlere ait veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

7.3.2. Ekonomik Yöntem ve Bulgular

Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğini incelemek için yatay kesit bağımlılığı, eğitim homojenliği, birim kök testi, panel eşbütünleşme ve eşbütünleşme tahminci katsayı analizleri gerçekleştirilecektir. Söz konusu testler sıralı bir şekilde aşağıda sunulmaktadır.

7.3.2.1. Yatay kesit Bağımlılığı ve Eğitim Homojenliği Bulguları

Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinden önce bu testin koşullarının sağlanması için yatay kesit bağımlılığı ve eğitim homojenliği testleri uygulanmalıdır. Yatay kesit bağımlılığı testi, seçilen örneklem grubundaki ülkelerin birbirlerini etkileyip etkilemediğini araştırmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu etkiyi test edebilmek için “Breusch ve Pagan (1980) LM, CD ve CD_{LM} (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) ‘in geliştirdiği LM_{adj} ” testleri kullanılmaktadır. Breusch ve Pagan (1980), $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimptotik kare dağılımı” neticesinde $T > N$ durumunda kullanılmakta ve test prosedürü denklem 2.’de sunulmaktadır. CD ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) Denklem (3) ve (4)’te sunulmakla birlikte CD testi “T” büyük olduğu zaman geçerli iken CD_{LM} testi N ve T” büyük olduğu durumda kullanılmaktadır. Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM_{adj} testi Denklem (5)’te sunulmakta ve eşitlikte k , regresörlerin sayısıdır, μ_{Tij} ve v^2_{ij} Pesaran ve diğerleri tarafından sağlanan $(T-k)$ $\hat{\rho}^2_{ij}$ ‘nin sırasıyla ortalaması ve varyansını belirtmektedir (Pesaran vd., 2008: 108).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}^2_{ij} \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (2)$$

$$CD = \sqrt{\frac{1T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}^2_{ij} + 1) \quad (3)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}^2_{ij} \right) \quad (4)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)} \right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k) \hat{\rho}^2_{ij} - \mu_{Tij}}{\sqrt{v^2_{Tij}}} } \sim N(0,1) \quad (5)$$

Testlerin boş hipotezleri “yatay kesit bağımlılığı” yoktur iken, alternatif hipotez “yatay kesit bağımlılığı vardır” varsayımına dayanmaktadır. Eğitim katsayılarının homojenliği testi ise ülkedeki değişimlerinin diğer ülkeleri aynı düzeyde etkileyip etkilemediğini göstermektedir (Örnek ve Türkmen 2019: 119). “Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen test (N,T) $\rightarrow \infty$ sıfır hipotezi” altında hata terimi normal dağılımı ifade etmektedir

(Pesaran ve Yamagata, 2008: 67-69). Testin prosedürü Denklem (6)'da sunulmaktadır.

$$\tilde{\Delta}\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\xi - E(\hat{Z}_{iT})}{\sqrt{\text{Var}(\hat{Z}_{iT})}} \right) \quad (6)$$

Testin boş hipotezi “eğim katsayıları homojendir iken, alternatif hipotez eğim katsayıları heterojendir” şeklindedir. Yatay kesit bağımlılığı ve eğim homojenliği analiz bulguları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Homojenliği Test Bulguları

Testler	Yatay Kesit Bağımlılığı		
	LGRL	LCE	Model
	İst-Ols Değeri	İst-Ols Değeri	İst-Ols Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	47.460*** (0.000)	26.276*** (0.003)	82.772*** (0.000)
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	8.376*** (0.000)	3.748*** (0.000)	16.272*** (0.000)
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.995*** (0.001)	-3.770*** (0.000)	7.831*** (0.000)
LM _{adj} (PUY, 2008)	14.180*** (0.000)	4.515*** (0.000)	31.436*** (0.000)
Eğim Homojenliği			
		İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Delta Tilde			18.485***
Delta Tilde _{adj}			19.418***

“***” %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığını ifade etmekte iken olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir.

Değişkenlerde (LGRL ve LCE) ve modelde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, bir ülkede meydana gelen etkinin diğer ülkeleri etkileyip etkilemediğini göstermektedir. Eğim homojenliği bulgularına göre %1 anlamlılık düzeyinde modelin heterojen olduğuna karar verilmektedir. Bu durum eşbütünleşme testinin belirlenmesinde öncüdür (Türkmen ve Ağır, 2020: 584).

7.3.2.2. Yapısal Birim Kök Testi Bulguları

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin varlığı ikinci nesil birim kök testlerinden olan “Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen LM panel birim kök testinin” kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Fourier LM birim kök testi panel birim kök literatürünü ani olmayan kırılmalar ile genişletmekte ve Enders ve Lee (2012a) tarafından geliştirilen zaman serisi LM testinin bir panel uzantısı şeklindedir. Fourier LM birim kök testinin

veri üretme süreçleri için Monte Carlo simülasyonları ile araştırılmaktadır. (Nazlıoğlu ve Karul, 2017, 2-3). Testin boş hipotezi “Birim kök vardır” şeklinde ve test prosedürü Denklem (7) ve Denklem (8)’de gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_{i\lambda}(t) + r_{it} + \lambda_i F_t + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$r_{it} = R_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (8)$$

Denklem (7) ve (8)’de “ r_{it} ”; rassal yürüyüş sürecini, F_t ; gözlemlenemeyen ortak faktörü, λ_i ; ağırlıkları göstermekte ve $\alpha_{i\lambda}(t)$ zamanın bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Denklem (9)’da ise, “ κ ”; fourier frekans olmak üzere, $b_i \neq 0$ iken de sabit terimde ve trendde oluşacak, formu önceden bilinmeyen yapısal kırılmaların fourier sürecini” ifade etmektedir.

$$\alpha_{it} = \alpha_i + b_{it} + \sum_{k=1}^n \gamma_{ki} \sin\left(\frac{2\pi k t}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \gamma_{ki} \cos\left(\frac{2\pi k t}{T}\right), n \geq T / (9)$$

Kesitler arası bağımlılık durumunda, Denklem (7);

$z_t = \left[1, \sin\left(\frac{2\pi k t}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi k t}{T}\right) \right]'$, $\delta_i = [a_i b_i \gamma_{1i} \gamma_{2i}]'$, $\tilde{\delta}_i = \delta_i - \bar{\delta} \tilde{\lambda}_i$ ve $\tilde{\lambda}_i = \frac{\lambda_i}{\lambda}$ olarak ve ortak faktör (F_t) yerini bağımlı değişkenin kesit ortalaması olan (\bar{y}_t)’ye dönüştürülmesi kapsamında aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 189-190);

$$r_{it} = \alpha_r(t) + \lambda_r \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

LM istatistiği Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen;

$$\tilde{t}_i(k) = \phi'' / se(\phi'')$$

$P_{LM}(k)$ istatistiği, “ k tane bireysel istatistiklerin ortalaması” ile elde edilmektedir ve

$$P_{LM}(k) = N^{-1} \sum_{k=1}^n \tilde{t}_i(k) \text{ ile hesaplanmaktadır.}$$

$T \rightarrow \infty$ ve sonra $N \rightarrow \infty$ durumunda “ $P_{LM}(k)$, ortalama ξk ve varyans ζk ile (k) ile standart normal dağılıma yakınsamaktadır”. Buna göre;

$$z_{LM}(k) = \frac{\sqrt{N}(P_t(K) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (11)$$

Denklem (11) elde edilmektedir. ξk ve varyans ζk ile “ k ” istatistikleri sırasıyla ortalama ve varyansların ortalamasını göstermektedir.

LM panel birim kök test bulguları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. LGRL ve LCE Değişkenlerine Ait Fourier LM Birim Kök Test Bulguları

LGRL			
<i>Ülkeler</i>	<i>Fourier tau LM₁</i> <i>k=1</i>	<i>Fourier tau LM₂</i> <i>k=2</i>	<i>Fourier tau LM₃</i> <i>k=3</i>
Türkiye	-1.8795	-1.6021	-1.5360
Kazakistan	-2.1497	-2.2254	-1.9840
Azerbaycan	0.5190	-0.0210	0.1744
Kırgızistan	-2.6059	-2.9080	-2.2778
Özbekistan	-1.9450	-3.9322	-3.5890
Panel Sonuçları			
Z _{LM} (İstatistik Değeri)	4.872	0.241	0.782
Olasılık Değeri	1.000	0.595	0.783
LCE			
Türkiye	-2.8472	-2.5581	-2.5913
Kazakistan	-0.3577	-1.1579	-0.3469
Azerbaycan	-1.3456	-0.0323	-0.7921
Kırgızistan	-3.3130	-2.4649	-2.2852
Özbekistan	-1.8900	-2.7382	-2.5359
Panel Sonuçları			
Z _{LM} (İstatistik Değeri)	3.641	1.312	1.233
Olasılık Değeri	0.999	0.905	0.981

Fourier LM birim kök test bulgularına göre boş hipotezin reddedilememesi değişkenlerin seviyede birim kök sürecine sahip olduğunu göstermektedir. Birim kök sürecinin varlığı eşbütünleşme testinin uygulanmasına izin vermektedir.

7.3.2.3. Panel Eşbütünleşme Testi Bulguları

Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi “Westerlund ve Edgerton (2008) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi” ile araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve yapısal kırılmaları dikkate alan testin boş hipotezi, “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindedir. Test istatistiği Denklem (12) ve (13)’te gösterilmektedir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + n_i t + \delta_i D_{i,t} + \hat{x}_{i,t} \beta_i + (D_{i,t} x_{i,t})' \gamma_i + z_{i,t} \quad (12)$$

$$x_{i,t} = x_{i,t-1} + w_{i,t} \quad (13)$$

Denklemlerde $i = 1, 2, \dots, N$ panel üyelerini $t = 1, 2, \dots, T$ zaman boyutunu, $D_{i,t}$ kuklası, α_i ve β_i “kırılmadan önceki sabit terim ve eğim katsayısını belirtirken δ_i ve γ_i kırılmadan sonraki değişimi ve $w_{i,t}$ ise hata terimini” göstermektedir. Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi denklemi aşağıda tanımlanmaktadır.

$$LM_{\phi}(i) := T \hat{\phi}_i \left(\frac{\hat{w}_i}{\hat{\sigma}_i} \right) \quad (14)$$

$$LM_{\phi}(i) := \frac{\hat{\phi}_i}{SE(\hat{\phi}_i)} \quad (15)$$

“Denklemlerde, $\hat{\phi}_i$ EKK tahmini, $\hat{\sigma}_i$ standart hata, \hat{w}_i uzun dönem varyansı $SE(\hat{\phi}_i)$ ise $\hat{\phi}_i$ 'nin tahmini standart hatasını” göstermektedir. Standartlaştırılmış test istatistikleri Denklem (16) ve (17)'de gösterilmektedir (Westerlund ve Edgerton, 2008: 672-675).

$$Z_{\phi}(N) = \sqrt{N} \left(\overline{LM}_{\phi}(N) - E(B_{\phi}) \right) \quad (16)$$

$$Z_{\tau}(N) = \sqrt{N} \left(\overline{LM}_{\tau}(N) - E(B_{\tau}) \right) \quad (17)$$

Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme test bulguları Tablo 4.'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

<i>Model</i>	<i>Zτ(N)</i>		<i>Zϕ(N)</i>	
	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
Kırılmasız	-0.237	0.406	0.219	0.586
Sabitte Kırılma	-2.580***	0.004	-2.916***	0.001
Rejim Kırılması	-5.090***	0.000	-5.327***	0.000
Kırılma Tarihleri				
	<i>Sabitte Kırılma</i>		<i>Rejimde Kırılma</i>	
Türkiye	1997		1997	
Kazakistan	2015		2015	
Azerbaycan	1994		1994	
Kırgızistan	1998		1998	
Özbekistan	2009		2009	

“***” işareti %1 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir.

Sabit ve rejim kırılmalarına göre %1 anlamlılık düzeylerinde boş hipotez reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ükelere ait kırılma tarihleri Asya krizi ve küresel finans krizlerinin etkisini göstermektedir.

7.3.2.4. Panel Eşbütünleşme Tahminci Katsayı Bulguları

Eşbütünleşme tahminci katsayıları için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect) yönteminden yararlanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan testin prosedürü Denklem (18) ve (19)'da sunulmaktadır.

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (18)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = (\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (19)$$

CCE yönteminin boş hipotezi “katsayılar istatistiksel olarak anlamsız” iken, alternatif hipotezi katsayılar istatistiksel olarak anlamlı varsayımı üzerinedir. Test hem panel geneli hem de kesit bazlı bulgular sunduğundan dolayı önemli bir test niteliğindedir. CCE yöntemi bulguları Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5. Panel Eşbütünleşme Tahminci Bulguları (CCE)

CCE	LGRL=f(LCE)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
	-0.560*	0.223	0.068
Ülke Sonuçları			
Türkiye	0.228	0.417	0.584
Kazakistan	-0.853***	0.247	0.001
Azerbaycan	-2.309**	0.914	0.012
Kırgızistan	0.206	0.201	0.305
Özbekistan	-1.784***	0.373	0.000
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.			

Panel geneli bulgulara göre, çevre kirliliğini temsil eden karbondioksit emisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde, Kazakistan, Azerbaycan ve Özbekistan’da karbondioksit emisyonundaki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, Ejubbekpokpo (2014); Gülmez (2015); Mikayilov vd. (2018); Pala (2018) çalışmalarındaki sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

7.4. SONUÇ

Küreselleşme ve buna bağlı olarak çevresel sorunların meydana getirdiği iklim değişikliği ve çevresel kirlilik dünya genelinde her geçen gün artan bir endişe kaynağıdır. Çevresel kirlilikte artış ile hem ekonomik gelişme maliyeti

artmakta hem de yaşam kalitesi olumsuz etkilenmektedir. Bu etkileri en aza indirebilmek için çevrenin etkili bir şekilde korunabileceğini ve çevreyi korurken ekonominin de hızla gelişebileceği çözüm odaklı adımlar atılması gerekmektedir. Bu bağlamda toplumların hızla gelişmesiyle birlikte ekonomi ve çevre arasındaki eşgüdümlü kalkınma, giderek araştırmacıların yakından ilgilendiği konu haline gelmiştir.

Çalışma, 1990-2020 dönemi için veri varlığı durumuna göre Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde (Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan) çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Ekonometrik yöntem olarak yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme ve CCE eşbütünleşme tahminci testleri uygulanmıştır. Panel geneli bulgular, çevre kirliliğindeki artışların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde, Kazakistan, Azerbaycan ve Özbekistan'da çevre kirliliğindeki artışlar ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun nedeni, karbondioksit emisyonundaki artışın üretimi ve üretkenliği söz konusu ülkelerde azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

Çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme durumunu azaltmak için aşağıdaki politikalar önerilmektedir. İlgili ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyüme için çevre dostu ve tekrar tekrar kullanılabilen yenilenebilir enerji üretiminin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerjinin yaygınlaşması ile karbon salınımını azaltılması sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Özellikle çevre koruma projeler ile bilimsel ve teknolojik yeniliğe yönelik yatırımlar artırılmalı, çevre dostu enerji teknolojilerinin araştırılmasına ve geliştirilmesine önem vermelidir.

Çalışmada çevre kirliliğinin ekonomik büyümeyi etkileme düzeyi çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak karbondioksit emisyonu değişkeni ile incelenmiştir. Bu makaledeki mevcut araştırmalara dayanarak, gelecekte araştırma çalışmaları için ekolojik ayak izi, nüfus, çevresel yatırım endeksleri ve kentleşme oranı değişkenleri kullanılarak çevresel bozulmanın derecesi daha kapsamlı bir şekilde araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adejumo, O. O. (2020). Environmental quality vs economic growth in a developing economy: complements or conflicts. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(6), 6163-6179.
- Bayramoğlu, A. T. & Yurtkur, A. K. (2016). Türkiye'de karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 31-46.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Canpolat, E., & Fendoğlu, E. (2018). Hava Kirliliği İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 309-324.
- Chang, C. C. (2010). A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87(11), 3533-3537.
- Destek M.A ve Sarkodie, S.A (2019) Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development. *Sci Total Environ* 650:2483–2489. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.10.017>
- Destek, M. (2019). Türkiye'de gelir dağılımının çevre kirliliği üzerindeki etkileri üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(4), 1477-1488.
- Dinda, S. & Coondo D. (2006). Income and emission: A panel data-based cointegration analysis. *Ecological Economics*, 57, 167– 181.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Ejubekpokpo, S. A. (2014). Impact of carbon emissions on economic growth in Nigeria. *Asian Journal of Basic and Applied Sciences*, 1(1), 15-25.
- Enders, W., & Lee, J., (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 74, 574-599.
- Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Çevre Kirliliği İle İlişkili Unsurların Tespiti: Panel Veri Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 1050-1067.
- Govindaraju, V. C., & Tang, C. F. (2013). The dynamic links between CO2 emissions, economic growth and coal consumption in China and India. *Applied Energy*, 104, 310-318.

- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Gülmez, A. (2015). OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve hava kirliliğinin ilişkisi: panel veri analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 18-30.
- Hailemariam, A., Dzhumashev, R. & Shahbaz, M. (2019). Carbon emissions, income inequality and economic development. *Empirical Economics*, 1-21.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 51-68.
- Kim, C. (2021). A review of the deployment programs, impact, and barriers of renewable energy policies in Korea. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 144, 1-18.
- Krishnan, R., Agarwal, R., Bajada, C., & Arshinder, K. (2020). Redesigning a food supply chain for environmental sustainability—An analysis of resource use and recovery. *Journal of cleaner production*, 242, 118374.
- Liu, C., Jiang, Y. & Xie, R. (2019). Does income inequality facilitate carbon emission reduction in the US?. *Journal of Cleaner Production*, 217, 380-387.
- Mikayilov, J. I., Galeotti, M., & Hasanov, F. J. (2018). The impact of economic growth on CO2 emissions in Azerbaijan. *Journal of cleaner production*, 197, 1558-1572.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2008). Energy consumption and real GDP in G7 countries: new evidence from panel cointegration with structural breaks. *Energy economics*, 30(5), 2331-2341.
- Nazlıoğlu, S., & Karul, C. (2017). Panel LM Unit Root test with Gradual Structural Shifts, 40th International Panel Data Conference, July 7-8, 2017, Thessaloniki-Greece, ss. 1–26.
- Olabi, A. G., & Abdelkareem, M. A. (2022). Renewable energy and climate change. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 158, 112111.
- Olabi, A. G., Obaideen, K., Elsaid, K., Wilberforce, T., Sayed, E. T., Maghrabie, H. M., & Abdelkareem, M. A. (2022). Assessment of the pre-combustion carbon capture contribution into sustainable development goals SDGs using novel indicators. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 153, 111710.
- Örnek, İ. & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerinde sürdürülebilir enerji: çevresel kuznets eğrisi yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (3), 109-129.

- Pala, A. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketimi, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisinin ARDL yaklaşımı ile incelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 1-29.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. Ullah & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142 (1), 50-93.
- Pesaran, M. H. Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Saatçi, M. & Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin Türk ekonomisi için yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.
- Saboori, B., Sulaiman, J. & Mohd, S. (2012). Economic growth and CO2 emissions in Malaysia: a cointegration analysis of the environmental Kuznets curve. *Energy policy*, 51, 184-191.
- Türkmen, S., & Ağır, H. (2020). Enflasyon ile finansal gelişme ilişkisi: yüksek ve düşük enflasyonlu ülkeler üzerine ampirik kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 577-592.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2008). A simple test for cointegration in dependent panels with structural breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70(5), 665-704.
- World Bank (2023). *World development indicators*, Erişim Tarihi: 09.08.2023, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
- Zhang, X. P. & Cheng, X. M. (2009). Energy consumption, carbon emissions, and economic growth in China. *Ecological economics*, 68(10), 2706-2712.

IPARD Kapsamında Türk Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi

Seyhan Taş¹

Esra Gündeşli²

8.1. GİRİŞ

Ülkemiz için tarım ve kırsal kalkınma ekonominin en önemli yapı taşı olmuştur. Kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaptığı faaliyetler, her ülkenin kendi kendine yetebilmesi ve gıda arz güvenliğini sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. 1959 yılında oluşan Avrupa Birliği, tarım sektörüne yönelik önemli adımlar atmıştır. Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler ve aday olan ülkelere yönelik fon sağlama ile birlikte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, tarımda rekabet koşullarının iyileştirilmesi, çevrenin korunması ve tarımda istihdamın arttırılması için politikalar geliştirmiştir.

Avrupa Birliği kalkınmanın sağlanmasının kırsal kalkınmayı sağlamadan geçtiğini düşünmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak, ilk olarak Ortak Tarım Politika'sını oluşturmuştur. Bu politika ile beraber kırsal kalkınmada göstergelerinde artışlar yaşandığı görülmüştür. Birliğe yeni katılan ülkeler için Ortak Tarım Politikası'nda bu ülkeleri kapsayan reformlar gerçekleştirilmiştir. Kırsal Kalkınma Politikaları zaman içerisinde geliştirilmiş fon tahsisi ile aday olan ülkelere destekler sağlanmıştır. Aynı zamanda Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında mevzuatları benimseyen ülkelere mali yardımlar yapılmıştır.

Bu çalışmada kırsal kalkınma politikalarının geçmişten günümüze ele alınması, Avrupa Birliği'ne üye olan ve aday olan ülkelerin yapacakları ve yapması gereken politikaların verimlilikleri incelenmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği üyesi olan Polonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Estonya

1 Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, seyhantas1@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9671-4838

2 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, esra_ktkcu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7869-2233

ve aday ülke olan Türkiye'nin kırsal yapıları incelenmiş ve Avrupa Birliği politikalarının ülkeler üzerindeki verimlilikleri değerlendirilmiştir.

8.2. KIRSAL KALKINMA

Kırsal kalkınma çerçevesinde ortaya çıkan yaklaşımlar, uygulanan strateji ve planlar; ülkelerin yaşam kalitesini arttırmada, refah seviyelerini yükseltmede, ekonomik verileri artırma ve gelişmiş ülkeleri dünya sıralamasında üstlerde yer almasını sağlama amacıyla yapılmaktadır. Bu çerçevede atılan kırsal kalkınma adımları, kırsal alanlardan kentlere doğru göç hareketlerinin önüne geçilmesi, işsizliğin düşürülmesi, tarım ve hayvancılık alanında üretimin ve katma değer artırılması, kırsal alanlarda yer alan nüfusun gelir düzeyinin artırılması çalışmalarının tamamını kapsamaktadır. Aynı zamanda atılan kırsal kalkınma adımları farklı dallarıda içine almaktadır. Bu kapsamda kırsal turizm, her bölgenin kendine has el sanatları ve yöresel ürünlerde eksiklerin tamamlanması ve tanıtılması, tarım ve tarım dışı alanlarda girdi artışının sağlanması gibi faaliyetleride içine almaktadır. Bunların yanı sıra kırsal alanlarda ulaşım, sağlık hizmetleri, alt yapı, eğitim gibi hizmetlerinin kentsel alanlara uyum sağlaması, yapılan çalışmaların kırsal alanlara uygun şekilde yapılması ve kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması gerekmektedir(Bakırcı, 2009:55).

Kırsal kalkınma ile ülkemizde de farklılaşmalara gidilmeye başlanmıştır. Öncelerde kırsal kalkınma yalnızca tarım sektörünü kapsarken artık kırsal alanlarda elde edilen bütün ekonomik çalışmaları içine almıştır. Bu haliyle kırsal kalkınma; kırsal olduğu kabul edilen alanlarda kalkınmaya yönelik tüm içeriklerini kapsayan, yalnızca tarım ürünlerini üretmeye yönelik değil; tarım dışı sektörlerde de faaliyet gösteren, işbirliği, örgütlenme ve yetkinleştirme sürecini kapsama durumudur(Kaplan, 2019:11).

Avrupa Birliği, ülkemizden daha önce kırsal kalkınma kavramını tarım sektörü ve tarımsal faaliyetlerle iç içe anmaya başlamıştır. Gündem 2000 Raporu ile beraber başlatılan Ortak Tarım Politikası reformlarıyla kırsal kalkınma alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu durum kırsal kalkınma kavramına değer kazandırmıştır. Aynı zamanda kırsal kalkınma çevresel faktörler ve doğal kaynakları da içermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği bütçesinden ayrı bir fon ödeneği oluşturularak kırsal kalkınma bütçesine aktarılmıştır (Dıraor, 2008: 2).

Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Kırsal Kalkınma tanımında; "küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları daha iyiye taşımak amacıyla faaliyet göstermeleri ve devletin bu konudaki çabalarıyla bu faaliyetleri birleştirmesidir. Aynı zamanda bu

çalışmaların toplumun geri kalanına kaynaştırılması ve ulusal kalkınma çabalarına katkıda sağlama süreci” olarak açıklamışlardır (Şerefoğlu, 2009: 9-10).

Kırsal kalkınmaya yönelik görüşler, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu’nda; ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları bulunan bir süreç olması, kırsal emeğin üretken olduğu ve haklarını aldığı bir istihdam biçimi olması, kaynaklara daha iyi ulaşım, refah ve gelirin dengeli paylaşılarak geliştirilen yaşam düzeyini belirlemesi ve kırsal sayılan ortamların ekonomik kalkınması olarak belirtilmiştir (DPT 2000: 3).

Kırsal kalkınma çerçevesinde yapılan araştırmalarda ki en önemli amaç, kırsalda var olan dinamiklerin belirlenerek, hayatını ve geçimini kırsal alanlardan sağlayan insanların gelir düzeylerinde yükselmeye sebep olmak, sürdürülebilir kalkınma bakış açısıyla fiziki yaşam koşullarında iyileşmeler sağlamak, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyetler ile bu alanda yaşayan insanların gelişimine katkı sağlamaktır (Gülçubuk, 2012: 44-55).

8.3. AVRUPA BİRLİĞİNDE KIRSAL KALKINMA

Avrupa Birliği’nin verilerine göre toplam yüz ölçümünün yaklaşık olarak %44’ünün baskın kırsal, %44’ünün orta kırsal ve %12’sinin baskın kentsel alanlardan oluştuğu görülmüştür. Aynı zamanda toplam nüfusun %20’sinin baskın kırsal, %36’sının orta kırsal ve %44’ünün baskın kentsel alanlarda yaşadığı görülmektedir. Bu durumuyla kırsal alan, Avrupa’daki toplam alanın %88’ini, toplam nüfusun ise %56’sını oluşturmaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği, bünyesinde oluşturulan kırsal kalkınma politikalarını her zaman için ön planda tutmuştur(Kaplan, 2019:14).

Avrupa Birliği ilk olarak Ortak Tarım Politikası’nı yalnızca kırsalda gerçekleşen altyapı problemlerini çözmeye yönelik adım atma olarak düşünmüştür. Kırsal kalkınma politikaları, zamanla değişmiş ve reformlarla Avrupa Birliği’nin en önemli politikaları haline gelmiştir. Aynı zamanda ekonomik gelişmelerin artması, rekabetin hızlanması, bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinde farklılaşmanın giderek artması ve gelir dağılımının adil olmaması gibi sorunlar ekonomik bütünleşmeyi ve toplumsal birleşmeyi zorlaştırmıştır. Bu sebeple Avrupa Birliği, geri kalmış bölgelerin gelirden daha fazla pay alması ve gelir dağılımında adaleti sağlamak için kırsal kalkınma politikalarında düzenlemeler yapmıştır(Ekim, 2006, 73).

İlk olarak Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikaları kapsamında, Ortak Tarım Politikası’nı oluşturmuştur. Kırsal Kalkınma politikaları artık Ortak Tarım Politikası kapsamında ele alınmaya başlanmıştır. 1995 yılında

yayınlanan Ortak Tarım Politikası, 2000 yılında Gündem 2000 raporunu 2 kısma ayırarak büyük bir değişim yaşamıştır. Burada yapılan en önemli değişiklik kırsal kalkınma politikalarının ayrı değerlendirilmesi olmuştur. Yapılan bu değişiklik kırsal kalkınma politikalarının Avrupa Birliği politikaları içinde ki ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Tağa, 2016, 93; EC, 2017).

Tarım sektörü yalnızca gıda ürünleri çerçevesinde bir sektör değildir. Aynı zamanda sanayiye hammadde sağlaması, çevre ve hizmet sektörü gibi diğer sektörlerle içiçe olması ve kırsal alanlarda istihdam sağlaması gibi konularda ekonomide kilit rol oynamaktadır. Bu yüzden bu alanda ulusal ve uluslararası politikaların geliştirilmesi Avrupa Birliği açısından çok önemli bir konu olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği tarım alanında dışa bağımlılığı azaltılmayı ve kendi kendine yeten bir tarım ekonomisi oluşturmayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra tarım alanında çalışanların şartlarını iyileştirmek, tarım piyasasının istikrarını sağlayarak üretimin sürekliliğini sağlamaya çalışmışlardır. Avrupa Birliği, ekonomik gelişmeyi sağlama ve belirlenen hedeflere ulaşmak için çatısı altında bulunan ülkelere ticaret ve ürünlerin serbest dolaşımını sağlama gibi konularda ortak kararlar almışlardır. Bu kararlardan yola çıkarak Avrupa Birliği sanayide Gümrük Birliği Politikası, tarımda Ortak Tarım Politikası uygulamışlardır. Ortak Tarım Politikası ilk olarak Avrupa Birliği'ni temelini atan Roma Antlaşmasının tarım başlığı altındaki 38. ve 47. maddelerinde ele alınmıştır. Bu nedenle Ortak Tarım Politikası Avrupa Birliği'nin oluşturduğu ilk ortak politikadır. Tarım sektörünün gelişimine ve değişimine bağlı olarak Ortak Tarım Politikası'nda da reform hareketleri yaşanmıştır (Nergiz, 2007, 2-3).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık döneminde, sektörlerle yönelik oluşturulan bütün ortak politikalara uyum sağlamaya çalışması beklenmektedir. Ortak Tarım Politikası, kırsal alanda yapılan faaliyetler bakımından zengin bir altyapısı olan Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne adaylık döneminde uyumlu olması için sağlaması gereken en önemli politikalardan biridir. Bu dönemin Türkiye için Avrupa Birliği gibi önemli bir pazara yönelik ihracat oranında olumlu yönde katkı sağlayacağı şüphesizdir (Kaplan, 2019:18-19).

Ortak Tarım Politikası, 1957 yılında oluşturulmuş ve o günden bu yana yapılan reformlarla birlikte şekil değiştirmiştir. Ortak Tarım Politikası'na yeni başlıklar açılmış ve Avrupa Birliği'nde yaşanan genişlemeler ile birlikte yeni katılan ve aday olan ülkelerin kırsal yapılarına göre kırsal alanlarda kalkındırılması gerekliliğinin sebep olduğu şekil değişiklikleri olmuştur. Bu gerekliliğin ortaya çıkardığı yeni reform hareketleriyle, Ortak Tarım Politikası

çerçevesinde yapılan yardımlar ve desteklemeler ile kırsal kalkınmaya verilen önemi giderek artmıştır (Örs, 2013, 63).

Avrupa Birliği üye olan ülkeler, aday olan ülkeler ve potansiyel olarak aday olan ülkeler için mali yardım araçları geliştirmiştir. Bu araçları farklı dönemlerde uygulamaya başlamıştır. Bu dönemlerde verilen destekler kapsamında SAPARD programı ile başlayıp 2014-2020 dönemleri arasında IPA II dönemi çalışmaları ile devam etmektedir. Bu destekler Ortak Tarım Politikası'nda belirlenen hedeflere yeni kurallar getirmiştir. Bu çerçevede işletmelerin hayvan refahını gözetmesi, bitki sağlığını koruması ve çevre kurallarına uyma zorunluluğu vardır. Zorunluluklar sayesinde gıda güvenliği yüksek oranda sağlanmış ve çiftçilerin mesleki bilgi ve becerileri artmıştır. Desteklerin ortaya çıkardığı diğer önemli değişiklikler ise; işletmelerin modernize edilmiş, sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmuş olmasıdır. Üretim artış ve verimlilik gözlemlenmiş ve dolayısıyla çiftçinin gelirine de yansımıştır. Tarımla ilgilenen kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam standartları yükseltilmiştir (Kaplan, 2019: 31).

Ortak Tarım Politikası, Avrupa Birliği'nde üç ayrı farklı fon yardımıyla finanse edilmektedir. Bu fonlar Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD), Avrupa Yapısal Fonu (ESF) ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) olarak sıralanmaktadır. Bu fonlar Avrupa Birliği içerisinde bulunan ülkelerde ki kırsal kesimler için uygulanmaktadır. Bu fonların amaçları arasında en önemlisi çevrenin korunmasına yönelik yatırımlar ile özellikle kırsal kesimlerde eğitim-sağlık, istihdamın sağlanması ve tüm altyapı sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması sıralanmaktadır (Gürlük, 2001:6).

Avrupa Birliği'nin 1997'de genişlemesiyle birlikte üye olan ülkeler, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya, Bulgaristan ve Romanya için Ortak Tarım Politikası ve kırsal kalkınma programları kapsamında kalkınmayı destekleyecek her türlü girişimler ve yatırımlar güvence altına alınarak Ortak Pazar imkanları bu ülkeler için sağlanmıştır (Fisunoğlu vd., 1998, s.5; Yıldız ve Akdağ, 2006, s. 32).

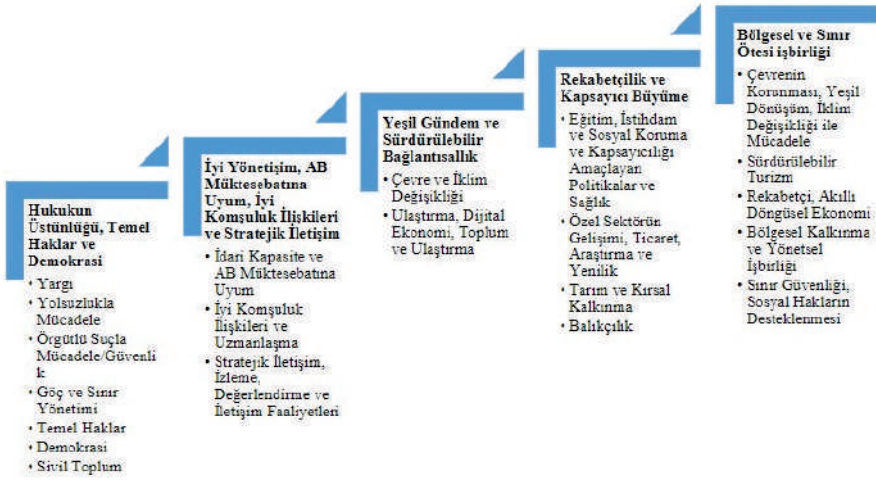
Avrupa Birliği'nde kırsal kalkınma politikaları kapsamında ilk olarak Polonya ve Macaristan Ekonomik Yapısının Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı (PHARE) oluşturulmuştur. Sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın maliyeti 5 milyon Avro ve üzerinde bulunan projelerini desteklemek için oluşturulan Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı (ISPA) oluşturulmuştur. ISPA ile üye ülkelerde çevre alanında ve ulaştırma alt yapısında yapılan yatırımlar finansal

yönüyle desteklenmiş, Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası hedefleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Ekin, 2008, s.28-29).

Avrupa Birliği'ne aday olan ülkelerin faydalanması için oluşturulan Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Program (SAPARD) ve 2006 yılında başlayan Katılım öncesi Yardım Aracı (IPA) ve IPA'nın Kırsal Kalkınma Bileşeni olan (IPARD) programları bulunmaktadır (Turhan, 2005, s.19).

SAPARD gibi IPARD programı da, Geliştirilmiş Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi geliştirilerek ilgili fonlara ait mali kontroller ilgili devletlere bırakılmıştır (Metin ve Esengün, 2007: 52).

Şekil 1: 2021-2027 IPA Dönemi Öncelik Alanları

Kaynak: IPA- (<https://ipa.gov.tr/ipademi/>)

IPARD programını, Avrupa Birliği 2007 yılında aday olan devletlere ve üye olan devletlere kırsal kalkınma çalışmalarını desteklemek amacıyla yürürlüğe sokmuştur. IPARD programı aynı ISPA programı gibi özellikle Ortak Tarım Politikası kapsamında hedeflenen konuların hazırlanmasını öncelik olarak belirlemiştir. Avrupa Birliği'ne aday ülkelerde kırsal kalkınma politikalarının ve tarım politikalarının kusursuz bir şekilde entegrasyonuna dönük tedbirlerin alınmasına yardımcı olmayı da amaçlamaktadır (Can, 2007, s.101-102).

2007-2013 Birinci dönemi olan IPA'nın, Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma, Kırsal Kalkınma, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, Sınır Ötesi İşbirliği, Bölgesel Kalkınma olma üzere 5 bölümden oluşmaktadır. 2014-2020 İkinci döneminde ise IPA II'nin öncelik alanlarında Avrupa

Birliği'ne üyelik amacıyla Hazırlayıcı Reformlar, Sosyo-Ekonomik Alanlar, Cinsiyet Eşitliğinin Teşviki, Bölgesel Kalkınma, Sosyal Politikalar, İstihdam, Eğitim, ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, Tarım ve Kırsal Kalkınma alanları sıralanmıştır.

8.4. TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA

Kırsal Kalkınma alanında çalışmalar ülkemizde planlı dönem (1923-1963) ve planlı dönem sonrası (1964-günümüz) şeklinde iki dönem başlığı altında incelenmektedir. Fakat Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ülkemizde politika argümanlarında değişikliklere sebep olmuştur. Bu üyelik süreci tarım ve kırsal kalkınma politikalarında değişiklik yapılmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'de Kırsal Kalkınma kavramı Birliğe aday olana kadar tarımsal faaliyetlerin içerisinde yapışık bir etken olarak yer almaktaydı. Kırsal kalkınmanın ayrı bir kavram olarak ele alınması ise sekizinci kalkınma planı ile gerçekleşmiştir (Çelik, 2005, 61).

8.4.1. Türkiye'de Planlı Dönem Öncesi Kırsal Kalkınma

Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk gelen bu dönem ülke açısından zor dönemlerin yaşandığı, bu nedenle de ele alınan politikaların insan ihtiyaçlarını asgari düzeyde tutarak, gıda arzını sağlama ve mevcut sıkıntıların giderilmesine yönelik olmuştur. Planlı dönem öncesi nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşadığı için ülkede tarımsal faaliyetler çoğunluktadır. Bu nedenle devlet, bu alanda çalışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Tarımsal faaliyetleri arttırmak için teşvik ve vergi politikalarıyla üretim arttırılmaya çalışılmış; özellikle toprak mülkiyetinin çiftçiye devredilmesi ve toprağı olmayan köylünün toprak sahibi olması için çalışmalar yürütülmüştür. Aynı dönemde tarımda kurumsallaşma çalışmaları sonucunda 1924 yılında Tarım Bakanlığı kurulmuş, 1937 yılında ise Tarım Bakanlığı Görev ve Teşkilat Yasası yürürlüğe girmiştir (TMMOB, 2017).

Tarımda kurumsallaşma çalışmaları eğitim alanına da yansımış, tarım çalışmalarını arttırmak amacıyla yükseköğretimde de tarıma yer verilmiştir. Ankara'da üniversite düzeyinde eğitim veren Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş, bunun yanı sıra yurdun dört bir tarafında tarım potansiyeline sahip olan şehirlerde orta öğretim seviyesinde ziraat okulları açılmıştır. Sonraki yıllarda, tarımda traktör ve tarım alanında kullanılan kredi artarken bu duruma bağlı olarak tarımda verim artışı gerçekleşmiştir (Dernek, 2006:3-5).

8.4.2. Türkiye'de Planlı Dönem Sonrası Kırsal Kalkınma

Türkiye'de planlı dönemin başlamasıyla beraber devlet beş yılda bir planlı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Devlet bu politikalarla, her

dönemin şartlarına göre yeni hedefler ortaya koymuş ve farklı uygulamalar geliştirmiştir. Bu dönemi takip eden süreçte Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılması hedefi planlama, programlama ve stratejilerle geliştirilmiş ve birçok politika ortaya çıkmıştır. Bunlar merkezi idareler, özel idareler, yerel yönetimler ve bazı sivil toplum kuruluşları tarafından uygulanmıştır.

- **Birinci Kalkınma Planı (1963-1967);** Bu dönemde, tarım politikası genel kalkınma politikasının içinde yer almış ve ekonomiye yön veren politikaların başında gelmiştir. Bu nedenle devletin, tarım politikalarının önünü açması ve yardımcı olması hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu dönemde üretimi arttırma, pazarlama, çiftçiye vergilendirme de kolaylık sağlama, toprak reformu ve kooperatifleşme gibi konularda çiftçilerin lehine çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizin tarımda beklenen gelişme hızını yakalayabilmesi için “Toplum Kalkınması” çalışmalarına önem verilmiş olup organize çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmiştir(DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı).
- **İkinci Kalkınma Planı (1968- 1972);** Bu dönemde, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için geleneksel tarım yöntemleri bırakılarak teknolojik yeniliklerin kullanılması gerekliliği vurgulanmıştır. İkinci Kalkınma Planıyla kırsal alanlarda yaşayan tarım nüfusunun yaşam ve gelir seviyesini arttırmak hedeflenmiştir. Bu dönemde, tarımdaki üretim hedefi artan iç talebi karşılamaya yönelik kendi kendine yetebilme politikası olarak benimsenmiştir (DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı).
- **Üçüncü Kalkınma Planı (1973- 1977);** Bu dönemde, önceki dönemlere göre tarıma yönelik yatırımlar, tarımsal üretimler ve örgütlemelerde adımlar atılsada hedeflere ulaşamadığı vurgusu yapılmıştır. Toprak ve Tarım Reformunun gerçekleşemediği belirtilmiştir. Bu nedenle Üçüncü Kalkınma Planı çerçevesinde kısa vadeli değil de uzun vadeli planlar yapılması gerekliliği üstünde durulmuştur.
- Tarımla ilgilenen nüfusun refah seviyesinin arttırılması, ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin ülkemize uyarlanması, artan nüfusla birlikte artan iç talebin karşılanması ve ihracat potansiyelinin arttırılması esasları belirlenmiştir (DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı).
- **Dördüncü Kalkınma Planı (1979- 1983);** Bu dönemde, kırsal kalkınma kavramına diğer planlara göre daha çok yer verilmiştir. Tarımda çalışan nüfusun kalkınması için tarımda gelişmişlik düzeyinin

artması gerektiği belirtilmiştir. Dördüncü kalkınma planına göre, bu durum ancak kooperatifleşme, devletin çiftçiye verdiği destekler, köykenlerin kurulması ve reform çalışmaları ile gerçekleşecektir. Ayrıca ilk defa bir planda öncelikli yöreler kavramı üstünde durulmuştur. Bölgesel çalışmalara ağırlık verilmiştir. Geri kalmış bölgelere yönelik tarımsal üretim hedeflerini gerçekleştirmeye yardımcı olacak devlet ve özel sektör yatırımlarının artırılması projelerine öncelik verilmesi gerektiği saptanmıştır (DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı).

- **Beşinci Kalkınma Planı (1985- 1989)**; Bu dönemde, üretilen ürünlerin pazarlama aşamaları bir bütünlük çerçevesinde ele alınmıştır. Tarım ürünlerinde kaliteyi sağlamak için gerekli aşamaların sağlanması gerekliliği üstünde durulmuştur. Bunun yanı sıra kırsal alanlarda, toprak verimliliğine göre ürün tespiti yapılması, ürün çeşitlendirilmesi, ürünlerde kaliteyi artırma kavramlarının üstünde durulmuştur. Aynı zamanda kırsalda yaşayan nüfusun sosyal ve kültürel alanlarda da etkinliklerini arttırmak için “Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri” uygulanmıştır (DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı).
- **Altıncı Kalkınma Planı (1990- 1994)**; Bu dönemde, tarımda modern tekniklerin kullanılması ve doğa koşullarından etkilenen tarımsal faaliyetlerin bağımlılığını azaltmak için üretim sahası oluşturma gerekliliği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Erozyon kontrolünü sağlamak için ağaçlandırma ve tarımda doğru sulama yapılması hedeflenmiştir. Türk tarımının Ortak Tarım Politikalarına uyumlaştırma çalışmaları yapılacağı ve bu konuda gerekli önlemlerin alınacağı vurgulanmıştır. Altıncı kalkınma planında öncelikli yöreler ile ilgili yapılan çalışmalar daha da detaylandırılmıştır. Bu durumda yapılacak yatırımlar için devlet öncülük yapacak ancak özel kesimin bu alana yatırımlarının artırılmasına yönelik teşvik politikaları uygulanacaktır (DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı).
- **Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000)**; Bu dönemde, altyapı çalışmalarına, tarımda eğitim ve araştırmanın önemine, arazilerin tarım için uygun hale getirilmesine, ağaçlandırmanın erozyon için önemli olduğuna ve tarımda doğru sulama tekniklerine ağırlık verilmiştir. Verimlilik seviyesi yüksek ve kaliteli tohumlar üretilmesi, damızlık hayvan sayısının artırılması, bitkilerin çiftçiler tarafından kullanım seviyesinin artırılması, toprak analizine göre ekim yapılması ve gübre kullanımında bilinç seviyesinin artırma kararı alınmıştır. Aynı zamanda tarımsal ürünlerin fiyatlarında devlet müdahalesini azaltmaya yönelik adımlar atılmıştır. Üreticilere doğrudan gelir

desteği aktarılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı).

- **Sekizinci Kalkınma Planı (2001- 2005);** Bu planda, bir önceki planın hedeflerine ulaşamadığı ve tarımsal desteklerle üretici gelir seviyesinde dengenin sağlanamadığı saptanmıştır. Bu nedenle kırsal nüfusu desteklemek amacıyla bu alanda üretim yapan çiftçiye “Doğrudan Gelir Desteği” uygulanmasına geçilmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına uyum sağlanacağına üstünde özellikle durulmuştur. Daha önce uygulanan politikalar gibi bu planda da bölgesel farklılıkların halen sorun olduğu üstünde durulmuştur.

Sekizinci Kalkınma Planını diğer planlardan ayıran en temel özellik Kırsal Kalkınma kavramının doğrudan ilk defa kullanılıyor olmasıdır. Bu kapsamda hedefler belirlenmiştir (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı).

8.4.3. Avrupa Birliği Üyelik Süreci (2005 -)

Ankara Antlaşmasının 1963'te imzalanmasının ardından Türkiye için Avrupa Birliği üyelik süreci başlamıştır. 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile birlikte aday ülke statüsü kazanmıştır. Aday ülke olduktan sonra Türkiye, Avrupa Birliği'ne uyumlu mevzuat çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalar bütün sektörler için geçerli olmuştur. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık alanında da yapılan mevzuatlarda bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ülkemizin yapacağı her düzenleme Avrupa Birliği komisyonu aracılığıyla belirlenmiştir. Avrupa Birliği komisyonu tarafından belirlenen yol haritasında; toprak kayıt sistemi, hayvan kayıt sistemi ve tarım ürünleri piyasasının izlenmesinde idari yapının güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi, bitki sağlığı ve hayvan sağlığı gibi konularda mevzuatların uygulanabilir olması hedeflenmiştir. Avrupa birliği hijyen kamu sağlığı standartlarına ulaşmak için tarım teknolojisinin modernize edilmesi, orta vadede kırsal kalkınma politikalarının yasal düzenlenmesinin yapılması, kapasite ve kalite arttırımının sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Türkiye'de bu programlar karşılığında Ulusal Programlar ile Kırsal Kalkınma faaliyetlerini açıklamıştır (Kaplan, 2019: 44).

8.5. TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE UYGULANAN POLİTİKALARIN GÖSTERGELERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde gelişmişlik seviyeleri aynı olan seçilmiş Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin tarım ve kırsal kalkınma politikalarının göstergelerinden yola çıkarak verimlilik karşılaştırması yapılacaktır.

8.5.1. Polonya'da Kırsal Kalkınma

Polonya 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. Orta Avrupa ülkesi olan Polonya, yaklaşık olarak 40 milyon nüfusa sahiptir. Polonya'nın yüzölçümü ise 312.679 km² dir. Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikaları kapsamında tarım sektöründe ortaya atılan reformlarla tarımda modernizasyonu sağlama yolunda adımlar atılmıştır. ISPA programı aracılığıyla Polonya'ya yaklaşık olarak 384,8 milyon EURO ve SAPARD programı kapsamında da 168,7 milyon EURO 'luk mali destek sağlanmıştır (Ekin, 2008, s.27). Aynı zamanda Polonya, Ortak Tarım Politikası dahilinde atacağı adımlarda Avrupa Birliği fonlarından en yüksek oranda yararlanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Polonya, 2007-2013 döneminde 13.4 milyar Avro'luk destekle, IPA I programı kapsamında en fazla desteği alan ülke konumunu almıştır (Uçak ve Fisünoğlu, 2012, s.2).

8.5.2. Macaristan'da Kırsal Kalkınma

Polonya gibi Macaristan'da Avrupa Birliği'ne 1 Mayıs 2004'te dahil olmuştur. Orta Avrupa'da bulunan Macaristan, yüz ölçümü 93.000 km² ve 9,2 milyon'luk nüfusa sahiptir. Üye olduğu yıldan sonra Macaristan'da Ortak Tarım Politikası kapsamında reformlar yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan değişiklikler, Macaristan'ın tarım sektöründe bazı karışıklıklara neden olmuştur. Özellikle gübre fiyatlarında, ihracat sübvansiyonlarının olmaması tarımda üretim maliyetini arttırmış ve tarımsal ürün ve hizmetlerin fiyatlarında yükselme görülmüştür. Avrupa Birliği Euro Stat verilerine göre 2023'de Macaristan'da tarım sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı yaklaşık %3 civarındadır. Macaristan'da SAPARD programı desteklemeyi beklenenden geç gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Macaristan'da fondan yararlanma oranı %62'yle 38,1 milyon Avro olarak gerçekleşmiş, ISPA programı fonlarından ise 104 milyon elde edilmiştir. (Telli, 2023:832).

8.5.3. Slovakya'da Kırsal Kalkınma

Slovakya yaklaşık olarak 6 milyonluk nüfusu ile 49.036 km²'lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde en fazla dağlık alana sahip olan ülkedir. Bu nedenle kırsal bölgelerde yaşayan nüfus %50 civarında kalmıştır. Son dönemlerde Slovakya'da kentsel alanlara yoğun olarak göç yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle tarımda çalışan nüfus hızla azalmaktadır. Avrupa birliği doğrudan ödemeler kapsamında hektar başına yaklaşık olarak %85,7'lik ödeme yapmaktadır. Fakat bu durum tarım sektöründe çalışanların gayri safi milli hasıladan aldığı payı arttırmamaktadır. Verilere göre Slovakya'da tarım sektörünün GSYH'dan aldığı pay %3,9'dur. 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne katılan Slovakya, SAPARD programı

kapsamında 2000-2006 dönemi için yıllık 18,5 milyon Avro, ISPA programı kapsamında ise 57,5 milyon Avro'luk destek almıştır. 2006 yılından sonrası için ise Slovakya kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla 2007-2013 Ulusal Stratejik Planı başlatmıştır. 2019'da Slovakya'da hektar başına doğrudan ödemeler Avrupa Birliği ortalamasının yaklaşık %85'i kapsadığı için tarımsal faktör geliri, Avrupa Birliği içerisinde ortalamanın üzerinde bir seviyeye çıkarak çalışan başına 16.197 Avro'ya ulaşmıştır (Ekin, 2008: 27).

8.5.4. Slovenya'da Kırsal Kalkınma

Slovenya Orta Avrupa'nın güneyinde yer alan, 20.270 km² yüz ölçümüne ve yaklaşık olarak 2 milyon nüfusa sahip olan bir ülkedir. Slovenya'da verimli tarım alanı 500 bin hektar civarındadır. 2020 yılına kadar Slovenya, Ortak Tarım Politikasının temel hedefleri kapsamında "Yarının Gıdasını Sağlama" amacına yönelik çalışmalar yapmıştır. Tarımda gıda arz güvenliğinin sağlamak, rekabet gücünü arttırmak ve kaliteli gıda üretimini sağlamak amaçlamıştır. Üretim potansiyelinin sürdürülebilir ve kırsal kalkınmanın tutarlı olması en önemli politika olmuştur. Slovenya'da tarım SAPARD programı ile 2000–2006 döneminde 6,5 Milyon Avro desteklenmiştir. ISPA programı ile 20,8 Milyon Avro mali destek almıştır. Ortak Tarım Politikası kapsamında Avrupa Birliği fonları ile Slovenya'ya 2014–2020 döneminde 1,7 milyar Avro destek sağlanmıştır. Bu fonlar arasından kırsal kalkınma programlarının uygulanması için Slovenya'ya ayrılan oran 839 milyon Avro, çiftçiler için yapılan doğrudan ödemeler ise 815 milyon Avro olarak belirlenmiştir (Ekin, 2008, s.28).

8.5.5. Estonya'da Kırsal Kalkınma

Kuzey Avrupa'da yer alan ve Baltık ülkesi olan Estonya yaklaşık olarak 46 bin km²lik yüz ölçümüne sahiptir. 1.5 milyonluk nüfusa sahiptir. Nüfusunun yaklaşık olarak %70'i kentsel alanda yaşamaktadır. Kırsal kalkınma için Avrupa Birliği SAPARD programından 2000–2006 döneminde yıllık 12,5 milyon Avro destek almıştır. Bununla birlikte ISPA programı çerçevesinde 36,5 milyon Avro'luk mali destek almıştır. Avrupa Birliği'nden aldığı bu destekler sonucunda Estonya'da 2010 yılında tarımdan sağladığı gelirleri %50'den fazla artırarak tarım sektöründe önemli gelişmeler elde etmiştir. Dünya Bankası alınan verilere göre, Estonya'da toplam istihdamın yüzdesi olarak elde edilen tarımda istihdam 2021'de yaklaşık olarak %3'tür. Estonya'da tarım sektörünün GSYİH içerisindeki katma değeri 2022 yılında %2,5 olarak kaydedilmiştir. Tarımsal üretimin ticaret verilerine göre 2022'de ülkede yaklaşık %7,5 oranında tarımsal hammadde ihracatı yapılırken,

yaklaşık %3,1 oranında da tarımsal hammadde ithalatı gerçekleştirilmiştir (Sayın vd., 2012, s.30).

8.5.6. Türkiye’de Kırsal Kalkınma

Avrupa Birliğine aday olan Türkiye, 783.356 km² toplam yüzölçümüne sahiptir. Yaklaşık olarak 85 milyon nüfusa sahiptir. Türkiye, 2005 yılından bu yana Avrupa Birliği’ne tam üyelik müzakerelerine dahil olmuştur. Ülkemizde kırsal kalkınma politikaları, Avrupa birliği üyelik sürecine dahil olduktan sonra Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu tarafından desteklenmektedir. Türkiye %26,4’lük kırsal nüfus oranına ve toplam yüz ölçümünün %28,1 oranında tarımsal alana sahiptir. Aynı zamanda ülkemizde tarımda istihdam edilenlerin oranı 2021’de %17,2 olarak hesaplanmıştır (Telli, 2023: 835).

Ülkemizin Avrupa Birliği’ne aday ülke olması 2005 yılında başlamıştır. Bu nedenle 2000-2006 dönemi destek fonundan faydalanamamıştır. Fakat 2007 yılından sonra yatırımları ve projeleri destekleme programı olan IPA desteklerinden faydalanmıştır. Ülkemiz aynı zamanda mevzuatını Avrupa Birliği ile uyumlaştırmaya başlamış, IPARD Programı kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) yasal olarak 42 şehirde faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye’de tarım potansiyelinin fazla olması nedeniyle aday ülkeler arasında fonlardan en fazla yararlanan ülke konumundadır.

8.6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kırsal alanlarda yaşayan nüfusun temel geçim kaynağı tarımdır. Fakat tarım sektöründe gelir seviyesinin düşük olması ve üretilen ürünlerin katma değerinin düşük olması bu kesimde yaşayan nüfusu kırsal alandan kentsel alana doğru göç etmeye zorlamaktadır. Çalışma da yer alan ülkelerde toplam nüfusun önemli bir kısmının hala kırsal kesimde yaşadığı tespit edilmiştir. Kırsal alanlarda ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi için ülkeler politikalar geliştirmiş bu sayede ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedeflemişlerdir.

Bu çalışmada Avrupa Birliğine üye olan Polonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya ve Estonya’nın tarım sektörüne yönelik verileri, aynı zamanda Avrupa Birliği’ne aday ülke olan Türkiye’nin Tarım sektörüne yönelik verileri incelenmiştir. Bu veriler kapsamında en fazla kırsal nüfusa sahip ülke %46 ile Slovakya’dır. Avrupa Birliği fonlarının Doğrudan Ödemeler şeklinde %80’ni aşması kırsal nüfus oranında artış göstermiştir. Aynı zamanda tarımsal alanın dağlık bir bölge olmasına rağmen desteklenen fonlar sayesinde yine

Slovakya’da yaşandığı görülmüştür. Macaristan tarımsal ürün ticaretini yüksek oranda yapması ekilebilir tarımsal alanın fazla olduğunu bize göstermektedir. Tarımda istihdam edenlerin oranı karşılaştırılan ülkeler arasında en fazla Türkiye’de gerçekleşmiştir. Aday ülke kategorisinde en fazla yardımı alan ülke konumunda olan ülkemiz tarımsal istihdam ve tarımsal katma değer verimlilikleri bakımından önde gelen ülke konumuna yükselmiştir.

Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye’nin aldığı mali yardımlardan tüm alanlarda verimlilik artışını sağlamak için kırsal alanlara yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle kırsal alanlardan kentlere göçü önlemek, tarım alanlarında tarımsal faaliyetlere engel olan miras sorunlarını çözmek ve tarımsal politikaları uzun vadede uygulaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bakırcı, M. ,“Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu’nun (IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD), Türkiye’nin Durumu ve Muhtemel Etkileri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2009, (21), ss. 55; <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ata-unidcd/article/view/1021006924>. 10.11.2023.
- Can, M. (2007). *Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Çelik, Z., (2005) “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, 2005/2, 61-71, https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/b13b2203029ed80_ek.pdf, 20.11.2023.
- Demirbük, M. , (2013), “Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tokat.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1968, Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl) 1968-1972, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1972, Kalkınma Planı (Üçüncü Beş Yıl) 1973-1977, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1979, Kalkınma Planı (Dördüncü Beş Yıl) 1979-1983, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1984, Kalkınma Planı (Beşinci Beş Yıl) 1985-1989, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1989, Kalkınma Planı (Altıncı Beş Yıl) 1990-1994, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 1995, Kalkınma Planı (Yedinci Beş Yıl) 1996-2000, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, Kalkınma Planı (Sekizinci Beş Yıl) 2001-2005, DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, “Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayını, Ankara.
- Dernek, Zeynep, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2006/1, 1, 1-12, <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/zfd/article/view/256/262>, 26.11.2023.

- Dıraor, B. M., 2008, “Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2764, Ankara.
- Ekim, R.M., (2006), “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye’nin Uyum”, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Avrupa Birliği Programı, İzmir.
- Ekin, N. (2008). AB Kırsal Kalkınma Politikasının Hayvancılık Sektörüne Etkileri ve Türkiye Hayvancılığına Muhtemel Yansımaları. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı. [AB Uzmanlık Tezi]. 27-28-29.
- Eurostat Statistics Explained, “http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/The_EU_in_the_world_-_agriculture%2c_forestry_and_fisheries (12.11.2023).
- Fisunoğlu, M., Pınar, M., & Aydoğuş, O. (1998). Türkiye’nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile Tarımsal Ticaret Olanakları. Çalışma Raporu,1, 2001-23.
- Gülçubuk, B., “Kırsal Kalkınma Politikaları ve Yönetişim”, 7. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kırsal Kalkınma Politikasının Yönetişimi, Tepav, Matsa Basımevi, Ankara, 2013, ss.45-54.
- Gürlük, S. (2001). Dünyada ve Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları ve sürdürülebilir kalkınma, Uludağ üniversitesi İktisatFakültesi Dergisi, 19(4), 5-12.
- Kaplan, L., (2019), “Avrupa Birliği Ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları, İpard Programı Uygulaması (Malatya İli Örneği)”, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 130s.
- Metin, C., & Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye’nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG),2007(2), 43-56.
- Nergiz E.H., (2007), “Türkiye’nin Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyum Süreci” , (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Örs, A., (2013), “Konya İli Mevlana Kalkınma Ajansı Kırsal Kalkınma Desteklerinin Değerlendirilmesi” , (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.
- Şerefoglu, C. , (2009), “Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü -2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler”, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Tağa, Ö., (2016), “AB Fonların ve AB Kırsal Kalkınma Politikasının Türkiye Hayvancılık Sektörüne Etkileri” , (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

- Telli, R., (2023). Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkelerinde Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikaları Verimliliğinin Karşılaştırılması. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)* , vol.7, no.33, 828-843.
- TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, “Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın Yeniden Yapılandırılması”, Haber Bülteni, s.73-74, sy.30, Ankara, 2004, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/ebcc77dc72360d0_ek.pdf?dergi.20.11.2023.
- Turhan, M. S. (2005). Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci.[Uzmanlık Tezi].Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Uçak, H., & Fisunoğlu, M. (2012). Avrupa Birliği Sürecinde Tarımsal Ödeme Kurumu İncelemesi: Tarımın Yeniden Yapılandırılması ve Modernizasyonu Kurumu Polonya Örneği, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,5(1), 1-19.

Türkiye'ye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Sektörel Analizler

Editör:

Prof. Dr. İbrahim Örnek